SÕRMUSTE ISAND

Teine Osa
KAKS KANTSI
J.R.R. Tolkien

KOLMAS RAAMAT

KAKS KANTSI

Kolmas raamat

SÕRMUSTE ISAND

Teine Osa
KAKS KANTSI
J.R.R. Tolkien

KOLMAS RAAMAT

1. PEATÜKK
Boromiri lahkumine

Aragorn ruttas ülesmäge. Aegajalt kummardus ta maapinna kohale. Kääbikute samm on kerge ning nende jalajälgi pole isegi rajaleidjal kerge lugeda, aga üsna tipu lähedal jooksis üle tee allikas ning märjal mullal silmas mees, mida oli otsinud.

"Märgid on selged," pomises ta endamisi. "Frodo jooksis mäetipule. Huvitav, mida ta seal nägi? Igatahes tuli ta sama teed tagasi ja läks jälle künkast alla."

Aragorn kõhkles. Tal oli tahtmine ka ise kõrgele istmele ronida, lootuses näha midagi, mis teda selles kimbatuses aitaks, kuid aeg sundis takka. Äkki sööstis ta edasi ja jooksis mäeharjale, üle suurte kiviplaatide ning astmeid pidi üles. Siis vaatas ta kõrgel toolil istudes ringi. Ent päike oli tumenenud ning maailm ähmane ja kauge. Ta pööras pilgu Põhjast ära ja jälle Põhja tagasi, nägemata midagi peale kaugete küngaste ja ühe võimsa kotkasarnase linnu kõrgel õhus, kes aegamisi laiade kaartega alla maa poole keerles.

Samal ajal kui ta vaatas, püüdsid tema terased kõrvad kinni alt metsast kostvad hääled Jõe läänekaldal. Ta kangestus. Karjete seas tabas ta oma õuduseks orkide rämeda mörina. Korraga kostis alt suure sarve sügav hüüd, mis põrkus vastu künkaid ja kajas nõgudes, tõustes oma võimsal häälel koguni üle kosemürina.

"Boromiri sarv!" hüüdis mees. "Ta on hädas!" Aragorn jooksis trepist alla ja tormas mööda rada edasi. "Oh õnnetust! Kuri saatus on täna minu peal, ja kõik, mida ma teen, läheb viltu. Kus Juss on?"

Kui ta jooksis, muutusid karjed valjemaks, kuid sarv puhus nüüd nõrgemini ja lootusetumalt. Orkide kisa oli metsik ja räige ning korraga sarvehüüud lakkasid. Aragorn tuiskas viimasest nõlvast alla, aga enne, kui ta künka jalamile jõudis, hääled kustusid, ning kui ta vasakule pööras ja nende poole jooksis, taganesid need, kuni ta neid viimaks enam ei kuulnud. Ta tõmbas välja oma ereda mõõga ja karjudes *Elendil! Elendil!* rüsis läbi puude.

Verst maad Parth Galenist eemal, väikesel välul järveranna lähedal, leidis ta Boromiri. Mees istus selg vastu jämedat puud, otsekui puhates. Aga Aragorn nägi, et tema kehasse on tunginud palju mustasuliseid nooli; mõõk oli mehel ikka veel käes, kuid see oli pideme lähedalt murtud, ning pooleks lõhestatud sarv lebas peremehe kõrval. Kõikjal tema ümber ja ta jalgade ees lamas kuhjade kaupa tapetud orke.

Aragorn põlvitas mehe kõrvale. Boromir avas silmad ja püüdis kõnelda. Viimaks tulid ka sõnad. "Tahtsin Sõrmust Frodolt ära võtta," kähistas ta. "Anna andeks. Ma maksin selle eest." Boromiri pilk eksles langenud vaenlaste kohal; neid oli seal vähemalt kakskümmend. "Nad on läinud - väikemehed - orkid võtsid nad kaasa. Nad ei ole vist surnud. Orkid sidusid nad kinni." Ta vaikis ning ta silmad sulgusid väsinult. Hetke pärast rääkis ta jälle.

"Hüvasti, Aragorn! Mine Minas Tirithisse ja päästa mu rahvas! Mina olen kaotanud."

"Ei!" hüüdis Aragorn tema kätt võttes ja mehe laupa suudeldes. "Sa oled võitnud. Vähesed on säärase võidu saanud. Ole rahuga! Minas Tirith ei lange!"

Boromir naeratas.

"Kuhupoole nad läksid? Kas Frodo oli nendega?" küsis Aragorn.

Aga Boromir ei kõnelnud enam.

"Oh õnnetust!" lausus Aragorn. "Nii läheb Denethori, Vardjate kantsi Isanda pärija! See on kibe lõpp. Vennaskond on hävinud. See olin mina, kes kaotas. Gandalfi usaldus minu vastu oli asjatu. Mida ma nüüd pean tegema? Boromir käskis mul Minas Tirithisse minna ja mu süda ihkab seda, aga kus on Sõrmus ja Kandja? Kuidas ma nad leian ja Otsingu hukatusest päästan?"

Ta põlvitas veidi aega, nuttes kummargil ja ikka veel Boromiri käest kinni hoides. Nõnda Legolas ja Gimli ta leidsidki. Nad tulid mäe lääne nõlvadelt, vaikselt, hiilides läbi puude nagu jahil. Gimlil oli kirves käes ja Legolasel ta pikk nuga: kõik ta nooled olid otsas. Välule jõudes peatusid nad jahmunult; siis seisid hetke leinas langetatud päi, sest neile sai selgeks, mis oli juhtunud.

"Oh häda!" hüüdis Legolas Aragorni kõrvale tulles. "Oleme palju orke metsas kätte saanud ja tapnud, kuid siin olnuks meist rohkem kasu. Tulime, kui kuulsime sarvehüüdu - aga ilmselt liiga hilja.

Kardan, et sa oled surmavalt haavatud."

"Boromir on surnud," sõnas Aragorn. "Mina olen terve, sest mind ei olnud siin tema kõrval. Ta langes kääbikuid kaitstes, kui mina kaugel mäe otsas viibisin."

"Kääbikuid!" hüüatas Gimli. "Kus nad siis on? Kus on Frodo?"

"Ma ei tea," vastas Aragorn väsinult. "Enne surma ütles Boromir mulle, et orkid olid nad kinni sidunud; ta ei arvanud, et nad on surnud. Saatsin Boromiri Ilo ja Punapõse järele, kuid ma ei küsinud temalt, kas Frodo või Juss ka temaga olid: mitte enne, kui oli liiga hilja. Kõik mu tänased ettevõtmised on viltu läinud. Mida me nüüd peame tegema?"

"Kõigepealt tuleb meil langenu eest hoolt kanda," ütles Legolas. "Me ei saa teda raipe kombel siia rüvedate orkide sekka jätta."

"Siis peame kähku tegema," lausus Gimli. "Talle poleks meie viivitamine meeldinud. Peame orkidele järgnema, kui on lootust, et keegi meie Vennaskonnast on nende elav vang."

"Aga me ei tea, kas Sõrmusekandja on nendega või mitte," ütles Aragorn. "Kas me jätame tema maha? Kas ei peaks me kõigepealt teda üles otsima? Meie ees seisab halb valik!"

"Teeme siis kõigepealt seda, mida peame tegema," lausus Legolas. "Meil pole aega ega vahendeid, et oma kaaslast sobilikult matta või tema peale kääbast kuhjata. Kivikalme võiksime küll ehitada."

"See töö oleks pikk ja raske: sobilikke kive ei leidu lähemal kui vee ääres," sõnas Gimli.

"Siis paneme ta paati koos tema oma ja ta võidetud vaenlaste relvadega," ütles Aragorn. "Saadame ta Raurose kosele ja anname Anduinile. Gondori jõgi hoolitseb vähemalt selle eest, et ükski kuri elajas ta luid ei rüveta."

Nad otsisid kiiresti orkide laibad läbi, korjates nende mõõgad ning lõhkilöödud kiivrid ja kilbid virna.

"Näete!" hüüdis Aragorn. "Siin on tunnismärgid!" Ta tõmbas karmide relvade kuhilast välja kaks lehekujulise teraga nuga, mida ehtis kuldne ja punane muster; ning sügavamal tuhnides leidis ta ka mustad, tillukeste punaste kividega kaunistatud tuped. "Need pole küll orkide riistad!" sõnas ta. "Neid kandsid kääbikud. Kahtlemata röövisid orkid nad paljaks, kuid kartsid nuge endale jätta, teades, mis need on: Läänesaare töö, mille ümber on mähitud Mordori hukku sõnuvad loitsud. Noh, kui meie sõbrad veel elavad, siis on nad relvitud. Võtan asjad kaasa, et need tagasi anda, kuigi selleks on vähe lootust."

"Ja mina," ütles Legolas, "võtan kõik nooled, mida leian, sest minu tupp on tühi." Ta otsis läbi kuhja ja maapinna selle ümber ning leidis palju nooli, mis olid rikkumata ja pikemad kui need, mida orkid tavaliselt kasutasid. Ta uuris neid lähemalt.

Aragorn vaatas tapetuid ning lausus: "Siin lebab palju neid, kes ei ole Mordori soost. Mõned on Põhjast Udumägedest, kui ma orkidest ja nende sugudest üldse midagi taipan.Ja siin on teised, kes on mulle võõrad. Nende varustus pole üldse orkide moe järele!"

Seal oli neli suuremat kasvu paharetisõdalast, tõmmut, kaldsilmset, toekate jalgade ja suurte kämmaldega. Nad olid relvastatud lühikeste laiateraliste mõõkadega, mitte orkide tavaliste kaarjate skimitaridega; ning neil olid jugapuust vibud, mille pikkus ja kuju sarnanes inimeste vibudele. Oma kilpidel kandsid nad kummalist tähist: väikest valget kätt keset musta välja; nende raudkiivrite otsmikul seisis mingist valgest metallist sepistatud ruun S.

"Ma ei ole neid märke enne näinud," ütles Aragorn. "Mida need tähendavad?"

"S tähendab Sauronit," sõnas Gimli. "Sellest on lihtne aru saada."

"Ei!" väitis Legolas. "Sauron ei kasuta haldjaruune."

"Samuti ei kasuta ta oma õiget nime ega luba seda kirja panna ega lausuda," ütles Aragorn. "Ja tema ei kasuta valget. Barad-dûri teenistuses olevad orkid kannavad Punase Silma märki." Ta seisis hetke mõttes. "Ma arvan, et S tähendab Sarumani," sõnas ta viimaks. "Kuri on Raudlinnas jalule aetud ja Lääs ei ole enam ohutu paik. Läks nii, nagu Gandalf kartis: mingil kombel on reetur Saruman meie retkest teada saanud. Samuti kuulis ta tõenäoliselt Gandalfi langemisest. Jälitajad Moriast võisid Lórieni valvsuse eest kõrvale põigata või seda maad vältida ja tulla Raudlinna teisi radu pidi. Orkid rändavad kiiresti. Aga Sarumanil on palju viise uudiste kogumiseks. Kas te mäletate linde?"

"Kuule, meil pole aega mõistatuste kallal pusida," ütles Gimli. "Kanname Boromiri minema!"

"Aga lõpuks peame mõistatused ära arvama, kui tahame õiget teed valida," vastas Aragorn.

"Võibolla polegi siin õiget valikut," lausus Gimli.

Päkapikk võttis kirve ja raius mitu oksa maha. Nad sidusid need vibunööridega kokku ja laotasid oma mantlid toestikule. Selle rohmaka surnuraami peal kandsid nad oma kaaslase keha rannale, koos sõjasaagiga tema viimasest lahingust, mida nad talle kaasapanuks valisid. Tee oli lühike, kuid osutus kandjaile raskeks, sest Boromir oli pikk ja tugev mees.

Vee ääres jäi Aragorn surnuraami valvama, kuna Legolas ja Gimli jalgsi Parth Galenile tagasi kiirustasid. Sinna oli rohkem kui poolteist versta ning läks veidi aega, enne kui nad tagasi tulid, sõudes kaht paati kärmesti piki kallast.

"Imelik lugu!" hõikas Legolas. "Rannal oli ainult kaks paati. Kolmandast polnud jälgegi."

"Kas orkid on seal käinud?" küsis Aragorn.

"Neist ei näinud me mingit märki," vastas Gimli. "Ja orkid oleksid ära võtnud või hävitanud kõik

paadid ning koorma nõndasama."

"Vaatan maapinna üle, kui me sinna jõuame," lausus Aragorn.

Nüüd asetasid nad Boromiri selle paadi keskele, mis pidi ta minema kandma. Kapuutsi ja haldjakuue lappasid nad kokku ning panid mehe pea alla. Nad kammisid ta pikad juuksed. Lórieni kuldne vöö säras ta piha ümber. Kiivri panid nad mehe kõrvale ning tema sülle asetasid nad lõhutud sarve ja mõõga pideme ning tükid; jalgade alla panid nad tema vaenlaste mõõgad. Siis kinnitasid nad paadi nina teise pära külge ning tõmbasid selle vette. Nad sõudsid nukralt piki kallast ning kiiremasse voolusängi pöördudes möödusid Parth Galeni rohelisest murust. Tol Brandiri järsud küljed hõõgusid: oli pärastlõuna. Lõuna poole kandudes nägid nad Raurose auru kuldse vinena tõusmas ja helklemas. Kose kohin ja mürin pani tuuletu õhu värisema.

Nad lasid kurvalt matusepaadil minna: seal lebas Boromir, vaikne, rahulik, liuglemas voolava vee rüpes. Vool viis ta kaasa, sellal kui nemad oma paati aerudega tagasi hoidsid. Ta ujus neist mööda ning ta paat kaugenes aegamisi, kahanedes tumedaks täpiks vastu kuldset valgust; ja korraga oli see kadunud. Rauros mürises muutumatult edasi.Jõgi oli võtnud Boromiri Denethori poja ning Minas Tirithis ei nähtud teda enam kunagi seismas hommikuti oma tavalisel kohal Valge Kantsi tipus. Aga järgnevail päevil kõneldi Gondoris veel kaua haldjapaadist, mis sõitis üle kose ja vahutava järve ning kandus allavoolu läbi Osgiliathi ning läbi Anduini paljude suuete Suurde Merre öiste tähtede all.

Veidi aega vaatasid vennaskondlased vaikides talle järele. Siis lausus Aragorn: "Nad ootavad teda Valges Kantsis, aga ta ei tule tagasi ei merelt ega mägedest." Siis hakkas ta aeglaselt laulma:

Kus laiub Rohan, nurm ja soo, kus sirgub rohi pikk,
Sealt tõttab meile Läänetuul käib müüridel ta itk.
"Mis uudiseid oo rändav tuul on Läänest tuua sul?
Kas nägid Pikka Boromiri tähistaeva all?"
"Ma nägin teda seitsmel jõel ja laial hallil veel;
Ma nägin teda tühermaal, kuid siis mu pilgu eest
Ta Põhja uttu kaotsi läks. Ei rohkem näinud ma.
Ehk kuulis Põhjatuul ta sarve hüüdmas üle maa?"
"Oo Boromir! Ma kõrgelt müürilt läände vaatasin,
Kuid kõnnumaadelt tulemas ei paistnud ikka sind."

Siis laulis Legolas:

Tuul Lõunast tuleb lahesuult ja huilgab liivakuil;
See kajakate hala toob ja oigab väravail
"Mis uudiseid oo ohkav tuul tood Lõunast õhtu eel?
Kus kõnnib Õilis Boromir? On's kaua ta veel teel?"
"Mult ära küsi, kus ta on - niipalju lebab luid
All tormitaeva mustava kesk randu määratuid;
Nii paljusid toob Anduin vee rüppe unele.
Sa Põhjatuulelt küsi neid, ta saadab minule!"
"Oo Boromir! Me väravad ju ootamas on truult,
kuid kajakate hala ei too sind veel meresuult."

Siis laulis taas Aragorn:

Suur Põhjatuul on puhumas nüüd Kuningväravalt
ja ümber kantsi huikamas ta sarv on kaledalt.
"Mis uudiseid, oo võimas tuul toodtäna Põhjalast?
Mis uudiseid tood Boromirist, meie Vapramast?"
"Ta võitis palju vaenlasi seal Amon Heni all
Ta kilbi, murtud mõõgagi siis päris vetevald.
Ta helge palge, uhke pea nad saatsid rahule;
Ja Rauros, kuldne Rauros-kosk, ta võttis rinnale."
"Oo Boromir! Me Vardjakants jääb Põhja vaatama,
Kus Rauros, kuldne Rauros-kosk on ikka mühamas."

Nii nad lõpetasid. Siis pöörasid nad oma paadi ringi ja sõudsid nii kiiresti kui suutsid vastuvoolu tagasi Parth Galenile.

"Sa jätsid Idatuule mulle," ütles Gimli, "aga mina ei ütle selle kohta midagi."

"Nii peab see ka olema," lausus Aragorn. "Nad sallivad Minas Tirithis Idatuult, kuid ei küsi sellelt sõnumeid. Aga nüüd on Boromir teele läinud ja meie peame oma rada kiirustama."

Ta uuris rohelise muru läbi, kiiresti, kuid põhjalikult, kummardudes tihti maapinna kohale. "Ükski ork pole siin käinud," ütles ta. "Muu kohta ei saa midagi kindlat öelda. Kõik meie jalajäljed on siin, ristirästi

üksteise otsas. Ma ei oska öelda, kas ükski kääbikuist on tagasi tulnud sestsaadik, kui Frodo otsimine algas." Ta pöördus kaldale tagasi, selle nire lähedale, mis allikast Jõkke vulas. "Siin on mõned selged jäljed," märkis ta. "Üks kääbik on vette kahlanud ja tagasi tulnud, aga ma ei oska öelda, kui kaua aega tagasi."

"Kuidas sa siis seda mõistatust lahendad?" küsis Gimli.

Aragorn ei vastanud kohe, vaid läks tagasi laagripaika ja vaatas teemoona üle. "Kaks kotti on kadunud," sõnas ta, "ja üks on kindlasti Jussi oma: see oli üsna suur ja raske. Siin ongi vastus: Frodo on paadiga minema läinud, ja ta teener koos temaga. Frodo tuli ilmselt tagasi, kui me kõik ära olime. Kohtasin Jussi, kui ta mäest üles rühkis, ja käskisin tal endale järgneda, aga seda ta ilmselt ei teinud. Ta aimas oma peremehe mõtteid ja tuli siia tagasi enne, kui Frodo jõudis lahkuda. Jussi mahajätmine pole just kerge töö!"

"Aga miks peaks ta meid maha jätma, ja ilma sõna lausumata?" küsis Gimli. "See oli imelik temp!"

"Ja julge temp," kostis Aragorn. "Arvatavasti oli Jussil õigus. Frodo ei tahtnud ühtki sõpra koos endaga Mordorisse surema vedada. Aga ta teadis, et peab ise minema. Temaga pidi pärast meie juurest lahkumist midagi juhtuma, mis aitas tal hirmust ja kahtlustest jagu saada."

"Võib-olla sattusid orkid talle peale ja ta põgenes," pakkus Legolas.

"Ta põgenes küll," vastas Aragorn, "aga ilmselt mitte orkide eest." Mida tema pidas Frodo äikilise otsustuse ja pagemise põhjuseks, seda Aragorn ei öelnud. Boromiri viimseid sõnu pidas ta kaua aega saladuses.

"Noh, niipalju on igatahes selge," lausus Legolas, "et Frodot Jõe sellel kaldal enam ei ole: ainult tema võis paadi võtta. Ja Juss on koos temaga, sest ainult tema võis kaasa haarata oma koti."

"Meil on siis valida," ütles Gimli, "kas allesjäänud paadiga Frodole järgneda, või minna jalgsi orkide järel. Kummalgi pool on meil vähe lootust. Oleme juba nii mõnegi väärtusliku tunni kaotanud."

"Las ma mõtlen!" sõnas Aragorn. "Suudaksin ma nüüd ometi õige otsuse teha ja selle õnnetu päeva kurja saatust muuta!" Ta seisis hetke vaikides. "Ma lähen orkidele järele," lausus ta viimaks. "Oleksin Frodo Mordorisse juhatanud ja temaga lõpuni kaasa läinud, aga kui ma teda nüüd kõnnumaalt otsima hakkan, siis pean ma vangidel piinelda ja surra laskma. Nüüd kõneleb mu süda viimaks selgelt: Kandja saatus ei ole enam minu kätes. Vennaskond on oma osa täitnud. Aga meie, kes me alles oleme, ei tohi oma kaaslasi seni hüljata, kuni meil veel vähegi jõudu alles on. Tulge! Me läheme. Jätke maha kõik, mis pole hädavajalik! Me liigume edasi nii ööl kui päeval!"

Nad tõmbasid viimase paadi veest välja ja tassisid selle puude juurde. Paadi alla peitsid nad selle osa oma varustusest, mida nad ei vajanud ega saanud kaasas kanda. Siis lahkusid nad Parth Galenilt. Pärastlõunane valgus hakkas tuhmuma, kui nad jõudsid tagasi lagendikule, kus Boromir oli langenud. Seal võtsid nad üles orkide jälje. Selle leidmine ei nõudnud erilist oskust.

"Ükski teine rahvas ei trambi nii hullusti," tähendas Legolas. "Neile pakub vist lõbu iga elav asi jalge all sodiks tallata, isegi kui see nende teele ette ei jää."

"Aga tänu sellele liiguvad nad edasi suure kiirusega," lausus Aragorn, "ega väsi. Ja hiljem tuleb meil võib-olla kõval paljal maal teed otsida."

"No põrutame neile siis järele!" ütles Gimli. "Päkapikud võivad ka kiiresti käia ega väsi varem kui orkid. Aga sellest tuleb pikk tagaajamine: neil on suur edumaa."

"Jah," nõustus Aragorn, "päkapikkude visadust läheb meil kõigil vaja. Aga tulge nuüd! Olgu meil lootust või mitte, aga me järgneme oma vaenlastele. Ja hoidku nad, kui meie kiiremaks osutume! Teeme sellest säärase tagaajamise, mida peetakse imeks Kolme Soo hulgas: haldjate, päkapike ja inimeste seas. Edasi, Kolm Kütti!"

Ta sööstis minema nagu hirv. Ta tõttas puude vahelt läbi. Ta juhtis neid aina edasi ja edasi, väsimatult ja kiiresti - nüüd, kus ta oli viimaks otsusele jõudnud. Järveümbruse metsad jäid selja taha. Nad ronisid üles pikkadest nõlvadest, mille teravad harjad mustasid punava taeva taustal. Videvik laskus maale. Nad lahkusid kui hallid varjud kesk kivist maad.

2. PEATÜKK
Rohani Ratsanikud

Hämarus süvenes. Udu tõusis nende taga alt puude vahelt ning lasus Anduini heledal rannajoonel, aga taevas oli selge. Tähed süttisid. Läänes sõudis kasvav kuu ning kaljude varjud olid mustad. Nad jõudsid kiviste küngaste jalamile ning nende samm aeglustus, sest jälge polnud enam kerge järgida. Siin jooksid Emyn Muili kõrgustikud Põhjast Lõunasse kahes pikas rüsises ahelikus. Mõlema valli läänekülg oli järsk ja raske, aga idaküljed olid laugemad, läbi küntud paljudest uuretest ja kitsastest lõhedest. Kolm kaaslast rähklesid kogu öö sel luisel maal, ronides esimese ja kõrgema aheliku harjale ning sealt jälle alla sügava käänulise oru pimedusse mäe teisel küljel.

Seal puhkasid nad veidi aega vaiksel külmal tunnil enne koitu. Kuu oli ammu nende ees loojunud, tähed vilkusid pea kohal; päeva esimene kiir ei olnud veel tagantpoolt üle tumedate küngaste tõusnud. Hetkeks sattus Aragorn segadusse: orkirada oli alla orgu laskunud, kuid seal see kadus.

"Mis sa arvad, kuhu nad võisid pöörata?" küsis Legolas. "Kas põhja poole, otse Raudlinna või Fangorni, kui see on nende siht, nagu sa arvad? Või lõunasse, et üle Endiuhtme minna?"

"Jõe poole nad ei lähe, kuhu nad ka ei sihiks," vastas Aragorn. "Ja kui Rohanis just midagi väga viltu ei ole ja Sarumani jõud pole palju kas vanud, siis valivad nad kõige lühema tee üle rohirrimi väljade. Otsime põhja poolt!"

Org jooksis nagu kaljune renn künkaharjade vahel ning selle põhjas voolas keset kivirüsi väike veenire. Nende paremal käel kõrgus kaljusein; vasakul tõusid hallid nõlvad, hilisöös tuhmid ja varjulised. Nad sammusid versta või paar põhja poole. Aragorn otsis maha kummardudes rada kurdude ja nõvade vahelt, mis üles lääneahelikule kerkisid. Legolas käis veidi maad eespool. Korraga hõikas haldjas neid ja teised jooksid tema juurde.

"Oleme mõned neist juba kinni püüdnud, keda me jahime," lausus ta. "Vaadake!" Tema osutamise peale nägid nad, et esialgu kivirüsiks peetud kogud nõlva all olid hoopis kerratõmbunud kehad. Seal lamas viis surnud orki. Neile oli äsatud palju julmi hoope ja kahel oli pea maha raiutud. Muld oli nende tumedast verest märg.

"Veel üks mõistatus!" hüüdis Gimli. "Aga selle lahendamine nõuab päevavalgust ja seda me ei saa oodata."

"Aga kuidas sa seda ka ei lahendaks, ei paista see lootusetu," sõnas Legolas. "Orkide vaenlased on tõenäoliselt meie sõbrad. Kas neis mägedes elab kedagi?"

"Ei," kostis Aragorn. "Rohirrimid tulevad siia harva ja Minas Tirith on kaugel. Võib-olla käis siin teadmata põhjusel ringi mõni inimeste salk, aga ma ei usu seda."

"Mida sa siis arvad?"

"Ma arvan, et vaenlane tõi oma vaenlase endaga kaasa," vastas Aragorn.

"Need on kaugelt tulnud Põhja orkid. Tapetute hulgas pole ühtki suurt orki nonde kummaliste märkidega. Küllap tekkis siin tüli: tolle ilge rahva hulgas pole see haruldane asi. Võib-olla läksid nad tee pärast vaidlema."

"Või vangide pärast," pakkus Gimli. "Loodame, et nemad siin samuti oma lõppu ei leidnud."

Aragorn otsis maa läbi laias kaares, kuid mingeid muid jälgi võitlusest polnud näha. Nad läksid edasi. Idataevas tõmbus juba kahvatuks; tähed kustusid ja hall valgus kerkis tasapisi kõrgemale. Natuke kaugemal põhja pool jõudsid nad kurruni, milles tilluke oja oli kukkudes ja veereldes orgu kivise sängi uuristanud. Selle sees kasvasid mõned põõsad ning nire kõrval oli paar rohelist laiku.

"Viimaks ometi!" hõikas Aragorn. "Siin on jäljed, mida me otsime! Selle veesängi ääres: see on tee, mida mööda orkid pärast vaidlust edasi läksid."

Jälitajad pöördusid kärmesti ringi ja asusid uuele rajale. Nad hüppasid reipalt kivilt kivile, nagu oleksid nad üürikesest öisest puhkusest värskust saanud. Lõpuks jõudsid nad halli künka tippu ning ootamatu iil puhus nende juuksed ja mantlid lendu: kõle koidutuul.

Tagasi vaadates nägid nad üle Jõe kaugeid künkaid punakalt helkimas. Päev kerkis taevasse. päikese punane sõõr tõusis üle pimeda maa nõlvade. Nende ees Läänes laius maailm vaikse, vormitu ja hallina; aga juba vaatamise ajal hakkasid öövarjud sulama ja ärkava maa värvid tulid tagasi: roheline voogas üle Rohani avarate niitude, valge udu helkis jõeorgudes ning vasakut kätt, kahekümne või rohkema penikoorma kaugusel, seisid siniste ja purpursetena Valged Mäed, tõustes süsimustadeks tippudeks, mida kattev lumi hommikuvalguses roosakalt sädeles.

"Gondor! Gondor!" hüüdis Aragorn. "Võiksin ma sind ometi järgmine kord õnnelikumal tunnil vaadata! Veel ei vii mu tee lõunasse sinu selgete jõgede juurde.

Gondor! Gondor, kus lendas vaba Läänetuul!
Kaljul kõrgel kord valgust helgas Hõbepuu,
Aedu kastis ta õiehelbeist vihmahoog.
Oo valged tornid! Oo tiibne kroon ja kuldne troon!
Oo Gondor, Gondor! Kas näha saab veel Hõbepuud
Kaljul kõrgel, kus lendab vaba Läänetuul?

Aga nuüd lähme!" hüüdis ta, kiskudes oma silmad Lõunast ära ning vaadates läände ja põhja sellele teele, mida mööda tuli neil minna.

Künkahari, millel kaaslased seisid, laskus nende jalge ees järsult allapoole. Umbes kakskümmend sülda madalamal seisis lai ja konarlik eend, mis lõppes järsku püstloodse kalju serval: see oli Rohani Idavall. Nii lõppes Emyn Muil ning rohirrimi haljad tasandikud laiusid silmapiirini nende ees.

"Vaadake!" hüüdis Legolas, osutades üles kahvatusse taevasse. "Seal on jälle too kotkas! Ta on väga kõrgel. Ta paistab siit ära lendavat, Põhja tagasi. Ta liigub väga kiiresti. Vaadake!"

"Ei, isegi minu silmad ei näe teda, kulla Legolas," ütles Aragorn. "Ta peab tõesti väga kõrgel olema. Huvitav, mis ülesandega ta siin on - kui ta on toosama lind, keda ma ennegi näinud olen. Aga vaadake sinna! Ma näen midagi hoopis lähemal ja hoopis tähtsamat: mingi asi liigub üle tasandiku!"

"Mitu asja," kostis Legolas. "See on suur jalgsi liikuv salk, aga ma ei oska rohkem öelda, sest ei näe, mis sorti rahvas see on. Nad on mitme penikoorma kaugusel: kaheksa, arvatavasti; aga lamedat tasandikku on raske mõõta."

"Mina arvan sellegipoolest, et meil pole suuna määramiseks enam jälgi tarvis," lausus Gimli. "Otsime siit kõige kiirema tee alla niidule!"

"Vaevalt, et sa leiad kiirema tee kui see, mille orkid valisid," märkis Aragorn.

Nüüd järgnesid nad oma vaenlastele selges päevavalguses. Näis, et orkid on nii kähku edasi rutanud, kui võimalik. Aegajalt leidsid tagaajajad asju, mis olid maha kukkunud või minema visatud: toidukotte, kõva halli leiva koorikuid, puruksrebitud musta mantli, raske raudnaeltega saapa, mis oli kivi vastu katki löödud. Jälg juhtis neid põhja mööda järsaku harja ning viimaks jõudsid nad sügava lõhe äärde, mille oli kaljusse uuristanud lärmakalt alla tuiskav oja. Läbi kitsa kuristiku laskus konarlik rada järsu trepina alla tasandikule.

Selle põhjas sattusid nad äkilise ootamatusega Rohani heinale. See õõtsus nagu roheline meri Emyn Muili jalamil. Langev oja kadus sügavale kressi ja veetaimede puhmastesse ning nad kuulsid vett rohelises tunnelis minema vulisemas, mööda pikki laugeid nõlvu alla Endiuhtme oru soodesse. Näis, nagu jäänuks talv nende taha küngastele pidama. Siin oli õhk pehmem ja soojem ning lõhnas nõrgalt, nagu oleks kevad juba ärkamas ja mahl voolaks taas rohus ja lehtedes. Legolas hingas sügavalt sisse, otsekui jooks ta suure sõõmu pärast kauast janu tühermaal.

"Ah! Roheluse lõhn!" ohkas ta. "See on parem kui pikk uni. Jookseme!"

"Kerged jalad võivad siin kiiresti joosta," ütles Aragorn. "Võib-olla palju kiiremini, kui raudjalgsed orkid. Nüüd on meil võimalus nende edumaad vähendada!"

Nad läksid hanereas, lipates nagu koerad tugeval jäljel, ning innukas tuli põles nende silmis. Peaaegu otse läände oli rändavate orkide lai kaar oma inetu raja trampinud ning Rohanl õrn rohi oli muserdatud ja mustunud nende jalgade all. Siis hõikas Aragorn teisi ja keeras kõrvale.

"Pidage kinni!" hüüdis ta. "Ärge tulge mulle veel järele!" Ta jooksis kiiresti paremale, peateelt minema, sest oli märganud jalajälgi, mis teistest eraldudes sinna suundusid - väikeste paljaste jalgade jälgi. Need ei jõudnud küll eriti kaugele, enne kui nende ees ja taga pearajast eemalduvad orki jäljed neist üle käisid, ning siis pöördusid need järsku tagasi ja läksid segi trambitud mullal kaotsi. Kõige kaugemas kohas kummardus Aragorn maha ja korjas midagi rohust üles; siis jooksis ta tagasi.

"Jah," ütles ta, "need on üsna selged: kääbiku jalajäljed. Arvatavasti Punapõse omad. Ta on väiksem kui teine. Ja vaadake seda!" Ta tõstis üles eseme, mis sillerdas päikesevalgel. See nägi välja nagu äsjatärganud pöögileht, kaunis ja võõrastav sel puudeta lagendikul.

"Haldjamantli sõlg!" hüüatasid Legolas ja Gimli ühest suust.

"Lórieni lehed ei lange just laisalt," lausus Aragorn. "Seegi ei kukkunud maha juhuslikult, vaid visati ära kui teetähis sellele, kes võiks nende järel tulla. Ma arvan, et Punapõsk jooksis just niisuguse mõttega rajalt ära."

"Siis oli vähemalt tema elus," ütles Gimli. "Ja sai kasutada nii oma taipu kui oma jalgu. See annab julgust. Me ei aja neid asjata taga."

"Loodame, et ta ei pidanud oma vapruse eest liiga kallist hinda maksma," sõnas Legolas. "Tulge! Lähme edasi! Mõte sellest, kuidas neid kahte rõõmsat noort kääbikut nagu karja edasi aetakse, põletab mu südant."

Päike kerkis lõunasse ja veeres siis aegamisi taevalaelt alla. Kerged pilved tõusid mere kohalt kaugel Lõunas ja tuul puhus nad minema. Päev loojus. Varjud kasvasid selja taga ja sirutasid Idast pikki kämblaid nende poole. Siiski tõttasid kütid edasi. Boromiri langemisest oli nüüd päev mööda läinud ning orkid olid ikka veel kaugel ees. Tasasel maal polnud neist mingit märki näha.

Kui öövarjud nende ümber tihenesid, Aragorn peatus. Nad olid ainult kaks korda päevatee jooksul hinge tõmmanud ning kaheksa penikoormat laius nüüd nende ja idavalli vahel, kus nad koidikul seisid.

"Meie ees on raske valik," ütles ta. "Kas me jääme ööseks puhkama või läheme edasi senikaua, kui meie jõud ja tahe kannavad?"

"Kui meie vaenlased ka puhkama ei heida, siis jätavad nad meid kaugele selja taha, kui me magama jääme," väitis Legolas.

"Aga isegi orkid peavad ju rännakul peatusi tegema?" nõudis Gimli.
"Orkid rändavad harva lageda päikese all, aga need on seda ometi teinud," kostis Legolas. "Nad ei jää kindlasti ööseks puhkama."
"Aga kui me öösel edasi kõnnime, siis ei saa me nende rada jälgida," vaidles Gimli.
"Rada läheb otse ega pööra ei vasakule ega paremale, niipalju kui mu silmad näevad," ütles Legolas.
"Ma võiksin teid pimeduses juhtida ja suunda hoida," sekkus Aragorn, "aga kui me eksime või nemad kõrvale pööravad, siis tuleks meil valgenedes hulk aega uuesti raja leidmise peale raisata."
"Ja teine asi ka veel," ütles Gimli. "Me näeme ainult päevavalgel, kui mõni jälg teistest lahku läheb. Kui vang peaks põgenema või üks neist kantaks näiteks itta Suure Jõe äärde, Mordori poole, siis võime me märkidest nii mööda minna, et me ei neid tähelegi ei pane."
"See on tõsi," möönis Aragorn. "Aga kui ma ennist märkidest õigesti aru sain, siis on Valge Käe orkid võimust võtnud ja kogu salk suundub nüüd Raudlinna poole. Nende praegune kurss kinnitab mu väidet."
"Ei tasu siiski nende otsustes liiga kindel olla, " lausus Gimli. "Ja põgenemine? Pimedas oleksime neist teetähistest mööda läinud, mis sind sõle juurde juhatasid."
"Orkid on sealtpeale kaks korda valvsamad ja vangid järjest väsinumad," väitis Legolas. "Nad ei põgene uuesti, kui meie neid ei aita. Kuidas me seda teha saame, ma ei tea, aga kõigepealt peame neile järele jõudma."
"Aga isegi mina, palju teid läbi rännanud päkapikk, ja mitte just kõige väetim oma rahva hulgast, ei jõua ilma ühegi peatuseta Raudlinna välja joosta!" hüüdis Gimli. "Minu süda põleb samuti, ja ma oleksin varem teele asunud, aga nüüd pean ma veidi puhkama, et pärast seda paremini joosta. Ja kui me puhkame, siis on pilkane öö selleks kõige parem aeg."
"Ma ütlesin, et see on raske valik," sõnas Aragorn. "Kuidas me selle vaidluse nüüd lõpetame?"
"Sina oled juht," ütles Gimli, "ja jälitamise meister. Sina pead valima."
"Minu süda sunnib mind edasi minema," lausus Legolas. "Aga me peame kokku hoidma. Ma talitan sinu otsuse järgi."
"Te usaldate otsustamise halvale valijale," ohkas Aragorn. "Argonathi läbimisest saadik on mu otsused viltu läinud." Ta jäi vait ning vaatas tükk aega tihenevas pimeduses põhja ja lääne poole.
"Me ei lähe pimedas edasi," ütles ta viimaks. "Oht kaotada jälg või teised tulekud ja minekud kahe silma vahele jätta paistab mulle suurem. Kui kuu annaks rohkem valgust, võiksime seda kasutada, aga paraku läheb ta vara looja ning on alles noor ja kahvatu."
"Ja täna öösel on ta nagunii pilve taga," pomises Gimli. "Oleks Emand meile ometi samasuguse tule andnud, nagu ta Frodole andis!"
"Seda läheb seal rohkem tarvis, kus see praegu asub," kostis Aragorn. "Tema käib tõelise Otsingu teed. Meie retk on nüüdseaja suurte tegude hulgas üsna väikese tähtsusega. Võibolla on see algusest saadik tühja tuule tallamine, mida ükski minu valik ei saa rikkuda ega parandada. Noh, ma olen oma valiku teinud. Nii et kasutame oma aega nii hästi, kui saame!"

Ta viskus rohule pikali ja jäi silmapilk magama, sest ta polnud sõba silmale saanud sellest ööst saadik, mille nad Tol Brandiri varju all veetsid. Enne koitu ta ärkas ja tõusis üles. Gimli norises ikka veel sügavas unes, aga Legolas seisis ja vaatas põhja suunas pimedusse, mõtlik ja vaikne nagu noor puu tuuletus öös.
"Nad on kaugel," sõnas ta kurvalt Aragorni poole pöördudes. "Ma tean oma südames, et nemad ei ole täna öösel puhanud. Ainult kotkas võiks neile nüüd järele jõuda."
"Me järgneme neile ikkagi," vastas Aragorn. Ta kummardus ja äratas päkapiku. "Tule! Me peame minema," ütles ta. "Jälg jahtub."
"Aga praegu on veel pime," torises Gimli. "Isegi künka otsas kükitav Legolas ei näeks neid enne päevatõusu!"
"Kardan, et nad on minu pilgu eest kadunud, olgu künkal või lagedal, kuu või päikese valgel," kostis Legolas.
"Kus pilk enam ei aita, seal võib muld meile sõnumeid tuua," ütles Aragorn. "Maa kindlasti oigab nende vihatud jalgade all." Ta heitis pikali maha ja surus kõrva vastu rohukamarat. Mees lebas seal liikumata nii kaua aega, et Gimli hakkas juba aru pidama, ons' ta minestanud või uuesti magama jäänud. Taevarannale tõusis koidukuma ning nende ümber hakkas maad võtma hallikas valgus. Viimaks mees tõusis ja nüüd nägid sõbrad ta nägu: see oli kaame ja pikaks veninud ning ta pilk oli murelik.
"Maa sõnumid on hämarad ja segased," ütles ta. "Meie ümber ei kõnni mitme versta ulatuses ühtki hingelist. Meie vaenlaste sammud on nõrgad ja kauged. Aga hobuste kabjamadin on vali. Mulle tuleb meelde, et ma kuulsin neid magades ja nad segasid mu und: kappavad hobused, kes kihutavad Läände. Aga nüüd nad eemalduvad meist ja suunduvad põhja poole. Huvitav, mis siin maal küll sünnib?"
"Lähme! " ütles Legolas.

Nii algas nende tagaajamise kolmas päev. Selle pikkade pilviste tundide jooksul, mil päike end vaid

mõnel korral näitas, liikusid nad peatumata edasi, kord rühkides, kord joostes, nagu ei suudaks ükski väsimus lämmatada seda tuld, mis neid põletas. Nad kõnelesid harva. Nende tee viis üle laia üksildase maa ja nende haldjamantlid sulasid kokku hallikasroheliste väljade taustaga; isegi keskpäeva külmas päikesevalguses oleks vähesed silmad peale haldjate neid märganud, enne kui nad just päris lähedale ei tulnud. Nad tänasid tihti oma südames Lórieni Emandat *lembase* eest, mida ta neile kaasa oli andnud, sest nad võisid seda jooksupealt süüa ja sellest uut jõudu leida.

Kogu päeva kulges nende vaenlaste rada otsejoones edasi, minnes loodesse ilma kordagi katkemata või pööramata. Kui päev taas õhtusse veeres, jõudsid nad pikkadele puudeta nõlvadele, kus maa tõusis lainjalt üles madalate küürus seljandike riviks. Orkijälg muutus nõrgemaks, kui see põhja nende poole pöördus, sest maa oli siin kõvem ja rohi lühem. Kaugel vasakul käärdus Endiuhtme jõgi, nagu hõbedane lõng rohelisel põrandal. Polnud näha mingit liikumist. Aragorn pani tihti imeks, et nad ei näinud mingit märki ei loomadest ega inimestest. Rohirrimite elupaigad jäid enamjaolt paljude penikoormate kaugusele Lõunasse, Valgete Mägede metsaste nõlvade alla, mis peitusid nüüd udu ja pilvede varju; ometi pidasid Hobuseisandad endistel aegadel rohkesti karju ja kasvandusi siin Idatasandikul, oma kuningriigi idaosas, ning siin olid nende karjased palju ringi rännanud, elades isegi talvisel ajal telklaagrites. Aga nüüd oli kogu maa tühi ning ümberringi valitses vaikus, mis ei tundunud eriti rahumeelne.

Videvikus tegid nad jälle peatuse. Nad olid nüüd viisteist penikoormat üle Rohani väljade tulnud ning Emyn Muili vall oli Idas varjudesse kadunud. Noorkuu kumas vinuses taevas, kuid andis vähe valgust, ning tähedki olid looritatud.

"Nüüd ei raatsi ma meie retkel enam ühtki peatust ega puhkepausi teha," ütles Legolas. "Orkid on meist kaugel ees, nagu kihutaksid Sauroni enese piitsad neid tagant. Kardan, et nad on juba jõudnud metsa ja tumedatele küngastele ning lähevad just nüüd puude varju alla."

Gimli kiristas hambaid. "See on kibe lõpp meie lootusele ja kogu rügamisele!"

"Lootusele võib-olla küll, aga mitte rügamisele," lausus Aragorn. "Me ei pööra mingil juhul tagasi. Ja ometi olen ma väsinud." Ta vaatas tagasi üle tuldud tee Itta, kus ööpimedus kogunema hakkas. "Siin maal toimub midagi imelikku. Mulle ei meeldi see vaikus. Mulle ei meeldi isegi too kaame kuu. Tähed on nõrgad; ja mina olen nii väsinud, nagu ei kunagi varem, nii väsinud, nagu ükski rajaleidja ei tohiks olla, kui tal on selge jälg silme ees. Siin on mingi tahe, mis kiirustab meie vaenlasi ja seab meie ette nähtamatu tõkke: väsimuse, mis on isegi rohkem südames kui liikmetes."

"Tõesti!" ütles Legolas. "Seda olen ma tundnud sellest saadik, kui me Emyn Muililt alla laskusime. Sest see tahe ei ole mitte meie taga, vaid meie ees." Ta osutas üle Rohani maa mustavasse Läände kuusirbi all.

"Saruman!" pomises Aragorn. "Aga tema ei pööra meid tagasi! Me peame veel kord peatuma, sest isegi kuu läheb pilve taha peitu, nagu näete. Kuid meie tee viib põhja poole läbi kinkude ja mülgaste niipea, kui päev koidab."

Nagu ennegi, oli Legolas esimesena jalul, kui ta muidugi üldse magas. "Ärgake! Ärgake!" hüüdis ta. "Koidupuna on väljas. Kummalised asjad ootavad meid metsaservas. Head või kurjad, ma ei tea, aga meid kutsutakse. Ärgake!"

Teised hüppasid püsti ning asusid peaaegu silmapilk teele. Kingud tulid aeglaselt lähemale. Tund enne keskpäeva jõudsid nad kohale: nende ees tõusid rohelised nõlvad paljasteks seljandikeks, mis jooksid rivis otse Põhja poole. Muld nende jalge all oli kuiv ja muru lühike, aga nende ning sügaval roo- ja kõrkjatihnikutes eksleva jõe vahel laius pikk riba madalat maad, umbes viisteist versta lai. Kõige lõunapoolsema nõlva lääneküljel oli suur ring paljast maad, kus paljude jalgade trampimine oli muru katki sõtkunud ja lahti rebinud. Sellest jooksis orkirada jälle välja, pöördudes põhja suunas piki kuivi künkaveeri. Aragorn peatus ja uuris jälgi lähemalt.

"Nad peatusid siin mõnda aega," ütles ta, "aga isegi väljuv rada on juba vana. Kardan, et sinu süda rääkis õigust, Legolas: sellest on arvatavasti kolm korda kaksteist tundi möödas, kui orkid seisid siin, kus meie praegu. Kui nad sama kiiresti edasi läksid, siis jõudsid nad eile loojangu ajal Fangorni piirile."

"Ma ei näe põhja ega lääne pool midagi peale uttu kaduva rohu," tähendas Gimli. "Kas me näeksime metsa, kui künka tippu roniksime?"

"See on ikka veel väga kaugel," ütles Aragorn. "Kui ma õigesti mäletan, siis lähevad need vooredoma viis penikoormat põhja poole, ning sealt loodesse Endiuhtme suudmeni jääb tükk lagedat maad, teist kümme penikoormat."

"Noh, hakkame siis minema," ütles Gimli. "Mu jalad peavad verstad unustama. Nad oleksid palju agaramad, kui mu süda poleks nii raske."

Päike loojus, kui nad viimaks kinkude rivi lõpuni jõudsid. Nad olid palju tunde puhkamata kõndinud. Nüüd oli nende minek aeglane ja Gimli selg vajus kumarasse. päkapikud on rännates kangemad kui kivi, aga see lõputu jälitamine hakkas talle üle jõu käima, kui kogu lootus ta südamest kadus. Aragorn sammus tema taga, sünge ja vaikiv, kummardudes aegajalt madalamale, et mõnd mullale jäänud jälge või märki uurida. Ainult Legolas kõndis sama kergelt kui alati ning tema jalad näisid vaevalt rohtu puudutavat, jätmata ta möödumisest ainsatki jälge; kuid tema leidis haldjate teeleivast kogu toidu,

mida vajas, ning suutis magada, kuigi inimesed seda magamiseks ei nimetaks, puhates oma meelt haldjaunede kummalistel radadel ning käies samal ajal avasilmi selle maailma valguses.

"Lähme selle rohelise künka tippu!" ütles ta. Nad järgnesid talle väsinult, ronides üles mööda pikka nõlva, kuni jõudsid mäeharjale. See oli ümar kink, sile ja paljas, ning seisis täitsa omaette teistest seljandikest põhja pool. Päev loojus ning õhtuvarjud laskusid eesriidena maale. Nad olid üksi hallis vormitus maailmas ilma ühegi märgi või teetähiseta. Ainult kaugel loodes kumas kustuva valguse vastas laik sügavamat pimedust: Udumäed ja mets nende jalamil.

"Me ei näe siin midagi, mis meid juhatada võiks," ütles Gimli. "Nii, nüüd peame jälle peatuma ja siin öö mööda saatma. Külmaks läheb!"

"Tuul on põhjast, lumede poolt," sõnas Aragorn.

"Ja hommikuks pöördub see Itta," ennustas Legolas. "Puhake, kui te peate. Aga ärge jätke kogu lootust. Pole teada, mida homne toob. Päeva tõustes on kergem nõu leida."

"Meie retke jooksul on tõusnud juba kolm päeva, ilma et oleksid meile nõu andnud," lausus Gimli.

Öö läks aina külmemaks. Aragorn ja Gimli magasid rahutult ning kui nad ärkasid, nägid nad Legolast ikka nende kõrval seismas või edasitagasi kõndimas, lauldes vaikselt enese ette oma emakeeles, ja sellal kui ta laulis, avanesid valged tähed raskes mustas võlvis ta pea kohal. Nii möödus öö. Nad vaatasid koos, kuidas aopuna aegamisi kerkib taevasse, mis oli nüüd lage ja pilvitu, kuni viimaks tõusis päike. See oli kalbe ja selge. Tuul puhus Idast ning udu oli hajunud; lage maa laius nende ümber kibedas valguses.

Ees ja ida pool nägid nad Rohani Nõmme tuulist kõrgustikku, mida olid juba palju päevi tagasi Suurelt Jõelt silmanud. Loodes kõrgus Fangorni must laas; selle varjulised servad olid ikka veel kuue penikoorma kaugusel ning metsa tagumised nõlvad kadusid kauguste sinasse. Kõige taga kumas justkui hallil pilvel ujudes kõrge Methedrase valge pea, mis oli Udumägede viimane tipp. Endiuhtme jõgi voolas metsast välja neid tervitama; selle vool oli nüüd kiire ja kitsas ning jõe kaldad sügavale lõikunud. Orkijälg pöördus kinkudelt sinnapoole.

Uurides oma teravate silmadega jõe äärde laskuvat rada ning seejärel pilguga jõge mööda metsani rännates nägi Aragorn kaugel rohuväljal varju, tumedat kiiresti liikuvat laiku. Ta heitis pikali maha ning kuulas jälle hoolikalt. Aga tema kõrval seisev Legolas, kes varjas oma erksaid haldjasilmi pika saleda käega, ei näinud mitte varju ega laiku, vaid paljude ratsameeste väikesi kogusid, ning hommikuvalguse sära nende odaotstel oli kui tillukeste tähtede vilkumine teisel pool sureliku pilgu piiri. Kaugel nende taga tõusid tumeda suitsu hõredad keerlevad joomed.

Tühjadel väljadel valitses vaikus ja Gimli kuulis õhu liikumist rohus.

"Ratsanikud!" hüüdis Aragorn jalule hüpates. "Palju ratsanikke kiiretel hobustel tuleb meie poole!"

"Jah," nõustus Legolas, "neid on ükssada ja viis. Kuldne on nende juus ja säravad nende odad. Nende juht on väga pikk."

Aragorn naeratas. "Teravad on haldjate silmad," märkis ta.

"Ei! Ratsanikud pole kaugemal kui kolm penikoormat," ütles Legolas.

"Kolm penikoormat või üks," porises Gimli, "sellel lagedal maal ei saa me nende eest peitu pugeda. Kas me ootame neid siin või läheme oma teed edasi?"

"Me ootame," otsustas Aragorn. "Ma olen väsinud ja meie jaht läks nurja. Või jõudsid teised meist ette, sest nood ratsamehed sõidavad tagasi mööda orkijälge. Me võime neilt uudiseid saada."

"Või tera," ühmas Gimli.

"Seal on kolm tühja sadulat, aga kääbikuid ma ei näe," teatas Legolas.

"Ma ei öelnud, et me kuuleme häid uudiseid," sõnas Aragorn. "Kuid olgu need head või halvad, me ootame neid siin."

Kolm kaaslast lahkusid nüüd künkatipult, kus nad olnuks taeva taustal kerge sihtmärk, ning laskusid aeglaselt põhjanõlva mööda alla. Nad peatusid kingu jalamist veidi kõrgemal, mässisid mantlid endale tihedasti ümber ja istusid ligistikku kuivanud rohule. Aeg möödus aeglaselt ja raskelt. Tuul oli nõrk ja läbitungiv. Gimli oli rahutu.

"Mida sa neist ratsameestest tead, Aragorn?" küsis ta. "Kas me istume ja ootame siin kiiret surma?"

"Ma olen nende seas viibinud," vastas Aragorn. "Nad on uhked ja tujukad, kuid nende süda on aus ja nad on helded nii mõttes kui teos; vaprad, aga mitte julmad; targad, aga mitte õpetatud, sest nad ei kirjuta raamatuid, vaid laulavad laule nende Inimeste laste kombel, kes elasid enne Pimeduseaastaid. Aga ma ei tea, mis on siin viimasel ajal juhtunud, ega sedagi, mis meelt on rohirrimid nüüd reetur Sarumani ja ähvardava Sauroni vahel. Nad on kaua olnud Gondori rahva sõbrad, kuigi nad pole omavahel sugulased. See juhtus muistsetel unustatud aastatel, kui Eorl Noor nad Põhjast ära tõi, ning nad on ennemini ühest hõimust Oru bardlastega ja Laane beornlastega, kelle hulgas leidub tänini palju kõrget kasvu ja heledat verd mehi, nagu on ka Rohani Ratsanikud. Vähemalt ei armasta nad orke."

"Aga Gandalf rääkis kuuldusest, et nad maksavad Mordorile andamit," ütles Gimli.

"Ma ei usu seda rohkem kui Boromir," kostis Aragorn.

"Te saate üsna pea tõde teada," sõnas Legolas. "Nad tulevad üha lähemale."

Viimaks kuulis isegi Gimli kauguses kappavate kapjade müdinat. Rada järgivad ratsamehed olid jõelt ära pööranud ning lähenesid kinkudele. Nad kihutasid nagu tuul.

Selgete tugevate häälte kõla kaikus üle väljade. Äkki tormasid nad kõuemürinal üles ning esimene ratsamees keeras kõrvale, möödudes künkajalamist ning juhtides väge lõuna poole piki seljakute läänekülge. Tema kannul tulid teised: pikk rivi soomusrüüs mehi, kiireid, säravaid, ühtaegu kauneid ja kohutavaid.

Nende hobused olid suurt kasvu, tugevad ja ilusa kehaga; nende hall karv läikis, pikad sabad voogasid tuules, nende lakad olid palmitsetud uhkelt kaarduvate kaelte kohal. Nende seljas ratsutavad inimesed sobisid loomadega hästi: pikad ja sihvakad, linakarva juus kergete kiivrite all lehvimas ja pikkade patsidena selja taga tuiskamas; nende näod olid karmid ja terased. Nende kätes olid pikad saarepuust odad, maalitud kilbid olid seljale heidetud, pikad mõõgad rippusid vööl ning meeste häilitud soomusrüüd ulatusid põlvini.

Nad kappasid paarikaupa mööda ning kuigi aegajalt tõusis mõni neist jalustes püsti ja vaatas ringi, ei pannud nad tähele kolme võõrast, kes vaikselt maas istusid ja neid vaatasid. Vägi oli peaaegu mööda läinud, kui Aragorn korraga üles tõusis ja valjul häälel hüüdis: "Mis uudiseid toote Põhjast, Rohani Ratsanikud?"

Hämmastava kiiruse ja osavusega pidasid nad hobused kinni, pöördusid ümber ja tulid tagasi. Peagi leidsid kolm kaaslast end ratsameeste sõõri keskel, kes nende ümber ringi kappasid, tagapool nõlvast üles ja teisal jälle alla tagasi, tõmmates oma silmust aina koomale. Aragorn seisis vaikides ning teised istusid liikumatult paigal, oodates ära, mis suuna asjakäik võtab.

Ilma ainsagi sõna või hõiketa jäid Ratsanikud äkki seisma. Odade tihnik suunati võõraste poole ning mõned ratsameestest hoidsid käes vibu, millel nool oli juba nöörile seatud. Siis astus üks neist esile: pikk mees, pikem kui teised, ning tema kiivriharjal lehvis valge hobusesaba. Ta lähenes, kuni tema odateravik oli Aragorni rinnast vaevalt ühe jala kaugusel. Aragorn ei liigutanud.

"Kes sa oled ja mida sa siin maal teed?" küsis Ratsanik, kasutades Lääne tavakeelt samal moel kui Boromir, Gondori Inimene.

"Mind hüütakse Rühkijaks," vastas Aragorn. "Ma tulen Põhjast. Kütin orke."

Ratsanik hüppas sadulast maha. Andes oda teisele, kes tema kõrval maha astus, tõmbas ta mõõga tupest ja seisis Aragorniga silm silma vastu, uurides teda teraselt ning mitte ilma imekspanuta. Viimaks hakkas ta jälle kõnelema.

"Alguses mõtlesin ma, et te olete ise orkid," sõnas ta, "aga nüüd ma näen, et see pole nii. Te peate orkidest üsna vähe teadma, kui te neid sel kombel küttima hakkate. Nad olid kiired ja hästi relvastatud ning neid oli palju. Te oleksite muutunud küttidest saagiks, kui oleksite neile üldse järele jõudnud. Aga sinu juures on midagi imelikku, Rühkija." Tema selged erksad silmad piidlesid jälle rajaleidjat. "See pole inimese nimi, mida sa meile ütlesid. Ja sinu rõivad on ka veidrad. Kas sa oled rohust välja kasvanud? Kuidas sa meie pilgu eest varjule jäid? Kas sa oled haldjarahva hulgast?"

"Ei," kostis Aragorn. "Ainult üks meist on haldjas, Legolas kaugelt Sünklaane Metsakuningriigist. Aga me tulime läbi Lothlórieni ning Emanda kingid ja soosing on meiega."

Ratsanik vaatas neid kasvava hämmastusega, kuid ta silmad kalgistusid. "Siis elabki Emand Kuldses Metsas, nagu vanad lood kõnelevad!" ütles ta. "Öeldakse, et vähestel läheb korda tema võrkudest pageda. Imelikke asju juhtub tänapäeval! Aga kui teil on tema soosing, siis olete ehk ise ka võrgu punujad ja nõiad." Ta heitis korraga külma pilgu Legolasele ja Gimlile. "Miks teie ei räägi, vaikijad?" nõudis ta.

Gimli tõusis ja jäi kindlalt harkisjalu seisma: ta käsi pigistas kirvevart ja ta tumedad silmad välkusid. "Ütle mulle oma nimi, hobuseisand, ja mina ütlen sulle oma - ja palju muudki selle kõrval," lausus ta.

"Mis sellesse puutub," ütles Ratsanik päkapikku põrnitsedes, "siis võõras peaks ennast esimesena tutvustama. Aga olgu - mina olen Éomer Éomundi poeg ning mind hüütakse Ratsurimargi Kolmandaks Väejuhiks."

"Siis, Eomer Éomundi poeg, Ratsurimargi Kolmas Väejuht, lase päkapikk Gimlil Glóini pojal ennast hoiatada oma rumalate sõnade eest. Sa räägid kurja sellest, mis on kaunim, kui sa kujutleda suudad, ning ainult su vähene aru võib sind vabandada."

Éomeri silmad lõid lõkendama ning Rohani mehed ümisesid vihaselt ja tõmbusid odasid välja sirutades koomale. "Ma lõikaksin otsast sinu pea koos habeme ja kõige muuga, isand päkapikk, kui see maast veidikene kõrgemal seisaks," lausus Éomer.

"Ta ei seisa üksi," sõnas Legolas, pingutades oma vibu ja seades noole nöörile kätega, mis liikusid kiiremini kui pilk. "Sa sureksid enne, kui su löök langeks."

Éomer tõstis oma mõõga ja asi oleks võinud kurjaks minna, kui Aragorn poleks nende vahele hüpanud ja kätt üles tõstnud. "Vabanda meid, Éomer!" hüüdis ta. "Kui sa rohkemat teaksid, siis saaksid aru, millega oled mu kaaslasi vihastanud. Me ei kavatse halba ei Rohanile ega kellelegi siinse rahva hulgast, ei inimesele ega hobusele. Kas sa ei taha enne löömist meie lugu ära kuulata?"

"Tahan," kostis Éomer mõõka langetades. "Aga Ratsurimargis rändajatel oleks targem neil kahtlastel aegadel mitte nii ninakas olla. Kõigepealt ütle mulle oma õige nimi!"

"Kõigepealt ütle, keda sa teenid," vastas Aragorn. "Oled sa Sauroni, Mordori Musta Isanda sõber või vaenlane?"

"Mina teenin ainult Margi Isandat, Théoden Kuningat Thengeli poega," vastas Éomer. "Me ei teeni kauge Musta Maa Võimu, kuid ei ole temaga ka avalikult sõjajalal; ja kui teie tema eest põgenete, siis on teil parem sellelt maalt lahkuda. Meie piiridel on rahutusi ja meid on ähvardatud, aga me tahame ainult vabad olla ja elada edasi nõnda, nagu oleme elanud, hoides oma ja mitte teenides võõraid isandaid, olgu need head või kurjad. Paremail päevil võtsime võõraid lahkelt vastu, aga nüüdsel ajal leiavad soovimatud külalised meid olevat kiired ja karmid. Ütle, kes sa oled? Keda sina teenid? Kelle käsul pead sa orkidele jahti meie maal?"

"Ma ei teeni kedagi," vastas Aragorn, "aga Sauroni teenreid jälitan ma kõikjal, kelle maale nad ka ei läheks. Surelike hulgas leidub vähe neid, kes teavad orkidest rohkem kui mina, ning ma ei küti neid sellisel kombel oma vabal tahtel. Orkid, keda me jälitame, võtsid vangi kaks meie sõpra. Säärases hädas läheb hobuseta inimene teele jalgsi ega küsi jäljel püsimiseks luba. Samuti ei loenda ta vaenlaste päid muidu, kui ainult mõõga abil. Ma ei ole relvitu."

Aragorn heitis oma mantli tagasi. Haldjatupp sädeles, kui ta selle järele haaras, ning Andúrili hele tera välkus kui leek, kui ta mõõga välja tõmbas. "Elendil!" hüüdis ta. "Mina olen Aragorn Arathorni poeg, ja mind hüütakse Elessariks, Haldjakiviks, Dúnadaniks, Isilduri Elendili poja pärijaks Gondorist. Siin on Mõõk, mis sai Murtud ning on nüüd uuesti sepistatud! Kas sa aitad mind või takistad mind? Vali kähku!"

Gimli ja Legolas vaatasid oma kaaslast hämmastunult, sest säärases tujus polnud nad teda varem näinud. Ta paistis olevat pikemaks sirgunud, kuna Éomer kahanes, ning tema elavas näos tabasid nad välgatuse kivikuningate võimust ja suursugususest. Hetkeks näis Legolasele, et Aragorni laubal helkis valge tuli nagu särav kroon.

Éomer astus tagasi ning ta näol peegeldus aukartus. Ta lõi oma uhked silmad maha. "Tänapäeval juhtub tõesti imelikke asju," pomises ta. "Unistused ja muinaslood kerkivad rohust ja hakkavad elama!

Ütle mulle, isand," küsis ta, "mis toob sind siia? Ja mis oli tumedate sõnade mõte? Kaua on Boromir Denethori poeg vastust otsinud, ning hobune, kelle me talle laenasime, tuli ratsanikuta tagasi. Mis kohus on meile Põhjas pandud?"

"Valimise kohus," kostis Aragorn. "Seda võid sa öelda Théodenile Thengeli pojale: avalik sõda seisab tema ees, olgu Sauroni poolt või vastu. Keegi ei saa enam elada nõnda, nagu ta on elanud, ja vähesed saavad hoida seda, mida omaks peavad. Aga neist suurtest asjadest räägime hiljem. Kui võimalik, siis tulen ma ise kuninga juurde. Praegu olen suures hädas ja palun abi, või vähemalt teateid. Sa kuulsid, et me jälitame orkijõuku, kes meie sõbrad minema viis. Mida sa meile öelda võid?"

"Et teil pole tarvis neid rohkem jälitada," vastas Éomer. "Orkid on hävitatud."

"Ja meie sõbrad?"

"Me ei leidnud kedagi peale orkide."

"See on kummaline," lausus Aragorn. "Kas te otsisite laibad läbi? Kas nende hulgas polnud kedagi peale orkide? Meie sõbrad on väikesed, teie silme jaoks ainult laste kasvu, paljajalu ja hallis rõivas."

"Seal polnud ei päkapikke ega lapsi," ütles Éomer. "Me lugesime kõik tapetud üle ja rüüstasime nad paljaks, ning siis ehitasime tuleriida ja põletasime nad ära, nagu meil kombeks. Tuhk suitseb siiamaani."

"Me ei räägi päkapikkudest või lastest," parandas Gimli. "Meie sõbrad olid kääbikud."

"Kääbikud?" üllatus Éomer. "Ja kes need võiksid olla? See on kummaline nimi."

"Kummaline nimi kummalise rahva jaoks," ütles Gimli. "Aga nemad olid meile väga kallid. Paistab, et olete kuulnud neist sõnadest, mis Minas Tirithi ärevile ajasid. Need rääkisid väikemeestest. Kääbikud ongi väikemehed."

"Väikemehed!" naeris Ratsanik, kes seisis Éomeri kõrval. "Väikemehed! Aga need on ju ainult pisike rahvas vanades juttudes ja lastelugudes Põhjamaalt. Kas me jalutame legendides või päise päeva ajal rohelisel maapinnal?"

"Me võime teha mõlemat," ütles Aragorn. "Sest mitte meie, vaid need, kes meie järel tulevad, loovad tänasest päevast legende. Rohelisel maapinnal, ütled sa? See on juba ise suur legendide aine, kuigi sina seda päise päeva ajal tallad!"

"Aeg surub takka," lausus Ratsanik, Aragorni tähele panemata. "Me peame lõunasse kiirustama. Jätame need metslased oma unenägude juurde. Või seome nad kinni ja viime kuninga ette."

"Rahu, Éothain!" ütles Éomer omas keeles. "Jäta mind veidiks üksi. Ütle *éoredile*, et nad rajale koguneksid ja valmistuksid sõitma Endisulbile."

Éothain taganes pomisedes ja rääkis teistega. Peagi tõmbusid nad kaugemale ja jätsid Éomeri kolme kaaslasega üksi.

"Kõik, mida sa ütled, on kummaline, Aragorn," sõnas mees. "Aga on selge, et sa räägid tõtt: Margi inimesed ei valeta ja seepärast pole neid lihtne alt vedada. Aga sa ei rääkinud kõike. Kas sa ei jutustaks nüüd rohkem oma eesmärgist, et ma saaksin otsustada, mida teha?"

"Ma lahkusin Imladrisest, nagu seda värsis nimetatakse, mitmeid nädalaid tagasi," vastas Aragorn. "Koos minuga tuli Boromir Minas Tirithist. Minu eesmärk oli minna sellesse linna koos Denethori pojaga, et aidata tema rahvast sõjas Sauroni vastu. Aga Vennaskonnal, kellega koos ma rändasin, oli teine siht. Sellest ei või ma praegu rääkida. Gandalf Hall oli meie juht."

"Gandalf!" hüüatas Éomer. "Gandalf Hallrang on Margis tuntud, aga ma hoiatan sind, et tema nimi

ei ole enam märgusõna kuninga soosingusse pääsemiseks. Ta on seda maad inimeste mäletamist mööda palju kordi külastanud, tulles omatahtsi kas mõne kuu või paljude aastate järel. Ta on alati imelike sündmuste kuulutaja: kurja tooja, nagu mõned nüüd ütlevad.

Ja tõesti on kõik asjad tema viimasest suvisest tulekust saadik viltu läinud. Sel ajal algasid meie hädad Sarumaniga. Senini pidasime Sarumani oma sõbraks, aga Gandalf tuli ja hoiatas meid, et Raudlinnas valmistutakse äkkrünnakuks. Ta ütles, et on ise Orthancis vangis olnud ja vaevu põgenema pääsenud, ning palus abi. Aga Théoden ei kuulanud teda ja ta läks minema. Ära lausu Gandalfi nime valjusti Théodeni kuuldes! Ta on raevus. Sest Gandalf võttis hobuse, keda kutsutakse Varivalgeks, kõige kallima kuninga ratsude seast, *mearaste* pealiku, kelle turjal ainult Margi Isand võib sõita. Selle tõu esiisa oli Eorli suur hobu, kes tundis inimkeelt. Seitse ööd tagasi tuli Varivalge koju, aga kuninga raev pole väiksem, sest nüüd on hobune metsik ega lase ühelgi mehel end puutuda."

"Siis on Varivalge üksinda Põhjast kodutee leidnud," ütles Aragorn, "sest seal läksid tema ja Gandalf lahku. Aga paraku ei ratsuta Gandalf enam kunagi. Ta langes pimedusse Moria kaevandustes ega tule enam tagasi."

"See on kurb sõnum," lausus Éomer. "Vähemalt mulle, ja ka paljudele teistele. kuigi mitte kõigile, nagu sa kuninga ette jõudes isegi näed."

"See on kurvem sõnum, kui keegi sellel maal mõistab, ehkki see võib neid valusalt puudutada veel enne, kui aasta palju vanemaks saab," sõnas Aragorn. "Aga kui suur langeb, peab väiksem teed jätkama. Minu osaks on olnud Vennaskonna juhtimine Moriast edasi. Tulime läbi Lórieni - millest sa peaksid enne tõde teadma, kui sa selle nime uuesti suhu võtad - ja sealt Suurt Jõge mööda alla Raurose koseni. Seal tapsid Boromiri need samad orkid, kelle teie hävitasite."

"Sinu teated toovad ainult muret!" hüüdis Éomer kohkudes. "Tema surm teeb suurt valu Minas Tirithile ja meile kõigile! See oli väärt mees! Kõik kõnelesid tema kiituseks. Ta tuli harva Marki, sest oli alati Idapiiril sõjas; aga ma olen teda näinud. Ta paistis mulle rohkem Eorli kärmete poegade moodi kui tõsiste Gondori inimeste nägu, ning temast tõotas tulla suur pealik oma rahvale, kui aeg kätte jõuab. Aga me ei ole Gondorist selle leina kohta sõnagi kuulnud. Millal ta langes?"

"Täna saab tema tapmisest neli päeva," vastas Aragorn, "ja selle päeva õhtust saadik oleme olnud teel Tol Brandiri varju alt siia."

"Jalgsi?" hüüatas Éomer.

"Jah - nii tõesti, nagu sa meid näed."

Suur imestus valgus Éomeri silmi. "Rühkija on sulle liiga vilets nimi, Arathorni poeg," ütles ta. "Nimetan su Välejalaks. Sellest kolme sõbra teost peab lauldama paljudes kodades. Üheksa kolmatkümmend penikoormat oled sa teed mõõtnud enne, kui neljas päev õhtusse saab! Kange on Elendili sugu!

Aga nüüd ütle mulle, isand, mida ma tegema pean? Mul tuleb kiiresti Théodeni juurde tagasi minna. Kõnelesin oma meeste ees ettevaatlikult. On tõsi, et me pole veel Musta Maaga avalikult sõjajalal, ning nii mõnigi puhub kuninga kõrva mõtteid allaandmisest; aga sõda on tulemas. Me ei hülga oma vana liitu Gondoriga ning kuni nemad võitlevad, oleme neile abiks: nii ütlen mina ja kõik minu poolehoidjad. Idamark on minu vallata, see on Kolmanda Väejuhi maajagu, ning ma viisin kogu meie karja ja karjased siit ära Endiuhtme taha, jätmata siia kedagi peale vahimeeste ja kiirete piilurite."

"Te siis ei maksa Sauronile andamit?" küsis Gimli.

"Ei maksa ega ole kunagi maksnud," kostis Éomer silmade välkudes, "kuigi see vale on ka minu kõrvu ulatunud. Mõned aastad tagasi tahtis Musta Maa Isand meilt kõrge hinnaga hobuseid osta, kuid me keeldusime, sest ta paneb oma loomad kurja teenistusse. Siis saatis ta orkid röövkäigule ning nood viisid kaasa nii palju, kui said, valides alati musti ratsusid: neid on nüüd üsna vähe järele jäänud. Seepärast oleme orkidega kibedal vaenujalal.

Aga praegu teeb meile kõige rohkem muret Saruman. Ta tahab end kogu selle maa üle isandaks tunnistada ning meie vahel on mitu kuud sõda käinud. Ta on võtnud oma teenistusse orke, hundiratsanikke ja kurje inimesi ning sulgenud meie eest Lõhe, nii et meid piiratakse nii idast kui läänest.

Sellise vaenlasega on raske toime tulla: ta on kaval võlur ja tunneb hästi manatarkust, ning tal on mitu nägu. Öeldakse, et teda olla nähtud liikumas halli vanamehe kujul, pikk mantel seljas ja kapuuts peas, ning paljudele meenutab ta nüüd kangesti Gandalfi. Tema luurajad lipsavad läbi igast võrgust ja tema kurjakuulutavad linnud tiirlevad taeva all. Ma ei tea, kuidas see kõik lõpeb, aga mu süda aimab halba, sest paistab, et mitte kõik ta sõbrad ei ela Raudlinnas. Aga kui te kuningakotta jõuate, siis näete seda isegi. Kas te ei tule? Kas ma loodan asjata, et olete mulle kahtluse ja häda tunnil appi saadetud?"

"Ma tulen, kui saan," vastas Aragorn.

"Tule kohe!" hüüatas Éomer. "Elendili pärija oleks sel kurjal ajal Eorli poegadele suureks abiks. Läänetasandikul käib praegugi lahing ja ma kardan, et see võib meile halvasti lõppeda.

Ma sõitsin siia põhja ilma kuninga loata, sest minu äraolekul jääb tema kotta liiga väike valve. Aga piilurid hoiatasid mind, et kolm ööd tagasi tuli Idavallilt alla orkisalk, ning teatasid, et mõned neist kannavad Sarumani valgeid tunnusmärke. Kahtlustades niisiis seda, mida olin ammu peljanud - liitu Orthanci ja Musta Kantsi vahel -, asusin oma kodakondsetest *éorediga* teele ning me tabasime orkid ööhakul kaks päeva tagasi Endilaane piiri lähedal. Seal piirasime nad ümber ja astusime eile koidu

ajal lahingusse. Viisteist meie meest sai hukka ning paraku ka kaksteist hobust. Orke oli rohkem, kui esialgu arvasime. Teised lõid nendega kampa, tulles Idast üle Suure Jõe: nende jälg on siit natuke põhja pool selgesti näha. Ja metsast tuli neid ka juurde. Suured orkid, kes samuti kandsid Raudlinna Valget Kätt: see tõug on tugevam ja julmem kui kõik teised.

Sellegipoolest tegime neile lõpu. Aga me oleme liiga kaua ära olnud. Lõunas ja läänes vajatakse meid. Kas te ei tule? Nagu näete, on meil vabu hobuseid. Mõõgale on seal tubli töö teha. Jah, ja Gimli kirves ja Legolase vibu leiaks samuti kasutust, kui nad andestavad mulle mu mõtlematud sõnad Metsa Emanda kohta. Ma räägin nõnda, nagu kõik mehed minu maal, kuid õpiksin heal meelel teda paremini tundma."

"Tänan sind sinu lahkete sõnade eest," vastas Aragorn, "ja mu süda ihkab teiega kaasa tulla; aga ma ei saa oma sõpru hätta jätta, kuni on veel lootust."

"Lootust ei ole," sõnas Éomer. "Sa ei leia oma sõpru Põhjapiirilt."

"Aga mu sõbrad ei ole maha jäänud. Leidsime Idavalli lähedal märgi, mis näitab, et vähemalt üks neist oli siis veel elus. Kuid valli ja kinkude vahel pole me neist muud jälge leidnud ega näinud ühtki rada kõrvale keeravat, kui mu oskused just päris rooste pole läinud."

"Mis sa siis arvad, mis neist saanud on?"

"Ma ei tea. Võibolla tapeti ja põletati nad koos orkidega; aga sina ütled, et nõnda see ei olnud, ja seda ma ei kardagi. Saan ainult seda arvata, et nad viidi enne lahingut metsa, ehk isegi varem, kui teie oma vaenlased ümber piirasite. Kas võid vanduda, et ükski neist sel kombel teie võrgust ei põgenenud?"

"Ma võin vanduda, et ükski ork ei põgenenud pärast seda, kui me neid nägime," kostis Éomer. "Jõudsime metsaserva enne neid, ning kui pärast seda ükski elusolend meie ringist välja murdis, siis ei olnud see ork ja pidi omama mingit haldjajõudu."

"Meie sõbrad olid riides samamoodi kui meie," tähendas Aragorn, "ja te läksite meist päise päeva ajal mööda."

"Olin selle unustanud," tunnistas Éomer. "Nii paljude imede keskel on raske milleski kindel olla. Maailm on tõesti veidraks muutunud. Haldjas ja päkapikk kõnnivad käsikäes meie väljadel ringi; rahvas räägib Metsa Emandaga juttu ja jääb ometi elama; Mõõk, mis sai murtud ammu aega enne seda, kui meie isade isad Marki tulid, tuleb sõtta tagasi! Kuidas saab inimene säärastel aegadel otsustada, mida teha?"

"Nii, nagu ta alati on otsustanud," kostis Aragorn. "Hea ja kuri pole mullust saadik muutunud; samuti pole need üks asi haldjate ja päkapike jaoks ning teine asi inimeste jaoks. Mehe enda osaks on nende vahel vahet teha, niihästi Kuldses Metsas kui omaenese kojas."

"See on tõsi," sõnas Éomer. "Ma ei kahtlegi sinus ega selles teos, millele mu süda mind kutsub. Kuid ma ei ole vaba oma nõu järgi talitama. Meie seadus ei luba võõrastel omatahtsi meie maal ringi uidata, kuni kuningas ise neile selleks luba ei anna, ning neil ohtlikel aegadel peetakse sellest korraldusest veel rangemalt kinni. Palusin teil vabal tahtel minuga kaasa tulla, aga te ei tule. Mulle on vastumeelt saja mehega kolme vastu võitlema hakata."

"Ma ei usu, et teie seadus sellist juhust ette nägi," ütles Aragorn. "Samuti pole ma võõras, sest olen ennegi sellel maal viibinud, rohkem kui üks kord, ning koos rohirrimi väega ratsutanud, ehkki teise nime ja teise näo all. Sind pole ma varem näinud, sest sina oled noor, aga ma olen kõnelnud su isa Éomundiga ning Théodeni Thengeli pojaga. Endistel aegadel poleks ükski selle maa kõrgeist isandaist sundinud inimest loobuma säärasest sihist, nagu minu oma. Vähemalt minu kohus on selge - edasi minna. Kuule, Éomundi poeg, me peame viimaks otsusele jõudma! Aita meid, või lase meil minna. Või vii oma seadus täide. Kui sa nõnda teed, siis on sul vähem mehi oma sõtta või oma kuninga juurde tagasi viia."

Éomer vaikis hetke ning lausus siis: "Me mõlemad peame kiirustama. Minu salk kibeleb minema ning iga tund vähendab teie lootust. See on minu valik. Te võite minna; veel enam, ma laenan teile hobused. Ainult seda ma palun: kui teie siht on saavutatud või nurja läinud, siis tulge koos hobustega üle Endisulbi Meduseldi, Edorase kõrgesse kotta, kus Théoden nüüd istub. Nii tõestate talle, et ma pole valesti otsustanud. Sellega annan ma iseenese, ja võibolla koguni oma elu, teie ausa meele hoida. Ärge mind alt vedage."

"Ei vea," vastas Aragorn.

Tema meeste hulgas tekitas Éomeri otsus vabad hobused võõrastele anda suurt imestust ning palju tumedaid ja kahtlevaid pilke, ent ainult Éothain söandas avalikult häält tõsta.

"Gondori soost inimese jaoks, nagu ta end nimetab, on see hea küll," ütles ta, "aga kes on enne kuulnud, et Margi hobune päkapikule antakse?"

"Mitte keegi," turtsatas Gimli. "Ja ära muretse: mitte keegi ei saa sellest kunagi kuulda. Ma käin parema meelega jala, kui ühegi nii suure looma turjale istun, olgu vabal tahtel või sunniviisil."

"Aga nüüd pead sa ratsutama, sest muidu hoiad sa meid kinni," ütles Aragorn.

"Tule ja istu minu selja taha, sõber Gimli," kutsus Legolas. "Siis saab kõik korda ning sul pole tarvis ei hobust laenata ega selle pärast ebamugavusi kannatada."

Aragornile toodi suur tumehall ratsu ning mees hüppas loomale selga. "Tema nimi on Hasufel," tutvustas Éomer. "Kandku ta sind hästi ja suurema õnnega kui Garulfi, oma endist isandat!"

Legolase hobu oli väiksem ja kergem, kuid peru ja tuline. Tema nimi oli Arod. Kuid Legolas palus sadula ja ratsmed ära võtta. "Mul ei ole neid tarvis," ütles ta ning kargas kergelt üles, ja nende imestuseks oli Arod tema all taltsas ja teenistusvalmis, liikudes sinna ja tänna vaid lausutud sõna peale: sel kombel kohtlesid haldjad kõiki häid loomi. Gimli tõsteti üles oma sõbra taha ning päkapikk krahmas temast kõvasti kinni, tundmata ennast palju vabamalt kui Mängla Juss paadis.

"Jääge hüvasti, ja leidke see, mida otsite!" hüüdis Éomer. "Tulge nii ruttu tagasi, kui saate, et meie mõõgad võiksid sealtpeale koos särada!"

"Ma tulen," vastas Aragorn.

"Ja mina tulen ka," sõnas Gimli. "Emand Galadrieli asi seisab ikka veel meie vahel. Ma pean sulle ükskord viisakat kõnelemist õpetama."

"Eks me näe," ütles Éomer. "Nii palju veidraid asju on juhtunud, et õppetund kauni naise ülistamisest päkapiku kirve hellade löökide all ei paistagi enam väga suur ime. Hüvasti!"

Sellega läksid nad lahku. Rohani hobused olid väga kiired. Kui Gimli natukese aja pärast tagasi vaatas, oli Éomeri salk juba väike ja kaugusse kadumas. Aragorn ei vaadanud tagasi: ta jälgis rada, kui nad edasi kihutasid, kummardudes madalale Hasufeli kaela kohale. Õige pea jõudsid nad Endiuhtme kaldale ning kohtasid seal teist Éomeri mainitud jälge, mis tuli Idast Nõmme poolt.

Aragorn astus sadulast maha ja uuris maapinna läbi, kargas siis uuesti hobuse selga ning ratsutas veidi maad ida poole, hoides raja ühele küljele ja püüdes mitte jälgedest üle sõita. Siis tuli ta jälle maha ja uuris edasi-tagasi kõndides mulda.

"Siin on vähe leida," teatas ta tagasi tulles. "Peajälje on tagasitulevad ratsamehed täitsa segi sõtkunud; sinna minnes hoidsid nad ilmselt rohkem jõe poole. Aga see idapoolne rada on värske ja selge. Pole mingit märki sellest, et keegi oleks teises suunas läinud, tagasi Anduini juurde. Nüüd peame aeglasemalt sõitma ja hoolega jälgima, kas mõni rada või jalajälg kummalegi poole kõrvale ei hargne. Orkid pidid siin juba teadma, et neid taga aetakse; nad võisid proovida oma vange enne ära saata, kui neile järele jõuti."

Edasise ratsasõidu ajal läks taevas pilve. Madalad hallid rüngad tulid üle Nõmme. Udu varjas päikese. Fangorni puudega kaetud nõlvad terendasid aina lähemal, muutudes sedamööda tumedamaks, kuidas päev läände veeres. Nad ei näinud mingit märki paremale või vasemale pöörduvast jäljest, ent aegajalt möödusid nad üksikutest orkidest, kes olid jooksupealt maha kukkunud, halli sulega nooled seljast või kõrist välja turritamas.

Õhtu lähenedes jõudsid nad viimaks metsaserva ning avaral välul esimeste puude vahel leidsid nad suure tuleriida aseme : tuhk oli senini kuum ja suitses. Selle kõrval seisis vägev kuhi kiivreid ja soomussärke, lõhkisi kilpe ja murtud mõõku, vibusid ja viskodasid ning muid sõjariistu. Vaia otsa oli löödud suur pahareti pea; selle purustatud kiivril võis ikka veel näha valget märki. Kaugemal jõe ääres, kus vesi metsaservast välja voolas, seisis kääbas. See oli äsja ehitatud- niisket mullakuhilat katsid värskelt lõigatud mättad - ning selle ümber oli torgatud viisteist oda.

Aragorn ja tema kaaslased otsisid lahinguvälja laias kaares läbi, kuid valgus kustus ning maale laskus peagi hämar ja udune õhtu. Öö tulekuks polnud nad Ilost ja Punapõsest mingit märki leidnud.

"Rohkemat ei saa me teha," ohkas Gimli kurvalt. "Meile on Tol Brandirile jõudmisest saadik esitatud palju mõistatusi, kuid see on kõige raskem lahendada. Ma arvan, et kääbikute põlenud luud on nüüd orkikontidega segi. Frodole on see raske sõnum, kui ta selle kuulmiseni elab; ja raske on see ka vana kääbiku jaoks, kes ootab Kaljulõhel. Elrond oli nende tuleku vastu."

"Aga Gandalf ei olnud," ütles Legolas.

"Aga Gandalf tuli ise ka ja langes esimesena," kostis Gimli. "Tema ette nägelikkus vedas teda alt."

"Gandalfi otsus ei põhinenud ettenägemisel või ohutusel, ei tema ega teiste jaoks," lausus Aragorn. "On asju, millega on parem pihta hakata, kui neist keelduda, kuigi lõpp võib olla must. Mina siit veel ära ei lähe. Igal juhul peame siin hommiku tulekut ootama."

Nad jäid laagrisse veidi maad lahinguväljast kaugemal suure puu all: see nägi välja nagu kastan, aga kandis ometi hulganisti mulluseid laiu pruune lehti, mis nägid välja nagu pikkade harali sõrmedega kuivetud käed; need kahisesid nukralt öises tuulevinus.

Gimli värises. Nad olid igaühele kaasa võtnud ainult ühe teki. "Teeme tule üles," ütles ta. "Ma ei hooli enam ohust. Kogunegu orkid pealegi siia nii tihedas parves nagu kihulased küünla ümber!"

"Kui meie õnnetud kääbikud on metsas ära eksinud, siis võib tuli neid siia juhtida," tähendas Legolas.

"Ja see võib juhtida siia ka teisi asju peale orkide ja kääbikute," sõnas Aragorn. "Me oleme reetur Sarumani mägivalduste lähedal. Samuti oleme Fangorni enese veerel ning öeldakse, et selle metsa puid on ohtlik puutuda."

"Aga rohirrimid tegid siia eile suure tuleriida," vaidles Gimli, "ja nad langetasid lõkke jaoks puid, nagu näha. Ometi saatsid nad öö siin rahulikult mööda, kui nende töö lõpule jõudis."

"Neid oli palju," ütles Aragorn, "ja nemad ei pane Fangorni viha millekski, sest nad käivad siin harva ega lähe puude alla. Aga meie tee viib küll tõenäoliselt metsa sisse. Nii et vaadake ette! Ärge raiuge elavat puud!"

"Seda pole tarviski," sõnas Gimli. "Ratsanikud on siia küllalt laaste ja oksi maha jätnud ning kuiva puud leidub ümberringi küllaga." Ta läks eemale hagu korjama ning askeldas lõkke kallal, et seda põlema saada; kuid Aragorn istus vaikides sügavas mõttes, selg vastu jämedat puutüve, ning Legolas seisis üksi lagendikul, vaadates metsa sügavasse varju ja kummardudes ettepoole, nagu keegi, kes kaugusest kostvaid hääli kuulatab.

Kui päkapikk oli väikese leegi loitma saanud, kogunesid kolm vennaskondlast selle ümber ning istusid ligistikku, varjates valgust oma laiade mantlitega. Legolas vaatas üles puuokste poole, mis üle nende sirutusid.

"Vaadake!" ütles ta. "Puu on tule üle rõõmus!"

Võib-olla ajasid tantsivad varjud nende silmad segi, aga igaüks neist arvas täitsa kindlasti nägevat, kuidas oksad sinnatänna paindusid, et tule kohale pääseda, kuna ülemised harud madalamale kummardusid; pruunid lehed seisid nüüd sirgelt ning hõõrdusid üksteise vastu nagu paljud külmavõetud käed, mis soojusest mõnu tunnevad.

Kõik jäi vaikseks, sest pime ja võõras mets siinsamas käeulatuses andis end korraga eriti selgelt tunda, otsekui hiigelsuur lasuv lähedus täis salajasi kavatsusi. Mõne aja pärast hakkas Legolas taas kõnelema.

"Celeborn hoiatas meid kaugele Fangorni minemast," ütles ta. "Kas sa tead, mispärast, Aragorn? Mis muinaslood need olid, mida Boromir sellest metsast kuulis?"

"Ma olen sellest palju lugusid kuulnud, nii Gondoris kui mujalgi," vastas Aragorn, "aga kui Celeborni sõnu poleks olnud, peaksin ma neid ainult muinasjuttudeks, mida inimesed tõeliste teadmiste kadudes välja mõtlevad. Tahtsin just sinu käest küsida, milles siis tegelikult asi on. Ja kui isegi Laanehaldjas ei tea, kuidas saab siis inimene vastata?"

"Sa oled rohkem reisinud kui mina," kostis Legolas. "Omal maal pole ma midagi muud kuulnud peale laulude, mis kõnelevad sellest, kuidas onodrimid, keda inimesed entideks hüüavad, elasid siin kaua aega tagasi; sest Fangorn on vana, vana isegi haldjate ajaarvamise järgi."

"Jah, see on vana," nõustus Aragorn, "sama vana kui mets Kääpaseljakute juures ning palju suurem. Elrond ütleb, et need kaks on sugulased, viimased kindlused Vanade Aegade võimsatest laantest, milles Esmasündinud rändasid juba siis, kui inimesed veel magasid. Ometi on Fangornil oma saladus. Mis see on, seda ma ei tea."

"Ja mina ei tahagi teada," ütles Gimli. "Jäägu minust segamata kõik, mis Fangornis elab!"

Nüüd tõmbasid nad liisku vahikordade peale ning esimese vahi liisk langes Gimlile. Teised heitsid maha. Uni sai peaaegu kohe nende üle võimust. "Gimli!" ütles Aragorn väsinult. "Pea meeles, et Fangornis on ohtlik elava puu küljest oksa või raagu murda. Aga ära kuiva puu otsimisel kaugele mine. Lase tulel parem kustuda! Hüüa mind, kui tarvis!"

Seejärel jäi ta magama. Legolas lamas juba liikumatult, kaunid käed rinnal kokku pandud, silmad avali, põimides ühte elava öö ja sügava une, nagu haldjatel kombeks. Gimli kössitas tule ääres, tõmmates pöidlaga mõtlikult üle kirvetera. Puu kahises. Muid hääli polnud kuulda.

Äkki vaatas Gimli üles ning nägi just tulevalguse servas seismas vana kumaras meest, kes toetus kepile ja kandis avarat mantlit; tema laiaservaline kübar oli silmile tõmmatud. Gimli hüppas püsti, olles hetkeks liiga hämmastunud, et hüüda, kuigi silmapilk käis tema peast läbi mõte, et Saruman on nad kätte saanud. Nii Aragorn kui Legolas ärkasid tema äkilise liigutuse peale üles, tõusid istuli ning jäid võõrast vahtima. Vanamees ei rääkinud ega teinud mingit märki.

"Tere, isa! Mida me saame sinu heaks teha?" lausus Aragorn jalule hüpates. "Tule ja soojenda end, kui sul külm on!" Ta astus edasi, kuid vanamees oli läinud. Läheduses polnud temast jälgegi näha ning kaugele ei julgenud nad otsima minna. Kuu oli loojunud ja öö väga pime.

Äkki karjatas Legolas: "Hobused! Hobused!"

Hobused olid läinud. Nad olid oma vaiad lahti kiskunud ja kadunud. Veidi aega seisid kolm kaaslast vaikselt paigal, uuest õnnetusest rusutud. Nad olid Fangorni servas ning lõputud penikoormad laiusid nende ja Rohani inimeste vahel, kes olid nende ainsad sõbrad sel suurel ja ohtlikul maal. Kui nad seal seisid, näis neile, et nad kuulsid kaugel öös hobuste hirnumist ja pruuskamist. Siis jäi kõik jälle vaikseks, ainult külm tuul sahises lehtedes.

"Noh, nad on läinud," lausus Aragorn viimaks. "Me ei saa neid üles otsida ega kinni püüda; nii et kui nad omal tahtel tagasi ei tule, peame ilma nendeta läbi ajama. Me asusime teele omil jalul ja need on meil veel alles."

"Jalad!" torises Gimli. "Aga me ei saa neid sama hästi süüa kui nendel kõndida!" Ta viskas hagu lõkkesse ja mütsatas selle kõrvale istuma.

"Ainult paar tundi tagasi ei tahtnud sa kuidagi Rohani hobuse selga istuda," naeris Legolas. "Sinust saab veel ratsanik!"

"Ei paista just tõenäoline, et mul selleks võimalus tuleb," turtsatas Gimli ja jäi vait.

"Kui teada tahad, mida mina arvan," võttis ta mõne aja pärast uuesti jutu üles, "siis minu meelest oli see Saruman. Kes muu? Tuleta meelde Eomeri sõnu: *teda olla nähtud liikumas halli vanamehe kujul pikk mantel seljas ja kapuuts peas.* Täpselt nii ta ütles. Ta läks meie hobustega minema või ehmatas nad laiali, ja siin me nüüd oleme. Meile tuleb veel häda kaela, pane mu sõnu tähele!"

"Panen jah," kostis Aragorn. "Aga seda panin ma ka tähele, et sellel vanamehel oli kübar, mitte

kapuuts. Siiski ei kahtle ma, et sa õigesti arvad ning et meid siin oht varitseb, olgu öösel või päeval. Kuid vahepeal ei saame küll muud teha kui puhata, kuni meil see võimalik on. Mina jään nüüd vahti, Gimli. Mul on suurem vajadus mõelda kui magada."

Öö möödus aeglaselt. Legolas valvas Aragorni järel ja Gimli Legolase järel, ning vahitunnid kulusid. Ent midagi ei juhtunud. Vanamees ei ilmunud enam ja hobused ei tulnud tagasi.

3. PEATÜKK
Uruk-haid

Punapõsk magas pimedat ja ärevat und: talle näis, et kuuleb omaenese nõrka häält mustades käikudes kajamas, hõikudes: Frodo, Frodo! Aga Frodo asemel irvitasid talle varjudest vastu sajad jälgid orkilõustad, sajad jälgid kämblad krabasid tema järele igast küljest. Kus oli Ilo?

Ta ärkas. Külm tuul puhus ta näole. Ta lebas selili. Õhtu lähenes ja taevas üleval muutus tumedamaks. Ta pööras ringi ja leidis, et uni polnud ärkvelolekust palju hullem. Tema randmed, jalad ja pahkluud olid nööriga kinni seotud. Tema kõrval lamas näost valge Ilo, räpane kalts üle lauba mässitud. Kõikjal nende ümber istus või seisis suur salkkond orke.

Aegamisi koondusid mälukillud Punapõse valutavas peas kokku ja eristusid uneviirastustest. Muidugi: tema ja Ilo olid metsa jooksnud. Mis neile küll sisse oli läinud? Miks nad sedasi leekima pistsid, vana Rühkijat hoopis tähele panemata? Nad olid tükk maad karjudes jooksnud - ta ei mäletanud enam, kui kaua või kui kaugele - ning siis äkki keset orkide summa tormanud: nood seisid kuulatades ega märganud Ilot ja Punapõske enne, kui kääbikud neile otse sUlle punusid. Siis pistsid nad röökima ja tosinate kaupa teisi paharette kargas puude vahelt välja. Ilo ja tema olid mõõgad tupest tõmmanud, kuid orkid ei tahtnud võidelda, vaid püüdsid neid ainult kinni võtta, isegi pärast seda, kui Ilo mitmel käed otsast maha raius. Vana hea Ilo!

Siis oli Boromir läbi metsa nende juurde kihutanud. Tema pani orkid võitlema. Ta tappis neist paljud ja ülejäänud põgenesid. Aga nad ei jõudnud tagasiteel kuigi kaugele, kui vähemalt sada orki neid uuesti ründasid, kellest mõned olid tohutu suured, ning pilvede kaupa nooli lendu lasid: ikka Boromiri pihta. Boromir oli puhunud oma suurt sarve, kuni mets kaikus, ning algul peletas see orke eemale; aga kui talle peale kaja mingit vastust ei tulnud, ründasid nad metsikumalt kui varem. Rohkem Punapõsk ei mäletanud. Tema viimane mälestus oli Boromirist, kes puu najale toetudes endast noolt välja kiskus; siis vajus kõik pimedusse.

"Küllap sain paugu vastu pead," ütles ta endale. "Ei tea, kas Ilo sai palju viga? Mis Boromiriga juhtus? Miks orkid meid ei tapnud? Kus me oleme ja kuhu me läheme?"

Ta ei osanud neile küsimustele vastata. Ta tundis külma ja pööritust. "Ma soovin, et Gandalf poleks kunagi Elrondit keelitanud meid kaasa lubama," mõtles ta. "Mis kasu minust on olnud? Lihtsalt üks nuhtlus: reisija, koorem teiste kaelas. Ja nüüd olen ma röövitud ja orkide jaoks kah ainult koorem. Ma loodan, et Rühkija või keegi muu tuleb meid tagasi nõudma! Aga kas ma võin selle peale loota? Kas see ei ajaks kõiki plaane segi? Kui ma ainult vabaks saaksin!"

Ta vähkres natuke, aga üsna kasutult. Üks lähedal istuvaist orkidest naeris ja ütles midagi oma kaaslasele nende ilges keeles. "Lesi, kuni saad, töbikribu!" uratas ta Punapõsele tavakeeles, mille ta väänas peaaegu sama võikaks kui oma enda kõne. "Lesi, kuni saad! Küll me su jalgadele varsti tööd anname. Sa soovid, et sul neid all ei olekski, enne kui me koju välja jõuame."

"Kui see minu teha oleks, siis sooviks sa praegu juba surnd olla," lisas teine. "Mina paneksin su viiksuma, va rotinirusk!" Ta kummardus Punapõse kohale, oma kollaseid kihvu tema näo lähedal lõksutades. Tal oli käes pika hambulise teraga must nuga. "Püsi vagusi, või muidu ma kutitan sind sellega!" sisistas ta. "Ära sa endale tähelepanu tõmba, või muidu võin ma oma korraldused ära unustada! Tont võtaks neid raudlinlasi! *Uglúk u bagronk sha pushdug Saruman-glob búbhosh skai!"* Ta läks üle pikale vihasele kirumisele oma keeles, mis tasanes aegamisi pominaks ja lõrinaks.

Ehmunud Punapõsk lamas liikumatult, kuigi valu tema randmetes ja pahkluudes aina tugevnes ning kivid tema all torkisid ta selga. Et mõtteid iseendalt kõrvale viia, kuulas ta hoolega kõike, mida kuulda oli. Ümberringi kostis palju hääli ning kuigi orkikeel kõlas alati raevukalt ja ärritunult, oli selge, et nüüd on midagi tülitaolist lahti ja läheb aina kuumemaks.

Punapõsk leidis oma üllatuseks, et suurem osa jutust oli mõistetav; paljud orkid kasutasid tavakeelt. Ilmselt oli kohal kahe või kolme üsna erineva hõimu liikmeid ning nad ei saanud üksteise orkikeelest aru. Käis vihane vaidlus selle üle, mida edasi teha: mis suunas minna ja mida vangidega ette võtta.

"Neid pole aega korralikult tappa," ütles üks. "Reisu peal pole aega mängida."

"Sinna ei saa midagist parata," nõustus teine. "Aga miks me ei võiks neid kähku ära tappa, kohe praegast? Nad on üks sindrima nuhtlus meil kaelas, ja meil on kiire. Õhtu tuleb, me peame liikuma hakkama."

"Korraldused," teatas kolmas hääl sügaval õrinal. "*Tapa kõik, aga MITTE väikemehi; need tuleb ELUSALT tagasi tuua, nii ruttu kui võimalik*. Sellised on minu korraldused."

"Misjaoks neid tarvis on?" küsis mitu häält. "Miks elusalt? Kas nendega saab palju nalja?"

"Ei! Mina olen kuuld, et ühel olla mingist siukest värki, mida Sõja jaoks tarvis läheb, mingist haldjate jama või ma'i tea mida. Nigunii kuulatakse mõlemad üle."

"Ja see on kõik, mis sa tead? Me võiks nad ju ise läbi otsida ja järele vaadata. Äkki leiame midagi, mis omalegi ära kulub."

"See on väga huvitav tähelepanek," irvitas teine hääl, pehmem kui ülejäänud, aga veel õelam. "Ma võiksin sellest teatada, kuhu tarvis. Vange ei tohi läbi otsida ega paljaks röövida: need on minu korraldused."

"Ja minu omad ka," jõrises sügav hääl. "*Elusalt ja vangivõetuna; ei mingit sorimist*. Siuksed on minu korraldused."

"Aga mitte meie!" vaidles üks varasemaist häältest. "Me oleme tulnd kõik selle pika tee Kaivandusest siia, et saaks tappa ja meie rahva eest kätte maksta. Mina tahan tappa ja siis koju põhja tagasi minna!"

"Sa võid tahta, mis sa tahad," kostis õriseja. "Mina olen Uglúk. Mina käsutan. Mina lähen kõige lühemat teed pidi Raudlinna tagasi."

"Kas Saruman on Suure Silma käskija?" küsis õel hääl. "Me peaksime otsekohe Lugbúrzi tagasi minema."

"Kui me Suurest Jõest üle saaks, siis läheks küll," ütles teine hääl. "Aga meid pole küllalt palju, et alla sildade juurde minna."

"Mina tulin üle," lausus õel hääl. "Tiivuline Nazgûl ootab meid põhja pool idakaldal."

"Ega tea jah! Siis lendate teie kõige vangidega minema, saate Lugbúrzis kõik palga ja au omale ja jätate meid jala läbi Hobesemaa kõmpima. Ei, me peame kokku hoidma! See on ohtlik kant: igasugu röövlikampasid kondab ringi."

"Jaajaa, meie peame kokku hoidma," urises Uglúk. "Mina teid seapoegi ei usalda. Oma aedikust väljas pole teist õhkagi asja. Kui meid poleks old, siis oleks te kõik plagama pand. Meie oleme võitlevad uruk-haid! Meie tapsime suure sõjamehe. Meie võtsime vangid. Meie käskija on Saruman Tark, Valge Käsi: Käsi, mis annab meile inemiseliha süüa. Meie tulime Raudlinnast ja tõime teid siia ja meie viime teid tagasi sedakaudu, kustkaudu meie tahame. Mina olen Uglúk. Mina olen rääkind."

"Sina oled rääkinud rohkem kui küll, Uglúk," irvitas õel hääl. "Ei tea, kuidas see neile Lugbúrzis meeldib. Nad võivad arvata, et Uglúki õlad tuleks vabastada ühe ennasttäis pea raskusest. Nad võivad küsida, kust need imelikud mõtted temal tulevad. Võibolla Sarumanilt? Ja kelleks tema ennast õige peab, igavene isehakand nina oma räpaste valgete märkidega? Nad võivad nõustuda minuga, oma ustava saadiku Grishnákhiga; ja mina, Grishnákh ütlen seda: Saruman on loll, üks igavene äraandlik loll! Aga Suur Silm on tema peal.

Ah et *seapojad?* Noh, poisid, kuidas see teile meeldib, kui tolle tatise nõia hakatise sitavinnajad teid *seapoegadeks* nimetavad? Küll näete - see on orki liha, mida nad seal söövad!"

Talle kõlas vastuseks palju valje orkikeelseid möirgeid ning väljatõmmatavate relvade tärinat. Punapõsk keeras end ettevaatlikult ringi, lootes näha, mis juhtuma hakkab. Tema valvurid olid läinud löömingust osa võtma. Videvikus nägi ta suurt musta orki, tõenäoliselt Uglúki, seismas silm silma vastas Grishnákhi, lüheldase kõverjalgse jässaka elukaga, kelle pikad käsivarred peaaegu maani rippusid. Nende ümber seisis palju väiksemaid paharette. Punapõsk oletas, et nemad on Põhjast tulnud tegelased. Nad olid oma noad ja mõõgad välja tõmmanud, kuid ei söandanud veel Uglúkile kallale tormata.

Uglúk röögatas ja tema juurde jooksis hulk teisi orke, kes olid peaaegu sama suured kui ta ise. Siis sööstis Uglúk äkki ilma hoiatamata ettepoole ning lõi kahe kiire hoobiga kahel vastasel pead otsast. Grishnákh astus kõrvale ja kadus varjudesse. Teised andsid järele; üks neist komistas taganedes Ilo lamava keha otsa ja lendas kurja vandudes selili. Ometi päästis see tõenäoliselt ta elu, sest Uglúki sulased hüppasid temast üle ja tegid oma laiateraliste mõõkadega teise peajagu lühemaks. See oli kollasekihvaline valvur. Tema keha prantsatas otse Punapõse peale, pigistades ikka veel pihus oma pikka sakilise teraga nuga.

"Pange relvad maha!" möirgas Uglúk. "Ja lõpetarne selle jama ükskord ära! Me paneme siit otse läände, ja trepist alla. Sealt otse küngastele ja piki jõekallast metsa. Ja käime ööd ja päevad läbi. On selge?"

"Nüüd," mõtles Punapõsk, "kui sel jõledal elukal oma kamba kokku saamisega veel veidike aega läheb, siis mul ehk veab." Temas oli tärganud lootuskiir. Musta noa serv oli ta käsivart kriimustanud ja siis ta randme lähedale libisenud. Ta tundis verd oma käel nirisevat, ent samas ka terase külma puudutust oma naha vastas.

Orkid hakkasid taas rännakuks valmis saama, kuid kuna mõned põhjalastest ei tahtnud ikka veel nendega kaasa minna, pidid raudlinlased neist veel kaks tükki maha nottima, enne kui ülejäänud araks lõid. Valitsevast segadusest kostis tigedat vandumist. Hetkeks jäi Punapõsk valveta. Tema jalad olid kindlalt kinni köidetud, aga käsivarred ainult randmete ümbert seotud ning käed olid tema ees. Ta sai neid mõlemaid korraga liigutada, kuigi keermed soonisid neetult sügavale. Ta lükkas surnud orki külili ning hõõrus vaevu hingata söandades randmenööride sõlme noatera vastas üles alla. Väits oli terav ja surnu käsi hoidis seda kõvasti kinni. Nöör läks katki! Punapõsk võttis selle kärmesti sõrmede vahele, sõlmis selle taas kahe keeruga lõdvaks kammitsaks ning libistas oma käte ümber. Siis jäi ta liikumatult lamama.

"Korjake vangid üles!" karjus Uglúk. "Ja ei mingit tembutamist! Kui neil siis enam eluvaimu sees ei ole, kui me tagasi jõuame, siis kärvab keegi teine veel takkapihta!"

Üks ork tõstis Punapõse nagu koti maast üles, torkas oma pea ta seotud käte vahele, krabas ta käsivartest kinni ja tiris neid allapoole, kuni Punapõse nägu oli vastu ta kaela litsutud; siis põrus ta kandja sammude taktis minema. Teine talitas Iloga samal kombel. Orki pikkade küünistega käpp pitsitas Punapõse käsivarsi nagu raud ning küüned lõikusid ta ihusse. Ta sulges silmad ja vajus tagasi

halba unenäkku.

Äkki heideti ta taas kivisele pinnale. Oli varane öö, aga kuusirp kaldus juba lääne poole. Nad seisid kalju serval, mis paistis vaatavat üle kalbe udumere. Kusagilt lähedalt kostis voolava vee häält.

"Maakuulajad on lõpuks tagasi tuld," ütles lähedal seisev ork.

"Noh, mis te leidsite?" õrises Uglúki hääl.

"Ainult ühe hobesemehe, ja tema sõitis ära lääne poole. Nüüd on õhk puhas."

"Nüüd jah, aga kaua veel? Te tainapead! Te oleks pidand ta maha laskma. Ta tõstab kisa. Need kuramuse hobeseparisnikud saavad meist veel enne hommikut kuulda. Nüüd peab veel rutem varvast andma!"

Tume kogu kummardus Punapõse kohale. See oli Uglúk. "Tõuse üles!" käratas ork. "Kaua mu mehed sind seljas tassima peavad? Meil tuleb nüüd ronida ja sina võiks kah oma jalgu tarvitada. Ole nüüd viks poiss! Ära lõuga, ära katsu putku panna. Meil on siukseid rohtusid su tempude vastu, mis sulle mitte ei meeldi, aga Isanda jaoks sind ära ka ei riku."

Ta lõikas läbi köidikud Punapõse säärte ja pahkluude ümber, haaras tal juustest kinni ja tõstis ta jalule. Punapõsk kukkus maha, aga Uglúk sikutas ta jälle juukseidpidi püsti. Mitu orki naersid. Uglúk torkas plasku tema hammaste vahele ning kallas mingit põletavat vedelikku talle kurku: kääbik tundis kuuma metsikut voogu oma kehast läbi uhkamas. Valu säärtes ja pahkluudes kadus. Ta sai seista.

"Nüüd see teine!" ütles Uglúk. Punapõsk nägi teda Ilo juurde minemas, kes sealsamas kõrval lamas, ja vangi löömas. Ilo oigas. Uglúk krahmas temast kinni ja rebis ta istukile ning kiskus sideme ta pea ümbert ära. Siis määris ta haava väikesest puukarbist pärineva tumeda ollusega. Ilo karjatas ja hakkas meeletult rabelema.

Orkid tagusid kämblaid kokku ja huilgasid. "Ei taha rohtu võtta!" ilkusid nad. "Ei tea, mis talle hea on. Ah sa mait! pärast saame veel nalja näha!"

Aga sel hetkel polnud Uglúkil naljatuju. Tal oli kiire ning ta pidi vastu tahtmist järgnejaid kaasa meelitama. Ta ravis Ilot orkide kombel ning tema rohi mõjus kiiresti. Kui ta oli sundinud kääbikut plaskust suhu kallatud rüüpi alla neelama, tema jalakammitsad läbi lõiganud ja ta jalule tirinud, seisis Ilo püsti, nähes välja kahvatu, kuid sünge ja trotslik ja üsnagi elus. Sügav haav tema otsmikul ei teinud talle enam vaeva, ent pruuni armi kandis ta oma elupäevade lõpuni.

"Tere, Punapõsk!" ütles ta. "Nii et sina oled siis ka sellel väikesel jalutuskäigul? Kus me kosti ja koti peale saame?"

"Mokk maha!" käratas Uglúk. "Ei saa te kumbagit! Pidage lõuad koos. Ja ei mingit plärinat omavahel! Kõik jamad saab teises otsas ette kantud, eks Tema juba teab, kuidas teile selle eest maksta. Küll te oma kosti ja koti kätte saate: rohkem, kui kanda jõuate!"

Orkikamp laskus alla kitsast lõhest, mis viis välja udusele tasandikule. Ilo ja Punapõsk, keda lahutas vähemalt tosin orki, ronisid koos nendega alla. Kuristiku põhjas astusid nad rohupinnale ning kääbikute tuju tõusis.

"Nüüd otse edasi!" möirgas Uglúk. "Läände ja natuke põhja poole. Hoidke Lugdushi järele."

"Aga mis me siis teeme, kui päike tõuseb?" küsisid mõned põhjalastest.

"Jooksete edasi," kostis Uglúk. "Mis te's mõtlesite? Et istute rohu peale maha ja ootate, kunas Valgenahad ka grüünesse tulevad?"

"Aga meie ei saa päevavalgel joosta."

"Jooksete küll, ja mina teie sabas," irvitas Uglúk. "Jooske! Või te ei näe enam kunagi oma armastatud urgusid. Valge Käe nimel! Mis kasu sest on, kui niuksed koolitamata voorevaglad tee peale saadetakse. Jooske, et katk teid võtaks! Jooske, kuni öö kestab!"

Siis pistis kogu salk pikkade orkihüpetega jooksu. Nad ei pidanud korda, vaid tõuklesid, rüselesid ja vandusid, ent nende kiirus oli siiski väga suur. Mõlemal kääbikul oli kolm valvurit. Punapõsk oli kaugel jooksjate sabas. Ta pidas aru, kui kaua ta suudab veel sellise sammuga edasi minna: ta polnud hommikust saadik midagi söönud. Ühel tema valvureist oli piits. Aga praegu andis orkimärjuke talle ikka veel sooja. Tema meeled olid samuti täiesti ärkvel.

Aeg-ajalt tuli talle tahtmatult pähe pilt Rühkijast, kes tähelepanelikul ilmel tumeda jäljerea kohale kummardub ning aina jookseb ja jookseb nende taga. Aga mida muud võis rajaleidjagi näha, kui ainult orkijalgade segi sõtkutud rada? Tema oma ja Ilo väikesed jäljed kadusid kohe rautatud saabaste trampimisse nende ees ja taga ja ümber.

Nad olid vaid versta jagu maad kaljust eemale tulnud, kui maapind vajus laia madalasse lohku, kus muld oli pehme ja märg. Lohus hõljus udu, kumades kahvatult kuusirbi viimastes kiirtes. Orkide tumedad kujud muutusid eespool ähmaseks ning neeldusid siis uttu.

"Hei! Paigal seis!" üürgas Uglúk kõige tagant.

Äkki kargas üks mõte Punapõse pähe ning ta asus kohe tegutsema. Ta põikas rajalt paremale poole kõrvale ja sukeldus püüdvate valvurite kämmalde vahelt läbi, pea ees otse uttu, kus ta rohule siruli lendas.

"Seis!" röögatas Uglúk.

Järgnes hetk lärmi ja segadust. Punapõsk kargas püsti ja jooksis. Aga orkid tulid talle järele. Mõned ilmusid järsku välja otse tema ees.

"Põgenema ei pääse!" mõtles Punapõsk. "Aga võib-olla õnnestus mul niiskele pinnale mõni jälg jätta." Ta haaras kahe köidikuis käega kõri alt kinni ja päästis valla oma mantlit koos hoidva sõle. Just

siis, kui pikad käsivarred ja teravad küünised tema järele haarasid, lasi ta sel maha kukkuda. "Siia jääb see vist aegade otsani lamama," mõtles ta. "Ma ei tea, miks ma seda tegin. Kui teised pakku pääsesid, siis läksid nad tõenäoliselt kõik Frodoga kaasa."

Piitsapiug keerdus ümber tema säärte ja ta surus maha karjatuse.

"Aitab!" möirgas Uglúk kohale joostes. "Tal on veel pikk maa joosta. Kupatage nad mõlemad liduma! Kui tarvis, kasutage meeldetuletuseks piitsa!"

"Aga see pole veel kõik," lõrises ta Punapõse poole pöördudes. "Ma ei unusta seda. Tasumine on ainult edasi lükatud. Lase käia!"

Ei Punapõsk ega Ilo mäletanud palju reisi edasisest osast. Halvad uned ja halvad virgumised põimusid pikaks viletusetunneliks, milles lootus aina tuhmimalt selja taha kumama jäi. Nad jooksid ja jooksid, püüdes kõigest väest orkidega sammu pidada, kuna julm piits osavas käes neid iga natukese aja tagant nilpsas. Kui nad seisma jäid või komistasid, haarati neist kinni ja tariti veidi maad edasi.

Orkijoogi soojus oli läinud. Punapõsk tundis jälle külma ja pööritust. Äkki kukkus ta näoli murukamarale. Rebivate küüntega kõvad käed krabasid ta oma haardesse ja tõstsid üles. Teda kanti veel kord nagu kotti seljas ning pimedus tihenes ta ümber: oli see järjekordse öö või tema oma silmade pimedus, ei osanud ta öelda.

Tema teadvusse jõudis ähmane lärm: näis, et hulk orke nõuab puhkust. Uglúk kärkis. Ta tundis, kuidas ta maha visatakse, ning ta jäi sinnapaika lamama, kuni must uni ta üle võimust võttis. Aga kauaks ta valu eest pakku ei pääsenud; peagi pitsitasid teda jälle nood armutud käed. Teda pilluti ja raputati tükk aega; siis hakkas pimedus aegamisi järele andma ja ta tuli taas ärkvele ja leidis, et on hommik. Keegi jagas lõuates käske ning ta virutati hoolimatult rohule.

Seal lamas ta veidi aega meeleheitega võideldes. Tema pea käis ringi, aga keha valdava soojuse järgi otsustades arvas ta, et talle on veel üks sõõm juua antud. Üks ork kummardus tema kohale ning viskas talle natuke leiba ja riba toorest kuivatatud liha. Ta sõi kopitanud halli leivatüki isukalt ära, aga liha jättis puutumata. Ta oli näljane, aga veel mitte nii näljane, et orki visatud liha süüa - liha, mille päritolu ta ei tihanud aimatagi.

Ta tõusis istukile ja vaatas ringi. Ilo polnud kaugel. Nad asusid kiire kitsa jõe kaldal. Eespool kumasid mäed: kõrge tipp püüdis esimesi päikesekiiri. Nende ees küngastel laius metsa tume laik.

Orkide hulgast kostis kõva kisa ja vaidlemist; põhjalaste ja raudlinlaste vahel paistis jälle tüli puhkevat. Mõned osutasid tagasi lõunasse ja mõned ida poole.

"Väga hea," ütles Uglúk. "Jätke nad siis mulle! Ei mingit tapmist, nagu ma enne ütlesin; aga kui te tahate seda ära visata, mida me kõik see tee siia saama tulime, siis visake pealegi! Küllap mina selle eest hoolt kannan. Las võitlevad uruk-haid teevad musta töö ära, nagu ikka. Kui te Valgenahku kardate, siis jooske! Jooske! Mets on seal," röögatas ta ettepoole osutades. "Kerige sinna! See on teie ainuke lootus. Käige minema! Ja kähku, enne kui ma veel mõne pea otsast maha löön, et teistele natuke aru sisse panna!"

Järgnes pisut kirumist ja rüselemist ning siis lõi enamus põhjalastest lahku ja pühkis sajapealise karjana piki jõge mägede suunas minema. Kääbikud jäid raudlinlaste hulka: see oli sünge kamp, vähemalt kaheksakümmend suurt, musta, pilusilmset orki pikkade vibude ja lühikeste laiateraliste mõõkadega. Mõned kopsakamad ja julgemad põhjalased jäid nendega.

"Nüüd võtame Grishnákhi ette," ütles Uglúk; ent isegi mõned tema sulastest kiikasid rahutult lõuna poole.

"Ma tean," urises Uglúk. "Kuramuse hobesepoisid on meist haisu ninna saand. See on kõik sinu süü, Snaga. Sinul ja teistel maakuulajatel peaks kõrvad peast lõikama. Aga meie oleme võitlejad. Me saame veel hobeseliha pidusöögiks, või midagist etematki."

Sel hetkel nägi Punapõsk, miks osa kambast ida poole osutas. Sellest suunast kostis nüüd rämedaid kriiskeid ning Grishnákh ilmus jälle välja, kaasas veel mõnikümmend temataolist pikakäelist kõverjalgset orki. Nende kilpidele oli maalitud punane silm. Uglúk astus neile vastu.

"Nii et tulite tagasi?" ütles ta. "Mõtlesite, et sedamoodi on parem?"

"Ma tulin tagasi vaatama, et Korraldused oleks täidetud ja vangid terved," vastas Grishnákh.

"Ah soo?" irvitas Uglúk. "Ära raiska aega! Küll ma vaatan, et korraldused minu käsu järgi täidetud saaks. Kas sul oli veel miskit asja? Sa läksid nii suure kiiruga minema. Ehk jätsid midagist maha?"

"Jah - ühe lolli," larises Grishnákh. "Aga tal oli kaasas paar kanget kutti, keda oleks kahju kaotada. Ma teadsin, et sa vead nad pigisse. Ma tulin neile appi."

"Väga hea!" naeris Uglúk. "Aga kui sul just pole kanget isu võidelda, siis oled sa küll valesse kohta sattund. Sa tahtsid Lugbúrzi minna. Valgenahad tulevad. Mis su kõrgeaulise Nazgûliga juhtund on? Kas tal lasti teine istealune ka jalge vahelt ära? Kui sa ta kaasa oleks võtt, siis oleks sest ehk mingit kasu old - kui need Nazgûlid on ikka seda väärt, mis neist kokku luuletatakse."

"Nazgûl, Nazgûl" pomises Grishnákh värisedes ja huuli lakkudes, nagu oleks sel sõnal halb maitse, mida ta ehmunult mekkis. "Sa räägid asjast, milleni ei küüni isegi sinu kõige sitasemad unenäod, Uglúk," ütles ta.

"Nazgûl! Ah! Mida neist kokku luuletatakse! Tuleb päev, mil sa soovid, et sa poleks seda öelnud. Ahv!" lõrises ta maruliselt. "Sa peaksid teadma, et nemad on Suure Silma silmatera. Aga tiivuline Nazgūl: veel mitte, veel mitte. Ta ei lase neil veel ennast Suure Jõe teisel kaldal näidata, mitte nii

ruttu. Nad on Sõja jaoks - ja teiste eesmärkide täitmiseks."

"Sa näikse õige palju teadvat," ütles Uglúk. "Igatahes rohkem, kui sulle hea on. Neid seal Lugbúrzis võib huvitada, miks ja kuidas. Aga vahepeal võivad Raudlinna urukhaid oma musta töö ära teha, nagu ikka. Ärge ilatsege siin! Võtke oma punt kokku! Teised seapojad liduvad juba metsa poole. Teil oleks targem neile järgi minna. Elusast peast te Suure Jõe äärde tagasi ei jõua. Laske käia! Kas saab juba? Küll ma teid takka utsitan."

Raudlinlased haarasid jälle Ilo ja Punapõse ning heitsid nad õlale. Siis läks vägi teele. Tund tunni järel jooksid nad edasi, tehes aegajalt peatusi ainult selleks, et kääbikuid värsketele kandjatele edasi anda. Ei tea, kas seepärast, et nad olid kiiremad ja visamad, või mõne Grishnákhi plaani tõttu läbisid raudlinlased varsti Mordori orkide jõugu ning Grishnákhi rahvas lõi nende taga kokku. Varsti jõudsid nad isegi ees tõttavatele põhjalastele järele. Mets lähenes.

Punapõsk oli muljutud ja rebitud, tema valutavat pead kriipisid teda kandva orki räpane lõug ja karvakasvanud kõrv Kohe tema ees käisid kaks kumaras selga ning tugevad jämedad jalad tammusid üles-alla, üles-alla, väsimatult, nagu oleksid nad tehtud soontest ja sarvedest, lüües lõputust ajast välja painajalikke sekundeid.

Pärastlõunal jõudis Uglúki kamp põhjalastele järele. Nood roidusid ereda talvise päikese kiirtes, mis säras kaledas külmas taevas; nende pead olid longus ja keeled tilpnesid suust välja.

"Vaglad!" irvitasid raudlinlased. "Olete küpsed, mis? Valgenahad tulevad ja söövad teid ära. Näe, juba tulevadki!"

Grishnákhi hüüe tõestas, et see polnud paljas nali. Nad olid silmanud kiiresti kappavaid ratsamehi: ikka veel kaugel selja taga, kuid peagi orkidele järele jõudmas, otsekui üle rannamadala uhtuv tõusuvesi, mis vesi liivale eksinud kinni püüab.

Raudlinlased pistsid Punapõse hämmastuseks kaks korda kiirema sammuga jooksu, nagu sööstaksid täie ajuga võidujooksu viimasele lõpule. Siis nägi ta, et päike loojub Udumägede taha; vari laotus üle maa. Mordori sõdalased ajasid pea püsti ja lisasid samuti sammu. Tume metsamüür oli lähedal. Nad olid juba möödunud mõnedest eraldiseisvatest puudest. Maa hakkas aina järsemini kõrgemale kerkima, kuid orke see ei pidurdanud. Nii Uglúk kui Grishnákh lõugasid, kihutades oma kaaslasiviimast välja panema.

"Nad saavad sellega hakkama. Nad põgenevad," mõtles Punapõsk. Siis sai ta oma kaela nii palju käänata, et tal õnnestus ühe silmaga üle õla tagasi piiluda. Ta nägi, et idast lähenevad ratsanikud olid üle lageda välja kapates viimastele orkidele juba järele jõudnud. Loojanguvalgus kuldas nende odasid ja kiivreid ning läikles nende heledail voogavail juustel. Nad piirasid orkid sisse, hoides neid laiali hargnemast ja ajades neid piki jõekallast edasi.

Punapõsk tahtis väga teada, mis sorti rahvas see oli. Nüüd soovis ta, et oleks Kaljulõhel rohkem õppinud ning sagedamini kaarte ja muid asju vaadanud; kuid sel ajal näisid reisiplaanid olevat hoopis asjatundlikumates kätes ning ta polnud kunagi arvestanud sellega, et võib Gandalfist või Rühkijast või isegi Frodost lahku minna. Kõik, mida ta Rohani kohta meenutada suutis, oli see, et Gandalfi hobune Varivalge pärines sellelt maalt. See turgutas esiotsa tema lootust.

"Aga kuidas nad teada saavad, et meie ei ole orkid?" mõtles ta. "Ega nad pole siin vist kunagi kääbikutest kuulnud. Ma peaksin küll selle üle rõõmustama, et orkid tõenäoliselt maha lüüakse, aga ise tahaks nagu ellu jääda." Paraku tapetakse tema ja Ilo ilmselt koos oma vangistajatega enne, kui Rohani inimesed nende olemasolust üldse aimu saavad.

Selgus, et mõned ratsanikest on vibukütid, kes olid osavad jooksva hobuse seljast ambuma. Kiiresti laskeulatusse kapates kihutasid nad nooled kerre taga sörkivatele orkidele ning mitmed neist langesid; siis pöördusid ratsanikud vastase vibude laskeulatusest kõrvale, kes metsikult nooli lendu lasid, julgemata peatuda. Seda juhtus mitu korda ning ühel korral langesid nooled ka raudlinlaste hulka. Üks neist, otse Punapõse ees, komistas ega tõusnud enam.

Öö saabus, kuid Ratsanikud ei tulnud sõdimiseks lähemale. Palju orke oli langenud, kuid oma kakssada oli veel alles. Varases pimeduses jõudsid orkid väikesele kingule. Metsaserv oli väga lähedal, mitte kaugemal kui kolmsada sülda, kuid nad ei saanud edasi minna. Ratsamehed olid nad ümber piiranud. Üks väike punt ei allunud Uglúki käsule ning jooksis metsa poole: ainult kolm neist tulid tagasi.

"Siin me nüüd siis oleme," irvitas Grishnákh. "Kena juhtimine küll! Ma loodan, et suur Uglúk oskab meid siit välja ka juhtida."

"Pange väikemehed maha!" käsutas Uglúk, Grishnákhi tähele panemata. "Sina, Lugdush, võta veel kaks meest ja valva neid! Neid ei tohi tappa, kui need rokased Valgenahad just läbi ei murra. Selge? Niikaua, kuni mina elan, on mul neid tarvis. Aga nad ei tohi kisa tõsta ega jalga lasta. Seo nende kõrvad kinni!"

Käsu viimast osa täideti halastamatult. Aga Punapõsk leidis, et esimest korda on ta Ilo läheduses. Orkid tegid suurt kära, karjudes ja relvi täristades, ning kääbikud said pisut omavahel sosistada.

"Sellest ei tule just head nahka," ütles Ilo. "Ma tunnen, et kõik on läbi. Ega ma ei suudaks vist kaugele roomata, kui ma ka vaba oleks."

"Lembas!" sosistas Punapõsk. "*Lembas*: mul on seda veel järel. Kas sinul on? Nad ei võtnud meilt ju midagi peale mõõkade."

"Jah, mul on üks pakk taskus," vastas Ilo, "aga see on vist küll pudiks tambitud. Ja pealegi ei saa ma oma suud tasku panna!"

"Sul pole tarviski. Ma..." Aga just siis hoiatas toores hoop Punapõske, et kära oli vaibunud ning vahid valvasid.

Öö oli külm ja vaikne. Kõikjal ümber kühmu, millele orkid olid kogunenud, süttisid väikesed vahituled, mille täisring lõõmas pimeduses kuldpunasena. Lõkked olid pika vibulasu kaugusel, kuid ratsanikud ei näidanud end vastu valgust ning orkid raiskasid palju nooli umbropsu tulede poole lastes, kuni Uglúk nad peatas. Ratsanikud ei teinud ühtki häält. Kui kuu hilisööl udust kõrgemale tõusis, võis neid juhtumisi märgata - varjukujusid, mis vilksatasid aegajalt heledas tulepaistes, kui nad väsimatus vahtkonnas ringi käisid.

"Nad ootavad päikese ära, tont võtaks!" urises üks valvureist. "Miks me kampa kokku ei võta ja läbi ei murra? Mida see vana Uglúk endast õige mõtleb, ma tahaks teada?"

"Küllap sa tahaks," mörises Uglúk tagantpoolt ligemale astudes. "Et ma nagu ei mõtleks üldse midagi, eks ole? Susi sind söögu! Sa oled sama hull kui teised tõprad: need vaglad ja Lugbúrzi ahvid. Sihukestega pole mõtet rünnakule minna. Hakkavad vinguma ja pistvad putku, ja neid kurjamu hobesepoisse on siin rohkem kui tarvis, et meid seal lagedal mättasse lüüa.

On ainult üks asi, mida need vaglad teha oskavad: nende silmad lõikavad nagu puuriga pimedast läbi. Aga Valgenahkadel olla öösel parem silmanägemine kui teistel inimestel, ja ärge te mitte hobeseid unustage! Öeldakse, et Rohani setukad näevad isegi öötuult. Aga ühte asja need kenad poisid ei tea: Mauhúr ja tema kamp on metsas ja peaks iga kell välja tulema."

Uglúki sõnadest jätkus ilmselt küllalt raudlinlaste rahustamiseks, kuid teiste orkide meeleolu oli ühtaegu rusutud ja mässuline. Nad panid välja paar vahimeest, aga enamus neist lesis maas ja puhkas mõnusas pimeduses. Oli tõesti väga pimedaks läinud, sest kuu kadus lääne pool tihedasse pilve ning Punapõse silmad ei seletanud enam paari jala kaugusel mitte midagi. Lõkked ei andnud künkatipule mingit valgust. Ent ratsanikud ei rahuldunud ainult koiduni ootamisega ja vaenlasel puhata laskmisega. Järsk karje kühmu idaküljel näitas, et midagi on viltu. Paistis, et mõned inimesed on ligi ratsutanud, hobuselt maha tulnud, laagri servani hiilinud ja mõned orkid maha löönud ning siis taas kadunud. Uglúk tormas kohale, et nende kiinijooksu lõpetada.

Punapõsk ja Ilo tõusid istukile. Nende valvurid, raudlinlased olid Uglúkiga kaasa läinud. Aga kui kääbikuil oligi mingi lootus põgeneda, siis purunes see üsna pea. Pikk karvane käsi napsas mõlemal kaelast kinni ja vedas nad ligistikku. Nad nägid viduselt Grishnákhi suurt pead ja jälki nägu endi vahel; tema haisev hingeõhk puudutas nende põski. Ta hakkas neid käppima ja kompama. Punapõsel jooksis värin läbi keha, kui kõvad külmad sõrmed tema selga kobasid.

"Noh, pisikesed!" lausus Grishnákh vaiksel sosinal. "Naudite oma väikest puhkust? Või ei? Koht pole vast kõige mugavam: mõõgad ja piitsad ühel pool ja vastikud odad teisel pool! Väikesed rahvad ei peaks end segama asjadesse, mis on neile liiga suured." Tema sõrmed jätkasid kobamist. Ta silmadest kiirgas valgust, ostekui kahvatut, aga kuuma tulekuma.

Äkki kargas Punapõsele pähe mõte, mis näis olevat otse vaenlase ärevil peast kinni püütud: "Grishnákh teab Sõrmusest! Ta otsib seda, kuni Uglúk mujal kinni on: tõenäoliselt tahab ta seda endale." Külm hirm sigines Punapõse südamesse, ent samal ajal mõtles ta, mis kasu võiks tema Grishnákhi ihast lõigata.

"Ega sa seda sel kombel leia," sosistas ta. "Seda pole kerge leida."

"Leida?" jahmus Grishnákh: tema sõrmed jätsid urgitsemise järele ja pitsitasid Punapõse õlga. "Leida mida? Millest sa räägid, pisike?"

Hetke oli Punapõsk vait. Siis äkki tõi ta kõri pimeduses kuuldavale heli: *guglunk, guglunk*. "Ei midagi, mu kõrgeausus," lisas ta.

Kääbikud tundsid Grishnákhi sõrmi võpatavat. "Ahaa!" kähises paharett vaikselt. "Ah et seda ta mõtleb? Ahaa! Väga, vääga ohtlik, mu pisikesed!"

"Võibolla," sõnas Ilo ärksalt, kui oli Punapõse kavatsuse ära tabanud. "Võib-olla; ja mitte ainult meile. Aga sina tead ju oma asju kõige paremini. Kas sa tahad seda või mitte? Ja mida sa selle eest annaksid?"

"Kas ma tahan seda? Kas ma tahan seda?" kordas Grishnákh otsekui hämmelduses; aga ta käed värisesid. "Mida ma selle eest annaksin? Mida paganat te sellega öelda tahate?"

"Me tahame öelda," ütles Punapõsk hoolikalt sõnu valides, "et pole hea pimeduses kobada. Me võiksime sinu aega ja vaeva säästa. Aga sa pead kõigepealt meie jalad lahti päästma, või muidu ei tee me midagi ega ütle midagi."

"Mu armsad kallid lollikesed," kähises Grishnákh, "kõik, mis teil on, ja kõik, mida te teate, saadakse teilt lõpuks kätte: kõik! Te soovite, et teil oleks Küsijale rohkem öelda, kui aeg tuleb: õige pea! Aga me ei kiirusta uurimist. Oi ei, seda mitte! Mis te arvate, miks teid ellu jäeti? Mu kallid väiksed sõbrad, palun uskuge mind, kui ma ütlen, et see ei tulnud lahkest südamest: see polnud isegi üks Uglúki vigu."

"Seda on üsna lihtne uskuda," kostis Ilo. "Aga te pole oma röövsaagiga veel kodus väljas. Ja mis ka ei juhtuks, sulle ei paista see kasuks tulema. Kui me Raudlinna jõuame, siis pole see mitte suur

Grishnákh, kes kasu lõikab: Saruman võtab endale kõik, mida ta leiab. Kui sa midagi endale tahad, siis on praegu just õige aeg kaupa teha."

Grishnákh hakkas kannatust kaotama. Sarumani nimi ajas teda eriti raevu. Aeg läks ja mürgel hakkas maha rahunema. Uglúk või raudlinlased võisid iga hetk tagasi tulla. "Kas see on teie käes - kummalgi teist?" urises ta.

"Guglunk, guglunk!" tegi Punapõsk.

"Seo meie jalad lahti!" ütles Ilo.

Nad tundsid, kuidas orki käed meeletult vappuvad. "Katk võtku teid pisikseid satikaid!" kähises ta. "Ah et seo teie jalad lahti? Ma seon lahti iga soone teie kehas. Kas te arvate, et ma ei saa teid luudeni läbi otsida? Otsida! Ma lõikan teid mõlemaid võdisevaiks räbalaiks. Mul ei ole tarvis teie jalgade abi, et teid siit minema saada - ja tervenisti endale!"

Korraga krabas ta nad sülle. Tema pikkade käsivarte ja õlgade jõud oli kohutav. Ta pistis kääbikud teine teise kaenla alla ning litsus neid ägedalt oma külgede vastu; lai lämmatav käpp sulges kummagi suu. Siis sööstis ta kummargile laskudes edasi. Ta läks kiiresti ja vaikselt, kuni jõudis kühmu veerele. Seal leidis ta valvurite vahelt läbipääsu ning kadus öösse kui õel vari, nõlvast alla ja läände jõe suunas, mis metsast välja voolas. Seal küljes oli lai lage ala, kus põles ainult üks lõke.

Umbes viie sülla järel ork peatus, kuulatades ja piiludes enda ümber. Midagi polnud näha ega kuulda. Ta hiilis aeglaselt edasi, peaaegu kahekorra kokku vajudes. Siis ta kükitas ning kuulatas jälle. Seejärel tõusis ta püsti, kavatsedes äkki edasi söösta. Samal hetkel ilmus pimedusest otse tema ette ratsaniku kogu. Hobune korskas ja tõusis tagajalgadele. Ratsa mees hüüdis teisi.

Grishnákh viskus pikali maha, vedades kääbikud enda alla; siis tõmbas ta mõõga tupest. Tal oli kahtlemata mõttes pigem oma vangid tappa, kui lasta neil põgeneda või päästetud saada; aga just sellega tegi ta vea. Tema mõõk tinises nõrgalt ja läigatas korraks vasakul põleva lõkke paistel. Pimedusest vihises nool: see oli oskuslikult sihitud või saatusest juhitud, ning purustas orki parema käe. Ta pillas mõõga maha ja karjatas. Kostis kiire kabjamadin ning samal hetkel, kui Grishnákh püsti kargas ja jooksu pistis, sõideti ta pikali ning oda läbis tema keha. Ork kriiskas läbilõikavalt ja jäi siis vagusi.

Kääbikud lamasid seal, kuhu Grishnákh oli nad jätnud. Teine ratsamees tuli kähku oma kaaslasele appi. Kas eriti terava silmanägemise või mõne teise meele tõttu hüppas hobune neist kergelt üle; aga ratsanik ei näinud neid, kui nad kägaras oma haldjamantlite all lebasid, olles hetkel liialt rabatud ja hirmul, et liigutada.

Viimaks nihkus Ilo paigast ja sosistas tasa: "Senimaani on hästi läinud: aga kuidas *meie* oda otsa pistmisest pääseme?"

Vastus tuli peaaegu silmapilkselt. Grishnákhi karjed olid orkide tähelepanu äratanud. Kühmult kostva lõugamise ja kriiskamise järgi arvasid kääbikud, et nende kadumine on avastatud: Uglúk oli ilmselt ametis veel mõne pea eemaldamisega. Siis kõlasid järsku orkihäälsed vastuhõiked paremalt, vahitulede ringist väljaspoolt, metsa ja mägede suunast. Mauhúr oli nähtavasti kohale jõudnud ja ründas nüüd piirajaid. Kostis hobuste kappamist. Ratsanikud tõmbasid oma ringi kingu ümber koomale, riskides orki noolte ette sattuda, et ära hoida piiratavate väljamurdmist, kuna osa väesalgast sõitis uustulnukatega arveid õiendama. Korraga mõistsid Ilo ja Punapõsk, et nad on ilma paigast liikumata ringist välja pääsenud: nüüd polnud nende ja pääsemise vahel enam mingit tõket.

"Noh," ütles Ilo, "kui meil nüüd käed-jalad vabad oleksid, võiksime putku pista. Aga ma ei ulatu sõlmedeni ja ma ei saa neid läbi närida."

"Seda pole tarviski," sõnas Punapõsk. "Ma tahtsin sulle ennist öelda, et mul õnnestus oma käed lahti päästa. See ohelik on ainult näitamise jaoks. Aga hauka enne natuke *lembast*."

Ta libistas nööri oma randmete ümbert maha ja õngitses paki välja. Koogid olid katki läinud, kuid värsked ja endiselt oma lehekattes. Mõlemad kääbikud sõid kaks-kolm tükki ära. Koogi maitse tõi neile meelde mälestused kenadest nägudest, naerust ja korralikust toidust rahulikel päevadel, mis olid nüüd kusagile kaugele jäänud. Mõnda aega sõid nad mõtlikult, istudes pimeduses ja panemata tähele lähedusest kostvaid hüüdeid ja lahingukära. Punapõsk tuli esimesena oleviku juurde tagasi.

"Me peame jalga laskma," ütles ta. "Üks hetk!" Grishnákhi mõõk lebas siinsamas käeulatuses, aga see oli kääbiku jaoks liiga raske ja kohmakas; niisiis roomas ta edasi ning pahareti keha leides tõmbas ta rihma küljes rippuvast tupest pika terava noa. Sellega lõikas ta kärmesti nende köidikud läbi.

"Läki!" sosistas ta. "Kui me natuke sooja saame, siis ehk suudame ka püsti tõusta ja kõndida. Aga senikaua on meil targem roomamisega pihta hakata."

Nad roomasid. Mättad olid sügavad ja andsid käe all järele ning see aitas neid, aga muidu edenes ronimine õige pikkamisi. Nad läksid vahitulest laias kaares mööda ning vingerdasid samm sammu haaval edasi, kuni jõudsid jõe äärde, mis oma järskude kallaste all varjulises sügavikus mööda voolas. Siis vaatasid nad tagasi.

Hääled olid vaibunud. Ilmselt aeti Mauhúr ja tema "poisid" minema või tapeti. Ratsanikud olid taandunud oma vaiksesse halvaendelisse öövalvesse. See ei saanud kuigi kaua kesta. Öö oli juba niigi vana. Selgeks jäänud idataevas hakkas helendama.

"Me peame peitu pugema," ütles Punapõsk, "muidu meid nähakse. Sellest pole palju kasu, kui ratsanikud alles pärast meie surma avastavad, et meie ei ole orkid." Ta tõusis püsti ja trampis jalgu.

"Nöörid lõikasid mulle ihusse nagu traat, aga mu jalad hakkavad juba sooja saama. Võiksin nüüd edasi komberdada. Kuidas sinuga lood on, Ilo?"

Ilo tõusis üles. "Jah," ütles ta, "ma saan hakkama. *Lembas* ajab sulle tõesti eluvaimu sisse! Ja natuke tervema tunde ka, kui selle orkimärja tulisus. Ei tea, millest see tehtud oli? Ongi vist parem, kui me seda ei tea. Las sõõm vett uhub viimasegi mõtte sellest minema!"

"Mitte siin, kaldad on liiga järsud," keelas Punapõsk. "Lähme edasi!"

Nad keerasid ringi ja kõndisid aeglaselt külg külje kõrval piki jõesängi. Nende selja taga muutus idataevas aina valgemaks. Minnes vahetasid nad muljeid, kõneldes tasakesi kääbikute kombel asjust, mis olid nende vangistamisest saadik juhtunud. Ükski pealtkuulja poleks võinud nende jutu järgi arvata, et nad on julmalt kannatanud ning ülimas ohus viibinud, minnes ainsagi lootuseta vastu piinadele ja surmale; või et isegi nüüd, nagu nad hästi teadsid, oli neil vähe võimalusi taas sõpru või kindlustunnet leida.

"Paistab, et sa said päris kenasti hakkama, isand Tukk," ütles Ilo. "Sa saad Bilbo raamatus endale kohe omaette peatüki, kui mul õnnestub sellest talle kunagi jutustada. Hästi tehtud: eriti tolle karvase kaabaka väikese knihvi äraarvamine ja kaasamängimine. Aga ma kahtlen väga, kas keegi kunagi su jäljed üles võtab ja tolle sõle leiab. Mina ei tahaks enda oma küll kaotada, aga sinu oma on võib-olla siiski asja ette läinud.

Ma pean oma varbad siledaks kammima, kui tahan sulle järele jõuda. Aga tegelikult läheb nõbu Kangepukk nüüd ette. Siin astub tema mängu. Ega sul vist erilist arusaamist ei ole, kus me asume; aga mina veetsin oma aega Kaljulõhel hoopis paremini. Me läheme lääne poole mööda Endiuhtme jõge. Meie ees on Udumägede päramine ots ja Fangorni mets."

Sellal kui ta rääkis, kerkis laane tume viirg otse nende ette. Näis, nagu oleks öö puhkeva Koidu eest ära hiilides selle võimsate puude alla varju pugenud.

"Juhi aga edasi, isand Kangepukk!" ütles Punapõsk. "Või juhi tagasi! Meid on Fangorni eest hoiatatud. Aga säherdune kõiketeadja ei saa ju seda kahe silma vahele jätta."

"Ega olegi jätnud," vastas Ilo, "kuid mets paistab mulle ikkagi parem väljapääs kui lahingu keskele tagasi pöördumine."

Ta juhatas teed otse hiiglaslike puuokste alla. Puud näisid vanemad, kui keegi aimatagi oskas. Nende küljest rippusid alla tohutud lohisevad samblahabemed, paisudes ja õõtsudes tuule käes. Kääbikud piilusid varjust välja, heites pilgu tagasi allamäge: väikesed vargsed kogud, mis näisid hämaras ammuaegsete haldjalastena, kes Metsikust Laanest areldi välja kiikavad ja oma esimest Koitu imetlevad.

Kaugel teisel pool Suurt Jõge ja Pruune Maid, paljudepaljude penikoormate taga tõusis Koit tulipunasena. Valjult kõlasid teda tervitavad jahisarved. Rohani Ratsanikud ärkasid korraga ellu. Sarv vastas sarvele.

Ilo ja Punapõsk kuulsid selgesti külmas õhus sõjaratsude hirnumist ning paljude inimeste ootamatut laulu. päikese serv tõusis lõõmava kaarena üle maailma ääre. Siis asusid Ratsanikud valju hüüdega Idast rünnakule; punane valgus helkis soomustel ja odadel. Orkid lõugasid ning lasid lendu allesjäänud nooled. Kääbikud nägid mitut ratsameest langemas, aga nende rivi pidas künka ümber vastu, pöördus ringi ja ründas uuesti. Enamus ellujäänud sissetungijaist andis alla ja jooksis sinnatänna laiali, kus nad üksteise järel tapeti. Aga üks jõuk hoidis musta kiiluna kokku ning murdis otsustavalt metsa suunas välja. Nad tormasid ülesmäge, otsejoones pealtvaatajate poole. Nüüd olid nad juba päris ligidal ning paistis üsna kindel, et nad pääsevad põgenema: nad olid juba maha nottinud kolm Ratsanikku, kes nende teel ees seisid.

"Jäime liiga kauaks vahtima," ütles Ilo. "Seal on Uglúk! Ma ei taha teda enam teist korda kohata." Kääbikud keerasid otsa ringi ja pagesid sügavale metsaalustesse varjudesse.

Nii ei näinud nad, kuidas Uglúkile järele jõuti ja ta Fangorni veerel nurka suruti. Seal langes ta viimaks Éomeri, Margi Kolmanda Väejuhi käe läbi, kes tuli sadulast maha ja astus temaga mõõgavõitlusse. Ja laiadel väljadel võtsid teravsilmsed Ratsanikud õnneks need vähesed orkid, kes olid pakku pääsenud ja kel ikka veel jooksmiseks võhma jagus.

Kui nad olid oma langenud kaaslased kalmukünkasse matnud ja nende kiituseks laulnud, tegid Ratsanikud suure tule ning puistasid oma vaenlaste tuha laiali. Nii lõppes nende sissetung, millest ei Mordoris ega Raudlinnas iial sõnumeid ei kuuldud; aga tuleriida suits tõusis kõrgele taeva alla ja seda märkasid mõnedki valvsad silmad.

4. PEATÜKK
Puupard

Vahepeal ruttasid kääbikud nii kähku, kui pime ja võsane mets lubas, piki kiirevoolulise jõe kallast lääne poole, mäenõlvadest üles, aina sügavamale ja sügavamale Fangorni. Aegamisi lahtus nende pelg orkide ees ja nende samm loidus. Neid valdas kummaline lämbumistunne, nagu oleks õhk hingamiseks liiga hõre või oleks seda liiga vähe.

Viimaks jäi Ilo seisma. "Me ei saa sedamoodi edasi minna," ähkis ta. "Ma tahan õhku!"

"Sõõm juua kuluks ka ära," lõõtsutas Punapõsk. "Ma kuivan lõhki!" Ta klammerdus jämeda puujuure külge, mis alla jõkke väänles, ning ammutas kummardudes pihkudega vett. See oli selge ja külm ning ta võttis üsna mitu sõõmu. Ilo järgnes talle. Vesi värskendas neid ja rõõmustas nende südameid; nad istusid natuke aega koos ojapervel, pladistades oma valutavate jalgadega jõevoos ning silmitsedes puid, mis vaikselt nende ümber seisid, ring ring järel, kuni vajusid igas küljes kokku halliks hämuks.

"Loodetavasti pole sa meid veel ära eksitanud?" sõnas Punapõsk jämeda puutüve vastu nõjatudes. "Me võime vähemalt seda jõge mööda edasi minna, Endiuhtme või mis ta oligi, ja sama teed pidi tagasi tulla."

"Seda me võiks, kui meie jalad vastu peaksid," ütles Ilo, "ja kui me korralikult hingata saaks."

"Jah, siin on kõik nii hämar ja umbne," nõustus Punapõsk. "See meenutab mulle mingil kombel vana tuba Tukkide Suures Kojas Kurruvere Koobitsates: see oli ilmatu suur ruum, kus mööblit polnud mitme põlve jooksul ringi tõstetud ega vahetatud. Räägitakse, et Vana Tukk olla seal aastaid elanud ja koos toaga muudkui vanemaks ja viletsamaks jäänud - ja üle saja aasta, tema surmast saadik pole seal midagi muudetud. Ja Vana Gerontius oli mu vanavanavanaisa: see ütleb ise ka ühtteist. Aga siinse metsa vanadushõngu kõrval pole see midagi. Vaata kõiki neid sorgus ja lontis samblahabemeid! Ja enamikku puid katavad kuivad leheräbalad, mis pole kunagi maha langenud. Kasimata. Ma ei kujuta ette, milline võiks kevad siin välja näha, kui seda üldse tuleb; või vähemalt kevadine suurpuhastus."

"Aga päike peab siia igatahes mõnikord sisse piiluma," ütles Ilo. "See pole üldse sedamoodi, nagu Bilbo kirjeldus Sünklaanest. See oli üleni pime ja must ning pimedate mustade asjade kodu. Siin on lihtsalt hämar ja hirmus puine. Ei kujuta ette, et loomad võiks siin üldse elada või pikemat aega paigal olla."

"Ei, ja kääbikud ka mitte," soostus Punapõsk. "Ja ma ei taha mõeldagi sellest, et peame sealt läbi minema. Siin ei leidu vist sadade verstade kaupa midagi söödavat. Kuidas meie varudega lood on?"

"Sandid," kostis Ilo. "Me jooksime minema, ainult paar pakki *lembast* põues, ja jätsime muu kraami maha." Nad vaatasid üle, mis haldjakookidest järele oli jäänud: viie kasina päeva jagu murtud koogitükke, ja kõik. "Ei mingit katet ega tekki," ohkas Ilo. "Meil hakkab täna öösel külm, kuhu me ka ei läheks."

"Noh, nüüd peame igal juhul tee üle otsustama," ütles Punapõsk. "Hommik muudkui kulub."

Just siis märkasid nad kollast valgust, mis oli ilmunud veidi eemal puude vahele: päiksekiirte vihud lõikusid äkki läbi metsa katuse.

"Tere-tere!" rõõmustas Ilo. "Päike oli vist pilve taga, kui me nende puude all istusime, ja on nüüd jälle välja tulnud; või on ta hoopis küllalt kõrgele tõusnud, et mõnest mulgust sisse vaadata. See pole kaugel - lähme uurime järele!"

See oli kaugemal, kui nad arvasid. Maapind tõusis pidevalt ülesmäge ning muutus aina kivisemaks. Mida kaugemale nad jõudsid, seda heledamaks läks valgus, ning varsti nägid nad endi ees kaljuseina: see võis olla künkaperv või mõne kaugelt mägedest siia ulatuva kivisoone järsk lõpp. Nõlval ei kasvanud puid ning päike langes lagedalt selle kaljusele pinnale. Puude oksad voore jalamil sirutusid kangelt ja liikumatult välja, nagu püüdleksid nad soojuse poole. Seal, kus kõik näis varem nii kulunud ja hall, kumas mets nüüd sügavpruunides ja sileda puukoore mustjashallides toonides, otsekui läikimalöödud nahk. Puutüvedel oli õrnrohekas varjund nagu noorel rohul: nende ümber hõljus varajane kevad või põgus nägemus sellest.

Kiviseina palgel asus midagi trepitaolist: see võis olla looduslik ning tekkida kivi murenemisest ja pragunemisest, sest astmed olid rohmakad ja ebatasased. Kõrgel üleval, peaaegu puulatvade kohal asus kalju all eend. Sellel ei kasvanud midagi peale vähese rohu ja väätide kaljuserval ning ühe vana puutüüka, millel oli alles vaid kaks väändunud haru: see nägi välja peaaegu nagu jässakas vanamees, kes hommikuvalguses seistes silmi pilgutab.

"Lähme üles!" hõikas Ilo rõõmsalt. "Seal saab sõõmu õhku ja maad näha!"

Nad ronisid rüsinal kaljuseina mööda üles. Kui too trepp oligi kunstlik, siis valmistati see suuremate jalgade ja pikemate säärte jaoks kui nende omad. Neil oli liialt palju tegemist, et tunda imestust selle üle, kuidas nende vangistuses saadud haavad ja valud paranesid ning nende elujõud tagasi tuli. Viimaks jõudsid nad eendi servale peaaegu vana kännu jalge ees; siis hüppasid nad püsti ja keerasid selja künka poole, hingates sügavalt sisse ning heites pilgu itta. Nüüd nägid nad, et olid vaid viie-kuue versta jagu maad metsa sisse tulnud: puude ladvad laskusid kallakut mööda alla tasandiku poole. Seal, päris metsaserval, keerlesid taeva poole pikad mustad suitsujoad, lõid siis hubisema ning ajusid

kääbikute suunas.

"Tuul pöördub," märkis Ilo. "See on jälle itta keeranud. Siin üleval on päris jahe."

"Jah," ütles Punapõsk, "ma kardan, et päike läheb varsti jälle pilve taha ja siis on kõik sama hall kui ennegi. Kahju! See vana hatune mets nägi päevavalges hoopis teistmoodi välja. Mulle hakkas see koht peaaegu meeldima."

"Sulle hakkas Mets peaaegu meeldima! See on hea! See on sinust harukordselt lahke," lausus võõras hääl. "Keerake ringi, et ma saaksin teile otsa vaadata. Minule te küll eriti ei meeldi, aga ärgem olgem liig tormakad. Keerake ringi!" Suur jämedanukiline käsi pandi mõlema õlale ning nad pöörati ümber, õrnalt, kuid vastupandamatult; ja siis tõstsid kaks tohutut käsivart nad üles.

Kääbikud nägid enda ees kõige ebaharilikumat nägu. See kuulus suurele inimese moodi, peaaegu trollisarnasele olevusele, kes oli vähemalt neliteist jalga kõrge, väga turske, pika pea ja olematu kaelaga. Oli raske öelda, kas tema rõivastus meenutas rohelist ja halli puukoort või nägi ta nahk lihtsalt niisugune välja. Igal juhul polnud tema käsivarred tüvest kaugemal kõbrulised, vaid kaetud sileda pruuni nahaga. Ta laiadel jalalabadel oli kummalgi seitse varvast. Näo alumine osa oli kaetud pika halli habemega, mis oli juurte lähedal peaaegu põõsasarnaselt okslik ning lõpus hõre ja samblane. Aga sel hetkel ei pannud kääbikud peale silmade suurt midagi tähele. Nood sügavad silmad uurisid neid aeglaselt ja tõsiselt, aga väga läbitungivalt. Need olid pruunid ning läikisid rohekalt. Punapõsk püüdis hiljem tihti kirjeldada esimest muljet, mida nood silmad talle jätsid.

"Tundus, nagu oleks nende taga tohutu kaev, mida täitis iidsete aegade mälu ning pikk, aeglane, kaalukas mõtlemine. aga nende pinnal sätendas olevik: nagu päikese sillerdus hiiglasliku puu lehtedel või virvendus väga sügava järve pinnal. Ma ei tea, aga see näis nii, otsekui oleks mingi asi, mis uneldes või lihtsalt ennast tajudes maapinnal kasvas, mingi asi juuretipu ja lehetipu vahel, sügava maa ja taeva vahel järsku üles ärganud ja uuriks sind nüüd samasuguse pikaldase hoolikusega, mida ta oli lõputute aastate jooksul omaenese sisemistele asjadele pühendanud."

"Hõmm, humm," pomises hääl, sama sügav hääl nagu mõnel pikal puupillil. "Tõesti üpris imelik! Ära torma - see on minu põhimõte. Aga kui ma oleksin teid näinud enne, kui teie hääli kuulsin - need meeldisid mulle: kenad väikesed hääled; need meenutasid mulle midagi, mida ma ei mäleta - kui oleksin teid näinud enne, kui kuulsin, oleksin teid maha tallanud, nagu väikesi orke, ja alles hiljem oma veast aru saanud. Te olete tõesti üpris imelikud. Juurika päralt, üpris imelikud!"

Punapõsk, ehkki ikka veel hämmastunud, ei peljanud enam. Nende silmade ees tundis ta kummalist teadmatust, aga mitte hirmu. "Palun ütle," poetas ta, "kes sa oled? Ja mis sa oled?"

Vanadesse silmadesse ilmus veider pilk, pisut valvas; sügavate kaevude ette tõmbus vari. "Hõmm-mnjah," kostis hääl, "noh, mina olen *ent*, või nii mind hüütakse. Jah, ent on õige sõna. Endiks võite teie mind hüüda. Mõne jaoks on minu nimi *Fangorn*, teised ütlevad *Puupard. Puupard* käib küll."

"Ent?" imestas Ilo. "Mis see on? Aga mismoodi sa ennast ise kutsud? Mis su tõeline nimi on?"

"Huu-humm!" kostis Puupard. "Huu! See oleks alles lausumine! Mitte nii tormakalt. Ja mina esitan küsimusi. Teie olete minu maal. Huvitav, mis teie olete? Mina ei oska teid paika panna. Selles vanas nimekirjas ei paista teid olevat, mida mina noorpõlves õppisin. Aga see oli kaua, kaua aega tagasi, ja võib-olla on nad uued nimekirjad teinud. Oot-oot! Kuidas see nüüd käiski?

Õpi nüüd Elava Olendi teadust!
Esiteks neli, need vabad rahvad:
Vanimad kõigist on haldjalapsed;
Kaevur Päkapikk, pime ta koda;
Maastsündind Ent on vana kui mäed;
Surelik Inime, hobuste isand:

Hm, hm, hm.

Piiber ehitab, pukk see kargab,
Päts on meekütt, pull see puskleb;
Hunt on näljas, jänes kartlik...

hm, hm.

Kotkas pesal, härg on koplis,
Hirv sarvkrooniga, kull on kärmeim,
luik on valgeim, madu külmim...

Humm, hm; humm, hm, kuidas see käiski? Rumm tam, rumm tam, rumdi tumm tam. See oli pikk nimekiri. Aga sellegipoolest ei paista teie sinna kuidagi sobivat!"

"Meie kipume igal pool vanadest nimekirjadest ja vanadest lugudest välja jääma," tähendas Ilo. "Aga me oleme juba üsna tükk aega olemas olnud. Meie oleme *kääbikud.*"

"Miks mitte teha uut rida?" pakkus Punapõsk.

"Väikesed kääbikud, ururahvas.

Pane meid nelja hulka, inimese (Suure Rahva) järele ja ongi kombes."

"Hm! Pole paha, pole paha," ütles Puupard. "See sobiks küll. Nii et teie elate urgudes, jah? See on õige ja viisipärane elamine. Aga kes teid ikkagi *kääbikuteks* kutsub? See ei kõla just haldjate moodi. Haldjad lõid kõik vanad sõnad: nemad tegid sellega algust."

"Keegi teine ei hüüa meid kääbikuteks; me ise nimetame ennast niimoodi," sõnas Punapõsk.

"Humm, hmm! Ootoot! Mitte nii tormakalt! Teie hüüate *ennast* kääbikuteks? Aga te ei peaks seda kohe igaühele kuulutamna. Niimoodi lobisete oma õiged nimed välja, kui te neid hoolega salajas ei pea."

"Meie ei pea neid salajas," selgitas Ilo. "Näiteks mina olen Kangepukk, Ilomac Kangepukk, kuigi suurem jagu rahvast kutsub mind Iloks."

"Ja mina olen Tukk, Peregrin Tukk, aga enamasti hüütakse mind Punapõseks, või isegi Pumpsuks."

"Hm, küll teie *olete* aga torm rahvas!" torises Puupard. "Teie usaldus teeb mulle au, aga te ei peaks kohe alguses nii avameelsed olema. Teate, endil ja endil on vahe; või endil ja säärastel asjadel, mis näevad välja nagu endid, aga tegelikult ei ole. Ma hüüan teid Iloks ja Punapõseks, kui teile sobib - kenad nimed. Sest oma nime ma teile ei ütle, vähemalt mitte praegu." Kummaline, pooleldi teadev, pooleldi lõbus pilk välgatas rohekalt ta silmis. "Ja see võtaks hirmus palju aega: minu nimi kasvab kogu aeg ja ma olen juba kaua, kaua aega elanud; nii et minu nimi on omaette lugu. Minu keeles ehk vanas endikeeles jutustavad tõelised nimed loo sellest asjast, millele nad kuuluvad. See on ilus keel, aga võtab väga kaua aega, et selles midagi öelda, sest me ei ütle selles mitte midagi, mis pole väärt kaua aega ütlemist ja kuulamist.

Aga öelge nüüd," tema silmad muutusid väga erksaks ja "kohalolevaks", justkui väiksemaks ja pilk peaaegu teravaks, "mis lahti on? Mida te siin teete? Ma näen ja kuulen (*ja* haistan *ja* tunnen) üsna palju siit, siit, siit *a-lalla-lalla-rumba-kamanda-lind-or-burúmëlt*. Andke andeks: see on osa minu nimest; ma ei tea, mis sõna võõrastes keeltes selle kohta käib: teate küll, see asi, mille peal me oleme, kus ma seisan ja vaatan ilma ilusatel hommikutel ning kaen päikest ja rohtu metsa all ja hobuseid ja pilvi ja maailma lahtirullumist. Mis lahti on? Mida Gandalf kavatseb teha? Ja need - *burárum*," ta tõi kuuldavale sügava rümina nagu suure oreli ebakõla, "need orkid ja noor Saruman Raudlinnas? Mulle meeldivad uudised. Aga mitte liiga kiiresti."

"Seal on üsna palju lahti," ütles Ilo, "ja isegi kui me prooviksime kiirustada, võtaks kõigest jutustamine üsna palju aega. Aga sa ütlesid, et me ei oleks tormakad. Kas me peaksime sulle kohe kõigest rääkima? Kas sa peaksid seda väga solvavaks, kui me küsiksime, mida sina meiega teha kavatsed ja kelle poolel sa oled? Ja kas sa tundsid Gandalfi?"

"Jah, ma tunnen teda: ainsat võlurit, kes puudest tõesti hoolib," kostis Puupard. "Kas teie tunnete teda?"

"Jah," nentis Punapõsk kurvalt, "me tundsime. Ta oli suur sõber ja meie teejuht."

"Siis võin ma vastata teie teistele küsimustele," lausus Puupard. "Ma ei kavatse *teiega* midagi teha: kui te mõtlete "*teile* midagi teha" ilma teie loata. Me võiksime mõnda asja üheskoos teha. *Pooltest* ei tea ma midagi. Mina käin oma teed; aga teie tee võib veidi aega minu omaga kõrvu joosta. Kuid te räägite isand Gandalfist, nagu oleks ta mõnes loos, mis on lõpule jõudnud."

"Jah, nõnda me räägime," tunnistas Punapõsk nukralt. "Lugu läheb nähtavasti edasi, aga ma kardan, et Gandalf on sellest välja langenud."

"Huuhumm!" ütles Puupard. "Humm, hm, hmm-mnjah." Ta peatus, vaadates tükk aega kääbikutele otsa. "Humm-mnjah, ma ei tea, mida öelda. Laske kuulda! "

"Kui sa tahad rohkem kuulda," ütles Ilo, "siis me räägime sulle. Aga see võtab aega. Kas sa ei tahaks meid maha panna? Kas me ei võiks siin koos päikese käes istuda, kuni seda jätkub? Sa oled vist meie ülevalhoidmisest üsna väsinud."

"Hm, *väsinud*? Ei, ma ei ole väsinud. Ma ei väsi just kergesti. Ja ma ei istu maha. Ma ei ole eriti, hm, paindlik. Aga päike läheb tõesti pilve taha. Lähme siit - kas te ütlesite, kuidas te seda nimetate?"

"Küngas?" pakkus Punapõsk. "Eend? Aste?" pakkus Ilo.

Puupard kordas sõnu mõtlikult. "Küngas. Jah, see ta oli. Aga see on torm sõna asja jaoks, mis on siin seisnud tollest ajast saadik, kui see maailma osa loodud sai. Aga las olla. Lähme siit ära."

"Kuhu me läheme?" küsis Ilo.

"Minu koju, või ühte minu kodudest," vastas Puupard.

"On see kaugel?"

"Ma ei tea. Teie jaoks võibolla ongi kaugel. Aga mis vahet seal on?"

"Noh, saad aru, me kaotasime kogu oma reisikraami," ütles Ilo. "Meil on ainult õige natuke süüa."

"Aa! Hm! Ärge selle pärast muretsege," sõnas Puupard. "Ma annan teile jooki, mis teil kaua aega kasvada ja haljendada laseb. Ja kui me otsustame lahku minna, siis võin ma teid oma maalt välja viia, kus te iganes soovite. Lähme!"

Hoides kääbikuid õrnalt, kuid kindlalt kummagi kaenla all, tõstis Puupard alul ühe jala üles, siis

teise, ning kandis nad eendi servale. Juuretaolised varbad haakusid kivipragudesse. Siis astus ta hoolikalt ja tõsiselt treppi mööda alla ning jõudis Metsa põrandale.

Ta suundus pikkade kaalutletud sammudega puude vahele, aina sügavamale ja sügavamale metsa, minemata ojast iial liiga kaugele ning tõustes kindlalt nõlvu mööda üles mägede poole. Paljud puud näisid magavat või märkavat teda sama vähe, kui kõiki teisi mööduvaid olendeid; aga mõned vabisesid ning teised tõstsid oma oksad pea kohale, kui ta lähenes. Kogu kõndimise aja kõneles ta iseendaga, lastes kõlada pikal meloodiliste helide joal.

Kääbikud olid mõnda aega vait. Nad tundsid end oma üllatuseks ohutult ja mugavalt ning nüüd oli neil väga palju mõtlemis ja imestamisainet. Viimaks söandas Punapõsk uuesti suu lahti teha.

"Palun, Puupard," ütles ta, "kas ma võiksin sinult midagi küsida? Miks Celeborn meid sinu metsa eest hoiatas? Ta ütles, et me ei läheks sinna pahandusi otsima."

"Hmm, või nõnda ta ütles?" mõmises Puupard. "Ja mina oleksin võinud sedasama öelda, kui te oleksite teisele poole läinud. Ärge minge pahandusi otsima *Laurelindórenani* metsa! Haldjad kutsusid seda vanasti nõnda, aga nüüd on nad nime lühemaks teinud: nad hüüavad seda *Lothlórieniks*. Ehk on neil õigus: võibolla see enam ei kasva, vaid närbub. See oli kunagi Laulva Kulla Oru Maa. Nüüd on see Uneõis. Oh, jah! Aga see on imelik paik, kuhu päris igaühel pole paras minna. Mind üllatab, et sealt üldse välja pääsesite, aga veel üllatavam on see, et te sinna sisse pääsesite: seda pole võõrastega hulgemat aega juhtunud. See on imelik maa.

Ja see on ka imelik. Sealne rahvas on kurvaks jäänud. Oo jaa, nad on kurvaks jäänud. *Laurelindórenan lindelorendor malinornélion ornemalin,*" ümises ta enda ette. "Ma mõtlen, et nad jäävad seal maailmast maha," ütles ta.

"Ei see maa ega miski väljaspool Kuldset Metsa pole enam see, mis ta Celeborni noorusajal oli. Ja sellegipoolest:

Taurelilóméa-tumbalemorna Tumbaletauréa Lóméanor

nagu neil kombeks oli öelda. Asjad on muutunud, aga see peab ikka veel mõnes kohas paika."

"Mis sa sellega mõtled?" küsis Punapõsk. "Mis peab paika?"

"Puud ja endid," kostis Puupard. "Ma ei saa ise ka kõigest toimuvast aru, nii et ma ei oska seda teile seletada. Mõned meist on ikka veel ehtsad endid ning meie kombel küllalt elavad, aga paljud jäävad uniseks, võiks öelda, et muutuvad puulikuks. Enamus puid on muidugi puud; aga paljud on pooleldi ärkvel. Mõned on üsna tublisti ärkvel ja vähesed, mm-mnjah, muutuvad *endilikuks*. Niisuguseid asju on kogu aeg käimas.

Kui see puuga juhtub, siis tuleb välja, et mõnel on mäda süda. Nende puiduga pole sel mingit pistmist: ma ei mõtle seda. Oi, ma teadsin paari vana head paju Endiuhtme ääres, kes on paraku juba ammu läinud. Nemad olid täitsa õõnsad ja kõik koost lagunemas, aga niisama vaiksed ja lahke jutuga, nagu noor leht. Ja samal ajal leidub mägede all orgudes puid, kes on tugevad nagu purikad ning läbinisti mädad. Selline asi kipub levima. Siin maal oli vanasti üpris ohtlikke paiku. Mõned väga mustad laigud on veel praegugi alles."

"Kas sa mõtled selliseid, nagu Vana Mets kaugel põhjas?" küsis Ilo.

"Jaa-jaa, midagi sellesarnast, aga palju hullemat. Kahtlemata on seal põhjas veel alles mõni vari Suurest Pimedusest; ja halbu mälestusi antakse edasi. Aga siin maal leidub sügavaid orge, kust Pimedus pole kunagi kadunud ning puud on vanemad kui mina. Sellegipoolest teeme, mida suudame. Hoiame eemal võõraid ja hulljulgeid; õpetame ja kasvatame, harime ja rohime.

Meie, vanad endid, oleme puude karjased. Meid on vähe järele jäänud. Öeldakse, et lambad muutuvad karjaste sarnaseks, ja karjased lammaste sarnaseks; aga aeglaselt, ja kummalgi pole maailmas pikka põlve. Puud ja endid seovad end kiiremini ja tihedamini ning nemad käivad koos läbi paljude ajastute. Sest endid on rohkem haldjate moodi: mitte nii iseeneses kinni kui inimesed ja varmamad teiste asjade sisse sulama. Ja ometi on endid rohkem inimeste sarnased, muutlikumad kui haldjad ning kiiremad ümbruse värvi omaks võtma. Või paremad kui kumbki neist: sest endid on püsivamad ja hoiavad oma mõtteid kauem ühe asja küljes.

Mõned mu soost näevad nüüd täitsa puude moodi välja ning on vaja midagi vägevat, et neid äratada; ja nad kõnelevad ainult sosinal. Aga mõned mu puudest on nõtkeoksalised ja paljud võivad minuga rääkida. Muidugi tegid haldjad puude äratamisega algust ning õpetasid neid kõnelema ja õppisid nende puukeelt. Vanad haldjad tahtsid alati kõigi asjadega kõnelda. Aga siis tuli Suur Pimedus ning nad läksid ära üle Mere, või põgenesid kaugetesse orgudesse ja varjasid end ning tegid laule päevadest, mis enam iial ei kordu. Mitte iial. Jaa-jaa, muistsel ajal laius üksainus laas siit Luunimägedeni, ja see oli kõigest Idapiir.

Need olid uhked ajad! Oli aeg, mil ma võisin käia ja laulda kogu päeva, kuulmata midagi peale omaenese hääle kaikumas kajavail küngastel. Metsad olid samasugused kui Lothlórien, ainult tihedamad, tugevamad, nooremad. Ja õhulõhn! Mõnikord veetsin ma terve nädala ainult hingates."

Puupard jäi vait, sammudes edasi, tegemata oma suurte jalgadega ometi peaaegu mingit häält. Siis hakkas ta jälle ümisema ning seejärel pominal laulma. Ajapikku said kääbikud aru, et ta laulab neile:

Tasariani pajuaasadel kõndisin kevadel.
Ah! see kevade vaade ja lõhn Nan-tasarionil!
Ja ma ütlesin: see on hea.
Ossiriandi jalakalaantes hulkusin suvel.
Ah! see suve valgus ja muusika Ossiri Seitsmel Jõel!
Ja ma mõtlesin: see on parim.
Neldorethi pöökide alla jõudsin sügisel.
Ah! see sügise kuld ja puna ja lehtede ohked Taur-nan-eldoris!
See oli enam, kui ma soovisin.
Mändide juurde Dorthonioni kõrgmaal ronisin talvel.
Ah! see talve tuul ja valgus ja mustavad oksad OrodnaThônil!
Mu hääl tõusis üles ja laulis taevas.
Ja nüüd on kõik need maad lainete all,
Ja mina kõnnin Ambarónas, Tauremornas, Aldalómes,
Omal maal, Fangorni rajal,
Kus juured on pikad
Ja aastad lasuvad tihkemini kui lehed
Tauremornalómes.

Ta lõpetas ja kõndis vaikides edasi, ning kogu metsas, nii kaugele kui kõrv kuulis, ei kostnud ühtki heli.

Päev kustus ja videvik põimus puutüvede ümber. Viimaks nägid kääbikud hämaras nende ees tõusmas järsku tumedat maad: nad olid jõudnud mägede jalamile ning kõrge Methedrase roheliste juurteni. Künkaküljel vulas noor Endiuhtme oja oma kõrgetest allikatest alla, aste astme järel tulijaile vastu. Künkast paremal oli pikk rohuga kaetud nõlvak, nüüd hämarikus hallikaks tõmbunud. Seal ei kasvanud puid ning välule oli katteks vaid lage taevas, kus juba särasid tähed järvedes pilverandade vahel.

Puupard astus vaevu sammu lühendades ülesmäge. Äkki nägid kääbikud enda ees laia lagendikku. Seal seisid kaks suurt puud, üks kummaski küljes, nagu elavad väravapostid; aga mingit väravat ei olnud, peale nende ristuvate ja ühtepõimunud okste. Vana endi lähenedes tõstsid puud oma oksad üles ning kõik nende lehed võbelesid ja sahisesid. Need olid igihaljad puud ning nende tumedad ja läikivad lehed kiirgasid ehakumas. Nende taga oli lai rõhtne väli, nagu oleks künkanõlva sisse raiutud suure koja põrand. Kummalgi käel tõusid vallid ülespoole, kuni jõudsid enam kui viiekümne jala kõrgusele, ning kummagi valli ääres seisis puudelöövi, mille kõrgus samuti sissepoole kulgedes suurenes.

Kaugemas küljes seisis järsk kaljusein, mille alla oli uuristatud õõnes võlvlaega orv: ainus katus selle koja kohal, kui välja arvata puuoksad, mis varjasid tagapool kogu maapinna, jättes lagedale ainult laia raja keset välu. Ülalt allikast voolas välja väike oja ning peasängist kõrvale kaldudes nirises see alla mööda järsku kaljuseina, langedes hõbedaste piiskadena võlviku ette, otsekui ilus kardin. Vesi kogunes taas puude vahel põrandasse uuristatud kivilohku ning voolas sealt üle anuma ääre väikesse sängi raja kõrval, et ühineda Endiuhtmega selle teekonnal läbi metsa.

"Hm! Oleme kohal!" ütles Puupard pärast pikka vaikimist. "Olen kandnud teid umbes seitsekümmend tuhat endisammu, aga kui palju see teie maa mõõdu järgi teeb, ma ei tea. Igal juhul oleme Viimase Mäe juurte lähedal. Osa selle koha nimest võiks olla Lättekoda, kui see teie keelde ümber panna. See meeldib mulle. Jääme täna öösel siia." Ta pani nad maha rohule puulöövide vahel ning nad järgnesid talle suure võlvi suunas. Nüüd märkasid kääbikud, et käies jäid endi põlved peaaegu paindumatuks, aga ta jalad sirutusid välja ülipikaks sammuks. Esimesena surus ta astumise juures maha oma suured varbad (need olid tõesti suured ja väga laiad) ning alles siis ülejäänud jala.

Hetkeks seisatas Puupard langeva allika vihmas ning hingas sügavalt sisse; siis ta naeris ning astus edasi. Keset ruumi seisis lai kivist laud ilma ühegi toolita. Orva sisemuses oli juba üsna pime. Puupard võttis kaks suurt anumat ja tõstis need lauale. Neis näis olevat vesi, aga kui ta oma käed nõude kohale pani, hakkasid need silmapilk helendama, üks kuldse ja teine sügavrohelise säraga; ning nende kahe koosmõjul täitus ruum valgusega, mis sarnanes läbi noorte lehtede kumavale suvepäikesele. Tagasi vaadates nägid kääbikud, et puud õuel hakkasid samuti helendama, algul nõrgalt, aga siis üha tugevamini, kuni iga lehe serv valgust kiirgas: mõned rohelist, mõned kuldset, mõned vaskpunast; ning puutüved näisid valevast kivist voolitud sammastena.

"No nii, nüüd saame jälle juttu puhuda," lausus Puupard. "Küllap olete janused. Võib-olla olete ka väsinud. Jooge seda!" Ta läks võlviku tagaossa ning kääbikud nägid, et seal seisis mitu raskete kaantega kõrget kivikannu. Ta võttis ühel kaane ära, pistis suure kulbi nõusse ning täitis kolm karikat, ühe väga suure ja kaks väiksemat.

"See on endi maja," ütles ta, "ja siin ei ole kahjuks toole. Aga te võite lauale istuda." Kääbikud üles tõstnud, pani ta nad suurele kiviplaadile, mis seisis kuus jalga maapinnast kõrgemal, ning sinna jäid nad istuma, kõlgutades jalgu ja rüübates jooki.

Jook oli nagu vesi ning sarnanes maitselt väga neile sõõmudele, mida nad metsaveere lähedal Endiuhtmest jõid, aga ometi oli sellel juures mingi lõhn või mekk, mida nad ei suutnud kirjeldada: see oli nõrk, kuid meenutas kauge metsa hõngu, mida öötuul eemalt nendeni kannab. Joogi mõju hakkas pihta varvastest ning tõusis aegamisi läbi kõigi liikmete, tuues värskendust ja elujõudu ka viimasele juukseotsale. Kääbikuile tundus tõepoolest, et nende juuksed tõusid püsti, õõtsudes ja kähardudes ja kasvades. Puupard loputas kõigepealt oma jalgu võlvialuses veevaagnas ning jõi siis oma karika ühe sõõmuga tühjaks, ühe pika aeglase sõõmuga. Kääbikud mõtlesid, et see ei lõpegi kunagi otsa.

Viimaks pani ta karika maha. "Aaaah," ohkas ta. "Hm, humm, nüüd jookseb jutt kergemini. Teie võite põrandal istuda ja mina heidan pikali; see ei lase joogil mulle pähe tõusta ja mind uniseks teha."

Orva paremas küljes oli suur voodi madalatel jalgadel, mitte rohkem kui paar jalga kõrge, kaetud suure kuhja kuivanud rohu ja sõnajalgadega. Puupard laskus aegamisi sängi kohale (kusjuures ainult tema vöökoht õige pisut paindus), kuni lamas täies pikkuses asemel, käed kukla taga, ning vaatas üles lakke, kus valguslaigud veiklesid nagu mängivad lehed päikesepaistes. Ilo ja Punapõsk istusid tema kõrvale rohupatjade otsa.

"Nüüd rääkige mulle oma lugu, ja ärge tormake!" ütles Puupard.

Kääbikud hakkasid oma seiklustega pihta sealtmaalt, kus nad Kääbiklast lahkusid. Nende jutt ei käinud just väga kindla korra järgi, sest nad lõikasid pidevalt teisele vahele, ning tihti katkestas Puupard kõneleja ja läks mõne varasema punkti juurde tagasi või hüppas ette, esitades küsimusi tulevaste sündmuste kohta. Nad ei maininud sõnagagi Sõrmust ega seda, mispärast nad tollele rännakule läksid või kuhu jõuda tahtsid; ning tema ei küsinud mingeid põhjusi.

Ta oli kõigest väga huvitatud: Mustadest Ratsanikest, Elrondist ja Kaljulõhest, Vanast Metsast ja Tom Bombadilist, Moria kaevandustest ning Lothlórienist ja Galadrielist. Ta palus neil ikka ja jälle kirjeldada Maakonda ja selle maad. Sealjuures tahtis ta teada üht kummalist asja. "Kas te seal ei ole, hm, kunagi ente näinud?" päris ta. "Õigupoolest mitte ente, vaid *endinaisi*."

"*Endinaisi?*" imestas Punapõsk. "Kas nad on teie moodi?"

"Jah, hm, noh, ei: tegelikult ma ei tea," kostis Puupard mõtlikult. "Aga neile teie maal meeldiks, või nii ma arvasin."

Aga suuremat huvi pakkusid Puuparrale ikkagi Gandalfi puutuvad asjad; ning kõige suuremat huvi tundis ta Sarumani tegemiste vastu. Kääbikud kahetsesid väga, et nad temast nii vähe teadsid: vaid üsna ähmast seletust Jussi suust selle kohta, mida Gandalf Nõukogul rääkinud oli. Aga see oli vähemalt kindel, et Uglúk ja tema jõuk tuli Raudlinnast ning rääkis Sarumanist kui oma käskijast.

"Hm, humm!" ütles Puupard, kui nende lugu oli viimaks sinna-tänna ekseldes orkide ja Rohani Ratsanike lahinguni välja jõudnud. "Hmm-mnjaa! See on kindla peale paras ports uudiseid. Te pole mulle kõike rääkinud, ei, kaugeltki mitte. Aga ma ei kahtle, et te talitate just nõnda, nagu Gandalf oleks soovinud. Ma näen, et midagi väga suurt on teoksil, ja võibolla saan ma ühel heal päeval, või ühel halval päeval teada, mis see on. Juurika nimel, on see alles imelik lugu: kusagilt võrsub väike rahvas, keda vanades nimekirjades ei ole, ja ennäe! Üheksa unustatud Ratsanikku ilmuvad jälle välja neid taga ajama, Gandalf viib nad suurele rännakule, Galadriel pakub neile varjupaika Caras Galadhonis ning orkid ajavad neid taga läbi kogu Ürgmaa: paistab, et nad on tõesti suurde keeristormi haaratud. Loodan, et nad peavad vastu!"

"Ja sina ise?" küsis Ilo.

"Humm, hm, ma pole Suurte Sõdade pärast muret tundnud," ütles Puupard, "need puudutavad rohkem haldjaid ja inimesi. See on Võlurite amet: Võlurid tunnevad alati tuleviku pärast muret. Minule ei meeldi tuleviku pärast muretseda. Ma ei ole täielikult kellegi *poolel*, sest keegi ei ole täielikult minu *poolel*, kui te mind mõistate: keegi ei hooli metsadest nii palju nagu mina, tänapäeval isegi mitte haldjad. Ometi suhtun ma haldjatesse lahkemalt kui teistesse: need olid haldjad, kes meid kunagi ammu tummusest tervendasid, ja see oli suur and, mida ei saa unustada, kuigi meie teed on sellest ajast lahku läinud. Ja on muidugi sääraseid asju, kelle poolel ma ei ole; ma olen täielikult nende vastu: need - *burárum,*" (ta tõi taas kuuldavale sügava vastikusrümina) "need orkid ja nende isandad.

Ma olin ärevil, kui vari Sünklaane kohale langes, aga kui see Mordorisse läks, siis ei muretsenud ma enam mõnda aega: Mordor on kaugel. Aga paistab, et tuul pöördub Itta ning kõigi laante kuivamine võib ligi tulla. Pole midagi, mida vana ent saaks teha, et seda tormi tagasi hoida: ta peab vastu pidama või murduma.

Aga Saruman! Saruman on naaber: ma ei saa temast mööda vaadata. Ma pean vist midagi tegema. Ma olen viimasel ajal tihtilugu mõelnud, mida ma peaksin Sarumaniga tegema."

"Kes on Saruman?" küsis Punapõsk. "Kas sa tead midagi tema loost?"

"Saruman on Võlur," vastas Puupard. "Sellest rohkem ei oska ma öelda. Ma ei tea Võlurite lugu. Nad ilmusid esimest korda siis, kui Suured Laevad üle Mere tulid; aga kas nad tulid koos Laevadega, ei oska ma öelda. Sarumani peeti nende hulgas võimsaks. Ta jättis rändamise ning inimeste ja haldjate asjadesse sekkumise mõnda aega tagasi - teie jaoks muidugi väga kaua aega tagasi; ning jäi elama Angrenosti või Raudlinna, nagu Rohani inimesed seda nimetavad. Ta alustas üsna tasasel moel, aga tema kuulsus hakkas kasvama. Kuuldavasti valiti ta Valge Nõukogu peaks, ent see ei lõppenud just kuigi hästi. Ma mõtlen, kas ei võinud Saruman juba siis kurjale teele pöörata? Igal juhul ei teinud ta oma naabritele tüli. Ma ajasin temaga juttu. Oli aeg, mil ta sageli mu metsades ringi uitas.

Neil päevil oli ta viisakas, küsis alati minult luba (vähemalt siis, kui ta mind kohtas) ning kuulas mind suure innuga. Rääkisin talle palju asju, mida ta iial poleks omapäi teada saanud, aga ta ei tasunud mulle kunagi vääriliselt. Ma ei mäleta, et tema oleks mulle kunagi midagi rääkinud. Ja sedamoodi läks ta üha rohkem tema nägu, nagu ma seda mäletan - ma pole seda palju päevi näinud -, muutus otsekui aknaks kiviseinas: aknaks, millel on seespool luugid ees.

Nüüd ma saan vist aru, kuhu ta sihib. Ta tahab Võimuks saada. Tema armastab rauda ja rattaid; ta ei hooli elavatest asjadest, kui tal neid just hetkel vaja pole. Ja nüüd on selge, et ta on must reetur. Ta sõbrustab jõleda rahva, orkidega. Brrrm, humm! Veelgi halvem: ta on nendega midagi teinud, midagi ohtlikku. Sest nood raudlinlased on rohkem nagu õelad inimesed. Suure Pimeduse ajal tekkinud kurjade asjade tunnus on see, et nad ei kannata päikest; aga Sarumani orkid taluvad seda, ehkki vihates. Ei tea, mida ta nendega teinud on? On's need inimesed, keda ta ära rikkus, või on ta seganud orkide ja inimeste sugu? See oleks alles kuri tükk!"

Puupard jõmises hetke, nagu tooks ta kuuldavale mingi sügava, maa-aluse endikeelse sajatuse. "Mõnda aega tagasi hakkasin ma imeks panema, kuidas orkid julgevad nii vabalt minu laanest läbi minna," jätkas ta. "Alles hiljuti taipasin, et see on Sarumani töö ning ta on juba ammuilma kõik teed välja uurinud ja mu saladused avastanud. Tema ja ta jõle rahvas rüüstavad nüüd metsa. Nad langetavad laaneserval puid - häid puid. Mõned puud raiuvad nad lihtsalt maha ja jätavad mädanema - see on orkide pahandus; aga suurem osa võetakse jalalt ja veetakse Orthanci tulesid toitma. Viimasel ajal tõuseb Raudlinnast pidevalt suitsu.

Olgu ta neetud, juurika päralt! Paljud neist puudest olid minu sõbrad, olendid, keda ma tundsin pähklist ja seemnest saadik; mõnel oli omaenese hääl, mis nüüd on igaveseks kadunud. Ja seal, kus kunagi laiusid laulvad salud, on nüüd sõnajalapuhmaisse kasvanud kännustik. Ma olen laisk olnud. Ma olen lasknud asjadel käest ära minna. See peab lõppema!"

Puupard kerkis nõksatades sängist üles, tõusis püsti ja virutas rusikaga lauale. Valguseanumad vappusid ja üles sähvatas kaks leegijuga. Tema silmis välgatas roheline tuli ning tema habe tõmbus sirgu nagu suur luud.

"Ma peatan selle! " kõmistas ta. "Ja teie tulete koos minuga. Te võite mind aidata. Te aitate samas ka oma sõpru, sest kui Sarumani ei peatata, siis on Rohanil ja Gondoril vaenlane nii ees kui taga. Meie teed lähevad kõrvuti - Raudlinna!"

"Me tuleme sinuga," ütles Ilo. "Teeme, mida suudame."

"Jah!" nõustus Punapõsk. "Mulle meeldiks näha Valget Kätt troonilt tõugatuna. Ma tahaksin seal olla, isegi kui minust palju kasu poleks: ma ei unusta kunagi Uglúki ja Rohani ületamist."

"Hüva! Hüva!" lausus Puupard. "Aga ma räägin tormakalt. Me ei tohi nii kähku tegutseda. Ma olen liialt kuumaks läinud. Pean end maha jahutama ja mõtlema, sest on lihtsam hüüda *pea*! kui tõesti pidama saada."

Ta sammus võlvi alla ja seisis veidi aega langeva allikavee all. Siis ta naeris ja raputas ennast, ning kuhu sillerdavad veepiisad tema küljest langesid, seal lõid nad maas punaste ja roheliste sädemetena helkima. Ta tuli tagasi, heitis taas voodisse ning jäi vait.

Mõne aja pärast kuulsid kääbikud teda jälle pomisemas. Paistis, nagu loendaks ta midagi oma sõrmedel. "Fangorn, Finglas, Fladrif jaa-jaa," ohkas ta. "Häda on selles, et meid on nii vähe järel," ütles ta kääbikute poole pöördudes. "Ainult kolm on alles esimestest entidest, kes kõndisid laanes enne Pimeduse tulekut: mina, Fangorn, ja Finglas ja Fladrif - nii kõlavad nende haldjanimed; teie võite hüüda neid Lehekiharaks ja Nahktohuks, kui see teile rohkem meeldib. Ja meie kolme hulgas pole Lehekiharast ja Nahktohust selle töö peale enam asja. Lehekihar on jäänud uniseks, võiks öelda, et peaaegu puulikuks: talle meeldib seista üksinda poolunes kogu suve, kõrge niidurohi põlvede ümber. Ta on kaetud lehelike juustega. Varem tõusis ta talviti üles, aga viimasel ajal on ta liiga uimane, et isegi siis paigast liikuda. Nahktoht elas mäenõlvadel Raudlinnast lääne pool. Seal on metsale kõige rohkem kahju tehtud. Orkid haavasid teda ning paljud tema pere ja karja seast on tapetud ja hävitatud. Ta on läinud üles kõrgetesse paikadesse, kaskede keskele, keda ta kõige enam armastab, ning ta ei tule sealt alla. Aga noorematest saaksin ma ikkagi kena salga kokku - kui ma suudaksin panna neid hädast aru saama: kui ma suudaksin neid äratada, sest me ei ole torm rahvas. Kahju, et meid nii vähe on!"

"Aga miks teid siis vähe on, kui te siin maal nii kaua olete elanud?" küsis Punapõsk. "Kas teist on väga paljud surnud?"

"Oh, ei!" tõrjus Puupard. "Seestpoolt pole keegi surnud, nagu öeldakse. Mõned on muidugi aastate jooksul õnnetu juhuse tõttu langenud; ja veel rohkem on puulikeks muutunud. Aga meid polnud kunagi rohkesti ja me pole paljunenud. Endivõsusid - ehk lapsi, nagu teie ütlete - pole enam hulk aastaid olnud. Saate aru, me kaotasime endinaised."

"Kui kurb!" hüüatas Punapõsk. "Kuidas juhtus, et nad kõik surid?"

"Nad ei *surnud!*" ütles Puupard. "Ma pole öelnud, et nad *surid.* Ma ütlesin, et me kaotasime nad. Kaotasime ega leia enam." Ta ohkas. "Arvasin, et kõik teavad seda. Laule sellest, kuidas endid endinaisi taga otsisid, lauldi haldjate ja inimeste seas Sünklaanest Gondorini välja. Need ei saa päris ununenud olla."

"Tjah, ma kardan, et nood laulud pole üle mägede läände Maakonda jõudnud," vabandas Ilo. "Kas

sa ei jutustaks meile rohkem või ei laulaks mõnda neist lauludest?"

"Jah, seda ma teen," sõnas Puupard, olles palumisest meelitatud. "Aga ma ei saa kogu lugu korralikult jutustada, vaid ainult lühidalt; ja siis peame oma kõneluse lõpetama: homme on tarvis nõukogu kokku kutsuda ja tööd teha ja võiboolla ka reisile minna."

"See on üsna imelik ja kurb lugu," jätkas ta pärast pausi. "Kui maailm oli veel noor ning laaned laiad ja metsikud, siis endid ja endinaised - ja sellal olid ju olemas ka endineiud: ah, kui armas oli Fimbrethil, kergejalgne Võluväät meie nooruse päevil! - käisid koos ning elasid koos. Aga meie südamed ei kasvanud samas sihis: entide armastus kuulus asjadele, mida nad ilma peal kohtasid, kuid endinaiste mõtted kuulusid muule, sest endid armastasid suuri puid ja ürgseid metsi ja kõrgete mägede nõlvu; nad jõid mägiojadest ning sõid vaid seda toitu, mida puud nende rajale pillasid; ja nad õppisid haldjate käest puudega kõnelema. Aga endinaised pühendasid oma huvi väiksematele puudele ning päikeselistele aasadele metsaveerel; ning nad nägid laukapuutihnikuid ja metsõuna ja kirssi kevadel õitsemas ning rohelisi taimi suvises lodus ning seemet külvavat heina sügisel. Nad ei tahtnud nende asjadega rääkida, vaid soovisid, et need sõna kuulaksid ja käsku täidaksid. Endinaised panid nad kasvama oma soovi järgi ning kandma lehti ja vilju nõnda, nagu neile meeldis, sest endinaised armastasid korda ja küllust ja rahu (mille all nad mõtlesid seda, et asjad jäävad sinna, kuhu nemad nad panid). Nii rajasid endinaised endale elupaikadeks aiad. Aga meie, endid, rändasime edasi ning käisime ainult mõnikord nende aedades. Kui siis Põhjast Pimedus maale tuli, läksid endinaised üle Suure Jõe ning istutasid uued aiad ja harisid üles uued põllud ning meie nägime neid üha harvem. Pärast Pimeduse võitmist puhkes endinaiste maa õide ning nende põllud olid viljast lookas. Paljud inimesed õppisid endinaiste kunsti tundma ja austasid neid väga, aga meie olime nende jaoks ainult muinaslugu, saladus metsa südames. Ja ometi oleme meie veel siin, kuna kõik endinaiste aiad on söötis: inimesed nimetavad neid nüüd Pruunideks Maadeks.

Mäletan, et kaua aega tagasi - Sauroni ja Mere inimeste vahelise sõja ajal - tuli mul soov veel kord Fimbrethili näha. Ta püsis minu silmis ikka veel nii kaunina, nagu olin teda viimati näinud, kuigi ta polnud enam endiste aegade endineidude sarnane. Töö tegi endinaised tõmmuks ja kõveraks; päike pleegitas nende juuksed küpse vilja karva ning värvis nende põsed õunpunaseks. Kuid nende silmad olid ikka veel meie rahva silmad. Läksime üle Anduini ja jõudsime nende maale, kuid leidsime eest kõrbe: kõik oli põlenud ja üles juuritud, sest sõda oli sealt üle käinud. Kuid endinaisi polnud enam seal. Kaua hüüdsime, kaua otsisime; küsisime kõigilt, keda kohtasime, kuhupoole olid endinaised läinud. Mõned ütlesid, et nad pole neid iial näinud; mõned ütlesid, et nägid neid lääne poole minemas, teised juhatasid meid itta ja kolmandad lõunasse. Aga kuhu me ka ei läinud, ei näinud me neist mingit märki. Meie kurbus oli väga suur. Kuid ürgmets kutsus ja me pöördusime sinna tagasi. Paljude aastate jooksul käisime aegajalt endinaisi otsimas, uitasime kaugeil mail ning hüüdsime neid nende kaunite nimedega. Aja möödudes jäid meie retked üha harvemaks ja lühemaks. Ja nüüd on endinaised meie jaoks vaid mälestus, ning meie habemed on pikad ja hallid. Haldjad tegid palju laule Entide Otsingust ning mõned lauludest pandi ümber inimeste keelde. Aga meie ei teinud neist laule, vaid leelutasime nende ilusaid nimesid, kui endinaiste peale mõtlesime. Me usume, et kohtame neid veel kunagi tulevail päevil, ning ehk leiame kusagilt maa, kus võime koos elada ja mõlemad rahul olla. Kuid on ette kuulutatud, et see saab sündima alles siis, kui me mõlemad kaotame kõik, mis meil praegu on. Ja võib tõesti olla, et see aeg on nüüd lähedal. Sest kui Sauron hävitas kunagi kõik aiad, siis täna kavatseb Vaenlane ilmselt kõik metsad laastata.

Oli üks haldjalaul, mis sellest kõneles, või vähemalt nõnda ma sain sellest aru. Seda lauldi ülal ja allpool Suure Jõe ääres. See polnud entide laul, pange tähele: endikeeles oleks see olnud väga pikk laul! Aga me teame seda peast ja ümiseme seda vahetevahel. Nõndamoodi kõlab see teie keeles:

ENT. *Kui kevad lehed valla lööb ja okstes voolab mahl;*
Kui valgus mängib metsajõel ja tuules lehvib kahl;
Kui samm on pikk ja karge õhk on mägiradadel,
Tule tagasi ja ütle sa, et minu maa on hell!

ENDINAINE. *Kui kevad tuleb põllule ja oras võrsub pikk;*
Kui lumivalges õievahus puhkab puiestik;
Kui vihm ja päev ja lõhnav õhk on maistel radadel,
Ma siia jään, ei tule veel sest minu maa on hell.

ENT. *Kui suvi laiub ilma peal ja keskpäev kuldab maad,*
Siis laanes lahti rullumas on puude unelmad;
Kui metsakoda haljendab ja Läänest puhub tuul,
Tule tagasi ja ütle sa, et minu maa on suur!

ENDINAINE. *Kui suvi marjad värvib kõik nii punavaks kui roos;*
Kui kõrs on kuldne, valge tähk, ja lõikus täies hoos:
Kui tilgub kärg ja õõtsub õun, las olla Läänest tuul,
Ma siia jään, kus pahtab päev, sest minu maa on suur!

ENT. *Kui tuleb talv ja külmaga ta tapab jõe ja mäe;*
Kui kaovad puud ja öösse neeldub päikeseta päev;

	Kui koolvast Idast puhub tuul siis vihmas kibedas
	Ma otsin sind ja hüüan sind su juurde tulen taas!
ENDINAINE.	*Kui tuleb talv ja lõpeb laul; kui ilma katab kae;*
	Kui külmas murdub raagus oks ja möödub töö ja vaev:
	Ma otsin sind ja ootan sind et kokku saaks me taas:
	Koos kõnnime me mööda teed siis vihmas kibedas!
MÕLEMAD.	*Koos kõnnime me mööda teed mis Läände juhatab,*
	Ja kaugel leida võime maa, kus süda rahu saab."

Puupard lõpetas oma laulu. "Nõnda see käib," sõnas ta. "See on muidugi haldjapärane: kergesüdameline, kiiresõnaline ja peagi otsas. Kena on ta sellegipoolest. Kuigi endid võiksid omalt poolt palju rohkem öelda, kui neil aega oleks! Aga nüüd ma tõusen püsti ja teen väikese uinaku. Kus teie seista tahate?"

"Meie heidame harilikult magamiseks pikali," ütles Ilo. "Arvan, et siinsamas on meil päris hea olla."

"Heidate magamiseks pikali!" ümises Puupard. "Aga muidugi! Hm, humm, ma unustasin: see laul viis mind mõttes vanadesse aegadesse tagasi; arvasin peaaegu, et räägin noorte endivõsudega. Noh, te võite siis voodis lamada. Mina seisan vihma all. Head ööd!"

Ilo ja Punapõsk ronisid voodisse ning tõmbasid end pehmel rohul ja sõnajalgadel kerra. Ase oli värske, healõhnaline ja soe. Tuled kustusid ning puude valgus kahvatus; aga väljas kaare all nägid nad Puuparda liikumatult seismas, käed pea kohale tõstetud. Eredad tähed piilusid taevast ning panid sädelema langeva vee, kui see tema sõrmedele ja pealaele valgus ning aina tilkus ja tilkus sadade hõbedaste pisaratena ta jalgadele. Piiskade tilksatusi kuulates jäid kääbikud magama.

Ärgates leidsid nad, et külm päike paistab suurele õuele ning orva põrandale. Ülal ujusid kõrged pilveribad vinge idatuule tõukel üle taeva. Puuparda polnud näha, aga sellal, kui Ilo ja Punapõsk kaare all veevaagnas kümblesid, kuulsid nad tema üminat ja laulu, kui ta rada mööda puude vahelt lähemale tuli.

"Hoo-hoi! Tere hommikust, Ilo ja Punapõsk!" kõmistas ta kääbikuid märgates. "Teil on pikk uni. Ma olen täna juba mitusada sammu maha käinud. Nüüd joome natuke ja läheme Endikogule."

Ta kallas neile teisest kivikannust kaks karikatäit keelekastet. Selle maitse polnud enam säärane, nagu eileõhtusel rüüpel: see oli maisem ja küllastunum, toekam ja toitvam. Kuni kääbikud jõid, istudes voodiveerel ja näksides tükikesi haldjakoogist (pigem seepärast, et nad pidasid söömist hommikueine vajalikuks koostisosaks, mitte niivõrd näljatunde tõttu), seisis Puupard väljas, ümises haldja või endi või mõnes muus kummalises keeles laulda ning vaatas üles taevasse.

"Kus asub Endikogu?" söandas Punapõsk viimaks küsida.

"Huu-huh? Endikogu?" kordas Puupard ringi keerates. "See ei ole koht, see on entide kogunemine - mida ei tule tänapäeval just sageli ette. Aga ma sain kenakeselt hulgalt kätte lubaduse kohale ilmuda. Me saame kokku paigas, kus oleme alati kokku saanud: inimesed kutsuvad seda Manataarnaks. See jääb siit lõuna poole. Peame enne keskpäeva sinna jõudma."

Nad asusid peagi teele. Puupard kandis kääbikuid oma käevangus, nagu eelmiselgi päeval. Õuevärava juures pöördus ta paremale, astus üle oja ning kõndis lõuna suunas kõrgete kiviste nõlvade jalamil, kus kasvas vähe puid. Nende latvade kohal nägid kääbikuid kase ja pihlakatihnikuid ning nende taga tumedaid männimetsi mäkke tõusmas. Varsti keeras Puupard küngastest natuke eemale ning sukeldus sügavaisse saludesse, kus kasvasid nii lopsakad, kõrged ja jämedad puud, milletaolisi kääbikud varem ei olnud näinud. Korraks haaras neid taas sarnane lämbumistunne, mida nad olid kogenud. Fangorni sisenemisel, kuid see läks ruttu mööda. Puupard ei rääkinud nendega. Ta ümises enda ette sügavalt ja mõtlikult, kuid Ilo ja Punapõsk ei tabanud mingeid korralikke sõnu: see kõlas nagu *bumm, bumm, rumbumm, buurar, bumm, bumm, daarar bumm bulmm, daarar bumm*, ja nõnda edasi, nooti ja rütmi pidevalt vaheldades. Vahel arvasid nad vastust kuulvat, üminat või värelevat heli, mis näis tõusvat otse mullast või okstest peakohal või ehk hoopis puutüvedest; aga Puupard ei peatunud ega pööranud pead kummalegi poole.

Nad olid tükk aega astunud - Punapõsk üritas "endisamme" loendada, aga läks umbes kolme tuhande juures sassi -, kui Puupard hakkas kõndi aeglustama. Äkki jäi ta seisma, pani kääbikud maha ja tõstis oma kõverdatud käed suu juurde, nii et need moodustasid õõnsa toru, ning puhus või hüüdis läbi nende. Vägev *huum, humm* kaikus nagu sügav sarvehääl läbi metsa ning kajas puudelt tagasi. Kaugusest kõlas mitmelt poolt sarnane *huum, humm, huum,* kuid see polnud kaja, vaid vastus.

Nüüd pani Puupard Ilo ja Punapõse oma õlgadele istuma ning rühkis jälle edasi, saates aegajalt välja veel mõne sarvehüüu, ning iga kord kostsid vastused lähemalt ja valjemini. Sel kombel jõudsid nad lõpuks läbitungimatu seina ette, mis koosnes tumedatest igihaljastest puudest - sellistest puudest, milletaolisi kääbikud polnud iial varem näinud: need hargnesid laiali kohe juurte lähedalt ning olid tihedalt kaetud tumedate läikivate lehtedega nagu okasteta astelpõõsad ja sirutasid üles palju õieoksi suurte säravate oliivikarva pungadega.

Tolle hiiglasliku heki serva mööda vasakule minnes jõudis Puupard paari sammu järel kitsa sissepääsuni. Läbi selle kulges paljutallatud rada, mis sukeldus ootamatult alla pikast järsust kallakust.

Kääbikud nägid, et nad laskuvad suurde kausjasse taarna, mis oli väga lai ja sügav ning mille serva kroonis kõrge tume igihaljas hekk. Seestpoolt oli nõgu sile ja rohuga kaetud ning seal ei kasvanud puid, peale kolme väga pika ja ilusa hõbekase süviku põhjas. Lääne ja ida poolt laskusid taarna veel kaks rada.

Mitu enti oli juba kohal. Teisi radu pidi tuli neid järjest juurde ning mõned järgnesid nüüd Puuparrale. Kui nad lähemale jõudsid, said kääbikud neid paremini vaadata. Nad olid arvanud, et kohtavad hulka olevusi, kes sarnanevad Puuparraga sama palju kui üks kääbik teisega (vähemalt võõra silma jaoks); aga nüüd leidsid nad oma üllatuseks, et see pole hoopiski nii. Endid erinesid üksteisest samavõrra kui puud puudest: mõnd lahutas suguvennast sama suur erinevus kui üht puud oma liigikaaslasest, kel on teistsugune kasv ja elulugu; teised jälle erinesid sama palju kui üks puuliik teisest, otsekui kask pöögist ja tamm kuusest. Nende seas leidus vanu ente, kes olid habemesse kasvanud ja pahklikud, nagu kõbusad iidsed puuätid (kuigi ükski ei näinud nii iidne välja kui Puupard), ning pikki tugevaid ente, kes olid sihvakate liikmete ja sileda nahaga, otsekui metsapuud oma õitseeas; aga nende hulgas polnud noori ente, polnud võsusid. Kokku seisis neid umbes kaks tosinat taarna laial rohusel põhjal ning aina rohkem neid juurde tuli.

Algul hämmastas Ilot ja Punapõske peamiselt too vaheldusrikkus, mida nad nägid: nii palju kujusid ja värve, erinevaid ümbermõõte ja kõrgusi ja kätejalgade pikkusi ning sõrmede ja varvaste arve (kõike kolme ja üheksa vahel). Mõned olid vist lähemalt või kaugemalt Puuparra sugulased ning sarnanesid pöögipuu või tammega. Aga ülejäänud olid teist tõugu. Mõned meenutasid kastanit: tõmmunahalised endid suurte haralisõrmiste käte ja lühikeste jämedate jalgadega. Mõned meenutasid saart: pikad sirged hallid endid paljusõrmiste käte ja pikkade jalgadega; mõned kuuske (kõige pikemad endid) ja teised kaske, pihlakat ja pärna. Aga kui kõik endid Puuparra ümber kogunesid, kergelt päid noogutades, oma aeglasel musikaalsel häälel ümisedes ning võõraid pikalt ja hoolikalt uurides, siis nägid kääbikud, et nad on siiski kõik ühest hõimust ja neil kõigil on sarnased silmad: mitte küll nõnda vanad ja sügavad kui Puuparral, kuid ikkagi sama pikaldase, kindla, mõtliku ilmega ning sama rohelise sädelusega.

Niipea, kui kogu seltskond oli kokku tulnud ja laias ringis Puuparra ümber seisma jäänud, algas veider ja arusaamatu vestlus. Endid hakkasid aegamisi pomisema: algul liitus üks, siis teine, kuni kõik leelutasid koos pikas lainetavas rütmis, kord ühes ringi servas valjenedes, siis vaibudes ning teises servas uuesti suureks jüminaks puhkedes. Kuigi ta ei tabanud ega mõistnud ühtki sõna - arvatavasti laulsid nad endikeeles -, leidis Punapõsk algul, et neid oli väga meeldiv kuulata; aga pikkamööda tema tähelepanu hajus. Tüki aja pärast (ja leelutus ei näidanud veel mingeid vaibumise märke) tabas ta end mõttelt, et kuna too endikeel on nii "ebatorm", kas nad ongi praeguseks omadega kaugemal kui *tere hommikust*; ja kui Puupard kavatseb kohalolijaid üles lugeda, siis kui palju päevi võtaks nende nimede äralaulmine. "Huvitav, kuidas võiks olla endikeeles *jah* või *ei*?" mõtles ta ja haigutas.

Puupard märkas seda kohe. "*Hm, haa, hei*, mu Punapõsk!" ütles ta ning teised endid jätsid oma leelutuse. "Ma unustasin, et teie olete torm rahvas, ja nagunii on väsitav kuulata kõnelust, millest sa aru ei saa. Te võite nüüd maha minna. Ma teatasin teie nimed Endikogule, nad nägid teid ja nõustusid, et teie ei ole orkid ja et vanadesse nimekirjadesse tuleb uus rida panna. Sellest kaugemale me ei jõudnud, aga Endikogu kohta on see kiire töö. Sina ja Ilo võite taarnas ringi lonkida, kui tahate. Seal põhjakalda all oli hea veega allikas, kui te värskendust vajate. Meil on tarvis veel paar sõna öelda, enne kui Kogu tegelikult alata võib. Ma tulen pärastpoole teie juurde ja räägin, kuidas asjad edenevad."

Ta pani kääbikud maha. Enne äraminekut kummardasid nad sügavalt. See vägitükk paistis ente väga lõbustavat, otsustades nende ümina tooni ja silmade välkumise järgi; aga peagi pöördusid nad oma tegemiste juurde tagasi. Ilo ja Punapõsk ronisid läänest tulevat rada mööda üles ning vaatasid välja läbi suures hekis oleva avause. Pikad puudega kaetud nõlvad tõusid kuristiku servalt üles ning nende taga, viimasel ahelikul kasvavate kuusepuude kohal, kerkis terava ja valgena kõrge mäe tipp. Vasakut kätt lõunas nägid nad metsa vajumas halli kaugusse. Kõige taga kumas midagi helerohelist, mida Ilo pidas Rohani väljadeks.

"Huvitav, kuhupoole Raudlinn jääb?" küsis Punapõsk.

"Ma ei tea täpselt, kus me oleme," kostis Ilo, "aga see tipp on tõenäoliselt Methedras ning minu mäletamist mööda asub Raudlinna ring mägede lõpus kahe kaljuharu vahel või sügavas lõhes. See jääb tõenäoliselt tolle suure seljandiku taha. Kas sulle ei tundu, et seal tipust vasakul hõljuks nagu suits või vine?"

"Missugune see Raudlinn on?" päris Punapõsk. "Ma ei kujuta ette, mida endid sellega teha saavad."

"Mina ka mitte," nõustus Ilo. "Raudlinn on vist säärane kaljudest või küngastest rõngas, mille sees on tasane maa ja selle keskel kaljusammas või saar, mida mimetatakse Orthanciks. Sarumanil on selle peal oma kants. Välimise valli sees on värav või koguni mitu ning sellest voolab vist mingi oja läbi; see tuleb mägedest ning jookseb üle Rohani Lõhe. See ei paista mulle just säärane koht, millega endid võiksid rinda pista. Aga nende entidega on kummaline lugu: mul on niisugune tunne, et nad ei ole just päris nõnda ohutud ja, noh, naljakad, nagu pealtnäha paistavad. Nad paistavad aeglased, veidrad ja kannatlikud, peaaegu kurvad; ja ometi ma usun, et neid on *võimalik* äratada. Kui see juhtub,

siis ei tahaks ma küll vastaspoolel olla."

"Jaa!" ütles Punapõsk. "Ma tean, mida sa silmas pead. Mõtlikult maas mäletseva vana lehma ning ründava pulli vahel on tohutu vahe, aga see võib kole äkki muutuda. Ei tea, kas Puupard suudab nad äratada? Ma olen kindel, et ta vähemalt proovib. Aga neile ei meeldi ärgata. Puupard tõusis ise ka eelmisel õhtul ärkvele, aga siis rahunes jälle maha."

Kääbikud pöördusid tagasi. Entide hääled tõusid ja vajusid ikka veel nende nõupidamisel. Päike oli nüüd küllalt kõrgele kerkinud, et üle kõrge heki piiluda: see säras kaselatvadel ning kallas taarna põhjapoolse osa üle külma kollase valgusega. Seal nägid nad väikest sillerdavat purskkaevu. Kääbikud jalutasid mööda kuristiku serva igihaljaste puude okste all - oli meeldiv tunda taas oma varvaste ümber jahedat rohtu ja mitte kuhugi rutata - ning laskusid seejärel alla voolava vee juurde. Nad jõid veidike, ühe puhta, külma, karge sõõmu, ning istusid maha sammaldunud kivile, vaadates päikeselaike rohul ja mööda ujuvate pilvede varje üle nõo põhja libisemas. Entide pomin käis edasi. See paistis olema väga imelik ja kauge paik, nende maailmast väljas ning eemal kõigest, mis oli nendega eales juhtunud. Kääbikuid valdas suur igatsus vennaskondlaste häälte ja nägude järele, eriti Frodo ja Jussi, ja Rühkija järele ka.

Viimaks jäid endihääled vait ning üles vaadates nägid nad Puuparda lähenemas, teine ent kaasas.

"Hm, humm, siin ma jälle olen," sõnas Puupard. "Kas te hakkate väsima või muutute kannatamatuks, hmm? Noh, ma kardan, et kannatamatuks ei tohi te veel muutuda. Me oleme nüüd esimese järgu lõpetanud, aga ma pean mõned asjad veel üle seletama neile, kes elavad Raudlinnast kaugel, ja neile, keda ma enne Kogu kätte ei saanud, ning pärast seda peame otsustama, mida teha. Aga otsustamine ei võta entidel nii palju aega, kui kõikide sündmuste ja tõsiasjade ülekäimine, mille suhtes nad peavad oma seisukoha võtma. Siiski ei saa salata, et meil läheb siin veel kaua: tõenäoliselt paar päeva. Seepärast tõin ma teile seltsilise. Tal on siin lähedal endimaja. Tema haldjanimi on Bregalad. Ta ütleb, et on juba oma otsuse teinud ega jää kauemaks Kogule. Hm, hm, ta on meie hulgas kõige lähem vaste tormakale endile. Te peaksite omavahel hästi läbi saama. Head päeva!" Puupard keeras ringi ja lahkus.

Bregalad seisis veidi aega kääbikuid tõsiselt uurides; ja nemad vaatasid teda, mõistatades, millal ta ilmutab mingeid märke "tormakusest". Ta oli pikk ning paistis olevat üks nooremaist entidest; tema käsi ja jalgu kattis sile läikiv nahk; tema huuled olid punased ja ta juus hallikasroheline. Tema suutis painduda ja õõtsuda nagu noor puu tuule käes. Viimaks hakkas ta rääkima ning tema hääl, kuigi kõmav, oli kõrgem ja puhtam kui Puuparral.

"Haa, hmm, mu sõbrad, lähme õige jalutama!" pani ta ette. "Mina olen Bregalad ehk teie keeli Käbepuu. Aga see on muidugi ainult hüüdnimi. Nad kutsuvad mind nõnda sellest saadik, kui ma vastasin vanemale endile jah veel enne, kui ta oma küsimuse lõpetada jõudis. Joon ma samuti kiiresti, ja olen sellal juba teel, kui teised alles oma habemeid leotavad. Tulge minuga!"

Ta sirutas alla kaks kena käsivart ning ulatas kummalegi kääbikule ühe pikasõrmelise käe. Kogu päeva jalutasid nad koos temaga metsas ringi, lauldes ja naerdes, sest Käbepuu naeris sageli. Ta naeris siis, kui päike tuli pilve tagant välja, siis, kui nad sattusid mõne oja või allika äärde: seal ta kummardus ning kastis oma jalad ja pea vette; vahel naeris ta mõne heli või sosina peale puuvõrades. Kus iganes ta nägi mõnd pihlapuud, jäi ta seisma, sirutas käed välja ning laulis, ja õõtsus lauldes.

Öö hakul viis ta nad oma endimajja: see polnud midagi rohkemat kui mätastel seisev sammaldunud kivi rohelise kalda all. Selle ümber kasvasid ringis pihlapuud ning seal leidus ka vett (nagu kõigis endikodades), sest üks allikas vulas kalju seest välja. Nad ajasid veel veidi juttu, kuni pimedus metsa enda alla mattis. Läheduses võis ikka veel kuulda Endikogu hääli, aga nüüd näisid need sügavamad ja mitte nii aeglased ning aegajalt tõusis üks võimas hääl kõrgeks ja kiirenevaks lauluks, kuna kõik teised vaibusid. Aga kääbikute kõrval rääkis Bregalad vaikselt, peaaegu sosinal nende omas keeles; nad said teada, et ta kuulus Nahktohu rahva hulka ning maa, kus nad elasid, oli rüüstatud. See andis kääbikutele küllaldase seletuse tema "tormakuse" kohta, vähemalt selles osas, mis orkidesse puutus.

"Minu kodus kasvasid pihlapuud," ütles Bregalad tasa ja kurvalt, "pihlapuud, mis juurdusid siis, kui mina olin alles endivõsu, paljupalju aastaid tagasi maailma vaikuses. Vanimaid neist istutasid endid, et endinaistele rõõmu teha; aga naised vaatasid neid ja naeratasid ja ütlesid, et nemad teavad, kus kasvavad valgemad õied ja rikkamad viljad. Ometi pole selle puudehõimu, Roosi rahva hulgas ühtki teist, mis mulle nii kaunis näiks. Ja need puud aina kasvasid ja kasvasid, kuni igaühe vari oli kui roheline koda, ning nende punased marjad olid sügisel raske kandam, suur ilu ja ime. Linnud kogunesid seal parvedesse. Mulle meeldivad linnud, isegi siis, kui nad sädistavad; ning pihlakal on neile küllalt toitu jagada. Aga linnud muutusid ebasõbralikuks ja ahneks ning rebisid puid ja viskasid marjad maha ega söönud neid. Siis tulid orkid kirvestega ja raiusid mu puud maha. Ma tulin ja kutsusin neid nende pikkade nimedega, aga nad ei liigutanud, nad ei kuulnud ega vastanud: nad lamasid surnult maas.

Oo Orofarne, Lassemista, Carnimírie!
Oo pihel hea, Su kähar pea on valgeid õisi täis!
Oo pihel hell, noil suvedel kui päike kõrgelt käis,
Su hele koor, su lehekroon, su sosin köitis mind,

Ja punaküütlev marjarüü nii uhkelt kattis sind!
Oo pihel harm, sind võtnud surm, su juus on kuiv ja hall;
Su kaunis hääl on vaiki jäänd, rüü tallat' jalge all.
Oo Orofarne, Lassemista, Carnimírie!"

Kääbikud jäid magama Bregaladi õrna laulu kuuldes, mis kurtis õige mitmes keeles nende puude langemist, mida ta oli armastanud.

Järgmise päeva veetsid nad samuti tema seltskonnas, kuid ei läinud tema "majast" kaugele. Enamuse ajast istusid nad vaikides kalda varju all, sest tuul oli külmem ning pilved madalamad ja tumedamad; päikest paistis vähe ning entide kauged hääled Kogul tõusid ja langesid endistviisi, mõnikord valjult ja tugevalt, teinekord nõrgalt ja kurvalt, mõnikord kiiresti, teinekord aeglaselt ja pühalikult nagu leinalaul. Teine öö saabus ning endid pidasid ikka veel nõu tõttavate pilvede ja tujukate tähtede all.

Kolmas päev koitis kõleda ja tuulisena. Päevatõusu ajal tõusid entide hääled suureks käraks ning vaibusid siis taas. Hommiku edenedes vaikis tuul ning õhk muutus ootusest raskeks. Kääbikud nägid, et Bregalad kuulab tähelepanelikult, kuigi nende kõrvade jaoks kostis Kogu häälekõmin endimaja lohku üsna nõrgalt.

Pärastlõunal saatis läände mägedesse kalduv päike pilvepragudest alla pikki kollaseid kiiri. Äkki märkasid nad, et kõik on väga vaikseks jäänud; kogu mets seisis kuulatades tasa. Muidugi, entide hääled olid katkenud. Mida see tähendas? Bregalad seisis sirgelt ja pingsalt püsti, vaadates põhja Manataarna suunas.

Siis mürises üle maa kõmav hüüd: *ra-humm-raa!* Puud vabisesid ja paindusid, nagu oleks tuuleiil neid tabanud. Järgnes teine vaikusehetk ning siis algas marsimuusika, nagu pidulik trummipõrin, ning rulluvate löökide ja kõminate kohal voogas kõrgete ja tugevate häälte laul.

Meil matsub samm ja mürtsub trumm: ta-runda runda runda rumm!

Endid tulid; aina lähemalt ja valjemini kõlas nende laul:

Meil kaigub sarv ja mürtsub trumm: ta-ruuna ruuna ruuna rumm!

Bregalad tõstis kääbikud üles ja lahkus oma majast.

Peagi nägid nad sammuvat rivi lähenemas: endid õõtsusid mööda kallakut suurte sammudega nende poole. Puupard oli eesotsas ning talle järgnesid umbes viiskümmend enti, paarikaupa kõrvuti, käies ühte jalga ning lüües kätega külgede vastu takti. Kui nad lähemale jõudsid, võis näha nende silmade välkumist ja sätendamist.

"Humm, humm! Siit me tuleme, põmm, siit me lõpuks tuleme!" hüüdis Puupard, kui märkas Bregaladi ja kääbikuid. "Tulge Kogu hulka! Me läheme teele. Me läheme Raudlinna!"

"Raudlinna!" hüüdsid endid mitmel häälel.

"Raudlinna!"

Hei Raudne Linn! Kas raudne on su uks või sein, ei pea see meid!
Kas raudne on su müür või torn, kas külm või morn kui mustim lein,
Ei pea see meid, sest meis teid ei sule ükski kiviuks!
Nüüd põleb oks ja lõõmab ääs - me valmis vaenuks lõputuks;
Meil sõjatee on jalge ees! Meil mürtsub trumm ja kõmab samm,
Meil kõmab samm, ja tuleb turm!
Jah, Raualinna tuleb turm!

Nii laulsid nad lõuna poole marssides.

Särasilmne Bregalad astus rivvi Puuparra kõrvale. Vana ent võttis nüüd kääbikud tagasi ning pani nad jälle oma õlgadele. istuma, ja nõnda ratsutasid nad uhkelt laulva salga eesotsas, südamed põksumas ja pead püsti. Kuigi nad olid oodanud, et lõpuks ikka midagi juhtub, hämmastas entidega toimunud muutus neid ikkagi. See oli nagu paisu tagant purskuv jõgi, mida oli kaua kinni hoitud.

"Endid jõudsid lõpuks üsna kiiresti otsusele, eks ole?" söandas Punapõsk mõne aja pärast küsida, kui laul hetkeks vaikis ning oli kuulda vaid käte ja jalgade matsumist.

"Kiiresti?" kordas Puupard. "Humm! Jah, tõepoolest. Kiiremini, kui ma arvasin. Tegelikult pole ma neid mitu aega nii ärkvel näinud. Meile, entidele ei meeldi ärkvele tõusta; ja me ei ärka kunagi enne, kui on selge, et meie puud ja meie elud on suures ohus. Seda pole siin Metsas Sauroni ja Mere inimeste sõdadest saadik juhtunud. See on orkide töö, nende hoolimatu raiumine - *rárum* - koguni ilma tolle rumala tulede toitmise vabanduseta, mis meid nii vihastas; ja meie naabri reetlikkus, kes oleks pidanud meid aitama. Võlurid peaksid ju paremini teadma: nad teavad paremini. Haldjate, entide või

inimeste keeles pole küllalt kanget vandesõna niisuguse reetmise jaoks. Maha Saruman!"

"Kas te tõesti murrate Raudlinna uksed maha?" küsis Ilo.

"Huu, hmm-mnjah, me võiksime, kas tead! Te võib-olla ei tea, kui tugevad me oleme. Ehk olete kuulnud trollidest? Nemad on üsna tugevad. Aga trollid on ainult võltsingud, keda Vaenlane lõi Suure Pimeduse ajal entide mõnitamiseks, nagu orkid loodi haldjate mõnitamiseks. Me oleme tugevamad kui trollid. Me oleme tehtud maa luudest. Me võime murda kivi nagu puujuured, ainult kiiremini, palju kiiremini, kui meie vaim on ärganud! Kui meid maha ei raiuta või tule või nõiavõimuga ei hävitata, võime Raudlinna kildudeks murda ja selle müürid kivipuruks teha."

"Aga Saruman püüab ju teid peatada?"

"Hm, ah, jah, nõnda see on. Ma pole seda unustanud. Tegelikult olen ma kaua sellele mõelnud. Aga vaadake, paljud endid on nooremad kui mina, paljude puude eluea võrra. Nad kõik on nüüd ärganud ning nende mõttes on vaid üks asi: murda Raudlinn. Aga nad hakkavad õige pea jälle mõtlema; nad jahtuvad veidi maha, kui me oma õhtujooki joome. Milline janu meil on! Aga las nad nüüd marsivad ja laulavad! Meil on pikk maa minna ning veel küllalt aega mõelda. Selle asjaga peab pihta hakkama."

Puupard sammus edasi, lauldes veidi koos teistega. Aga mõne aja pärast vaibus ta hääl pominaks ning jäi jälle vait. Punapõsk nägi, et tema vana laup oli kortsus ja kühmus. Viimaks vaatas ta üles ning Punapõsk nägi ta silmis kurba vaadet - kurba, aga mitte õnnetut. Neist kumas valgus, nagu oleks roheline leek sügavamale ta mõttekaevudesse laskunud.

"Muidugi on võimalik, mu sõbrad," lausus ta aegamisi, "võimalik, et me läheme vastu *omaenda* turmale: entide viimsele marsile. Aga kui me jääksime koju ja midagi ei teeks, leiaks turm meid nagunii varem või hiljem üles. See mõte on kaua meie südametes kasvanud ning sellepärast me nüüd marsime. See polnud tormakas otsus. Nüüd on entide viimane marss vähemalt laulu väärt. Oi jaa," ohkas ta, "me võime teisi rahvaid aidata, enne kui ise läheme. Ja ikkagi oleks mulle meeldinud, kui laulud endinaistest tõeks läheksid. Tahaksin väga Fimbrethili veel kord näha. Aga laulud, mu sõbrad, kannavad nagu puudki vilja ainult omal ajal ja omal kombel: ja mõnikord kuivavad nad igaveseks."

Endid rühkisid jõudsa sammuga edasi. Nad olid laskunud pikka kurdu, mis langes lõuna poole; nüüd hakkasid nad aina kõrgemale ja kõrgemale ronima, üles kõrgele lääneharjale. Mets lõppes ning nad jõudsid üksikute kasesalude vahele, ja siis lagedatele nõlvadele, kus kasvasid ainult mõned kuivetud männipuud. Päike loojus ees tumeda künkaküüru taha. Hall videvik tihenes.

Punapõsk vaatas tagasi. Entide hulk oli kasvanud - või mis siin õieti toimus? Seal, kus nad olid tulnud üle paljaste tumedate nõlvade, seisid tema mäletamist mööda puudesalud. Aga need liikusid! Kas võis olla, et Fangorni puud olid ärkvel ning mets tõusis üles, et üle mägede sõtta marssida? Ta hõõrus silmi, arvates, et uni ja vari on teda eksitanud; aga suured hallid kogud liikusid kindlalt edasi. Paljudes okstes kõlas tuulevihina sarnane hääl. Endid jõudsid nüüd seljandiku harjale ning laul oli kustunud. Öö laskus maale ja valitses vaikus: polnud kuulda midagi peale maa nõrga vabina entide jalge all ning sahinat, otsekui ajaksid lehed omavahel sosinal juttu. Viimaks seisid nad tipus ning vaatasid alla musta nõkku, suurde lõhesse mägede lõpul: Nan Curuníri, Sarumani orgu.

"Raudlinna kohal on öö," lausus Puupard.

5. PEATÜKK
Valge Ratsanik

"Ma olen üdini külmunud," ütles Gimli käsi kokku tagudes ja jalgu trampides. Päev oli viimaks tõusnud. Koidu ajal võtsid vennaskondlased natuke pruukosti ning valgenedes valmistusid uuesti maapinda läbi otsima, et kääbikutest mingit märki leida.

"Ja ärge unustage seda vanameest!" hoiatas Gimli. "Ma oleksin õnnelikum, kui näeksin selget saapajälge."

"Miks see sind õnnelikuks teeks?" küsis Legolas.

"Sest vana mees, kelle jalad korralikke jälgi jätavad, ei pea olema midagi muud, kui pealtnäha paistis," vastas päkapikk.

"Võib-olla," möönis haldjas, "aga raske saabas ei tarvitse siia jälge jätta: rohi on sügav ja vetruv."

"Rajaleidjat see ei kõiguta," oli Gimli veendunud. "Murdunud rohulible räägib Aragornile terve loo ära. Aga ma ei usu, et ta midagi leiab. See oli Sarumani kuri viirastus, mida me eile õhtul nägime. Olen selles isegi hommikuvalgel täitsa kindel. Võib-olla piiluvad tema silmad praegugi Fangornist meie poole."

"Võib-olla," sõnas Aragorn, "aga võib-olla ka mitte. Ma mõtlen hobuste peale. Gimli, sa ütlesid eile öösel, et nad ehmatati minema. Aga mina nii ei arvanud. Kas sa kuulsid neid, Legolas? Kas nad paistsid sinu meelest sedamoodi, nagu hirmunud loomad?"

"Ei," kostis Legolas. "Ma kuulsin neid selgelt. Aga kui poleks olnud pimedust ja meie oma hirmu, oleksin ma pidanud neid ootamatust rõõmust pöörasteks loomadeks. Nad kõnelesid justkui hobused, kes kohtavad taas kaua ära olnud sõpra."

"Nii arvasin minagi," ütles Aragorn, "aga ma ei oska seda mõistatust lahendada, kui nad just tagasi ei pöördu. Tulge! Läheb järjest valgemaks. Otsime enne ja arvame pärast! Peaksime alustama siitsamast meie laagripaiga lähedalt, kõik hoolega läbi kammima ning kallakust üles metsa poole vaatama. Meie ülesanne on leida kääbikud, ükskõik, mida me oma öisest külalisest ka ei mõtleks. Kui neil õnnestus põgeneda, siis pidid nad puude vahele peitu jääma, sest muidu oleks neid nähtud. Kui me siit kuni metsaservani midagi ei leia, siis otsime veel viimast korda lahinguväljalt ja tuleasemelt. Aga seal on meil vähe lootust: Rohani ratsamehed tegid oma töö liiga hästi."

Mõnda aega roomasid ja kobasid kaaslased maad mööda ringi. Puu seisis nukralt nende kohal, kuivad lehed lõdvalt lontis ja jahedas idatuules kahisemas. Aragorn liikus tasapisi eemale. Ta jõudis vahilõkke asemeni jõekalda lähedal ning keeras ringi, et otsides lahinguväljaks olnud kühmu poole tagasi minna. Äkitselt kummardus ta nii sügavale, et nägu peaaegu rohtu puudutas. Siis hüüdis ta teisi. Nood tulid joostes.

"Siin on lõpuks uudiseid!" hõikas Aragorn. Ta tõstis nende silme ette katkise puulehe, suure kahvatu kullatoonilise lehe, mis nüüd närbus ja pruuniks tõmbus. "See on Lórieni mallornileht, selle peal väikesed raasukesed ja maas veel raasukesi. Ja vaadake, siinsamas kõrval on katkilõigatud nöörijupid!"

"Ja siin on nuga, mis nad läbi lõikas!" ütles Gimli. Ta kummardus ja tõmbas rohupuhmast, mille sisse kellegi rasked jalad selle olid tampinud, lühikese hambulise tera. Käepide, mille küljest tera oli ära murdunud, lebas sealsamas kõrval. "See oli orkirelv," sõnas ta, hoides riista kahe sõrme vahel ja vaadates vastikusega selle nikerdatud pidet: see kujutas jõledat kõõrdis silmade ja kõvera suuga lõusta.

"Noh, see on küll kõige kummalisem mõistatus, mille otsa oleme seni sattunud!" hüüatas Legolas. "Kinniseotud vang põgeneb nii orkide kui neid piiravate ratsameeste käest. Siis jääb ta seisma, ise ikka veel lagedal, ja lõikab oma köidikud orkinoaga läbi. Aga kuidas ja miks? Sest kui ta jalad olid väsinud, kuidas ta siis kõndis? Ja kui ta käed olid seotud, kuidas sai ta nuga kasutada? Ja kui need ei olnud seotud, miks ta siis nöörid läbi lõikas? Ja siis jääb ta oma osavusega rahule, istub maha ja sööb vaikselt natuke teeleiba! Sellest piisab täielikult, et temas kääbikut ära tunda, ilma igasuguste mallornilehtedeta. Pärast seda muutis ta ilmselt oma käed tiibadeks ja lendas lauluga puu otsa. Teda on kerge leida: meil oleks ainult omal ka tiibu tarvis!"

"Siin oli kindla peale nõidus mängus," mühatas Gimli. "Mida see vanamees siin tegi? Aragorn, mida sinul Legolase lahenduse peale kosta on? Kas sa võid seda parandada?"

"Ehk võingi," muigas Aragorn. "Siin lähedal on veel paar märki, mida te pole arvestanud. Olen nõus, et vang oli kääbik ning tal pidid käed või jalad vabad olema, enne kui ta siia jõudis. Küllap need olid käed, sest siis muutub mõistatus kergemaks, ning samuti näitavad märgid, et üks ork *kandis* ta siia. Seal, paari sammu kaugusel, on verd valatud, orkiverd. Kogu paiga ümbrus kubiseb sügavatest kabjajälgedest ning siin on näha, et üht rasket asja on minema lohistatud. Ratsamehed tapsid orki ja vedasid keha hiljem tuleriidale. Aga kääbikut nad ei märganud: ta ei olnud "lagedal", sest oli öö ja ta kandis ikka veel oma haldjamantlit. Ta oli kurnatud ja näljane ning seepärast ei maksa imeks panna, et pärast seda, kui ta oli oma köidikud langenud vaenlase noaga läbi lõiganud, puhkas ta natuke ja kinnitas enne minemahiilimist keha. Aga on lohutav teada, et tal oli natuke *lembast* taskus, kuigi ta jooksis minema ilma varustuse ja toidumoonata; see on ehk samuti kääbiku moodi. Ütlen tema, kuigi loodan, et nii Ilo kui Punapõsk olid mõlemad siin. Aga kindlalt ei näita seda paraku miski."

"Ja mismoodi pidi üks või teine meie sõpradest sinu arvates oma käed vabaks saama?" küsis Gimli.

"Ma ei tea, kuidas see juhtus," vastas Aragorn. "Samuti ei tea ma seda, miks ork neid minema kandis. Kindlasti mitte selleks, et neid põgenema aidata. Ei, pigem hakkan nüüd aru saama asjast, mis on mulle algusest saadik segane olnud: miks jäid orkid Boromiri langemise järel rahule Ilo ja Punapõse röövimisega? Nad ei otsinud ülejäänud vennaskonda ega rünnanud meie laagrit, vaid kihutasid selle asemel täie kiirusega Raudlinna poole. Kas nad arvasid, et võtsid kinni Sõrmusekandja ja tema ustava kaaslase? Ei usu. Nende isandad ei annaks nii selgeid käske orkidele, isegi kui nood ise nõnda palju teaksid; nad ei räägiks orkidele avalikult Sõrmusest: nood ei ole ustavad teenrid. Aga ma arvan, et orkidele anti käsk võtta kinni *kääbikud*, ja iga hinna eest elusalt. Enne lahingut prooviti hinnaliste vangidega minema lipsata. Tõenäoliselt oli see reetmine, mis on selle rahva hulgas tavaline; mõni suur ja julge ork võis tahta ise aardega jalga lasta ja seda oma huvides ära kasutada. See on minu arvamus. Võib ka muid seletusi välja mõelda. Aga sellega saame igal juhul arvestada, et vähemalt üks meie sõpradest on põgenenud. Meie kohus on ta üles leida ja teda aidata, enne kui Rohanisse tagasi pöördume. Me ei tohi Fangorni ees tagasi kohkuda, kuna vajadus sundis tema sellesse tumedasse paika minema."

"Ma ei tea, mis mind rohkem kohutab: kas Fangorn või mõte sellest, et peame terve pika tee jalgsi läbi Rohani kõmpima," torises Gimli.

"Siis läheme metsa," ütles Aragorn.

Õige pea leidis Aragorn uusi tähiseid. Ühes paigas Endiuhtme kaldal sattus ta jalajälgedele: need olid kääbikujäljed, aga liiga kerged, et neist palju välja lugeda. Siis leidsid nad veel jälgi ühe hiiglasliku puu all päris metsaservas. Maa oli paljas ja kuiv ega kõnelnud eriti midagi.

"Vähemalt üks kääbik seisis siin mõnda aega ja vaatas tagasi; ning keeras siis metsa sisse, " ütles Aragorn.

"Siis peame meie ka sisse minema," nentis Gimli. "Aga mulle see Fangorn ei meeldi, ja pealegi hoiatati meid selle eest. Soovin, et too tagaajamine oleks meid kusagile mujale juhatanud!"

"Mulle see mets küll kuri ei tundu, öelgu vanad lood, mida tahavad," väitis Legolas vastu. Ta seisis esimeste puude okste all, kummardus nagu kuulates ettepoole, ja piidles päranisilmi metsaaluseid varje. "Ei, see ei ole kuri; või kui siin ongi midagi kurja, siis on see väga kaugel. Mu kõrv tabab ainult kõige nõrgemat kumu tumedaist paikadest, kus puude südamed on mustad. Meie läheduses pole õelust, kuid on valvsus ja viha."

"Minu peale pole sel küll mõtet vihane olla," tähendas Gimli. "Mina pole sellele midagi kurja teinud."

"See on ükstakama," kostis Legolas. "Keegi on talle sellegipoolest kurja teinud. Seal sees toimub midagi, või hakkab toimuma. Kas sa ei tunne pinget? See võtab mind täitsa hingetuks."

"Ma tunnen, et õhk on lämbe," ütles päkapikk. "See mets on valgem kui Sünklaas, aga läppunud ja räämas."

"Ta on vana, väga vana," vastas haldjas. "Nii vana, et mina tunnen ennast tema kõrval jälle nõnda noorena, nagu ma pole ennast teiesuguste lapsukestega koos rännates veel tundnud. Ta on vana ja mälestusi täis. Oleksin võinud siin õnnelik olla, kui oleksin rahuajal siia sattunud."

"Küllap vist!" turtsatas Gimli. "Sina oled nagunii metshaldjas, kuigi haldjad on kõik imelikku sorti rahvas. Aga sa annad mulle ikkagi kindlust. Kuhu sina lähed, lähen ka mina. Kuid hoia oma vibu käepärast ja mina hoian oma kirve lõdvalt vöö küljes. Mitte puude jaoks," lisas ta kähku, kiigates üles puu poole, mille all nad seisid. "Ma lihtsalt ei taha toda vanameest ootamatult kohata, ilma et mul oleks ühtki vastuväidet käeulatuses. Läki!"

Sellega sukeldusid kolm kütti Fangorni metsa. Legolas ja Gimli jätsid jälgede otsimise Aragorni hooleks. Mehel polnud sealt just palju leida. Metsaalune oli kuiv ja leheprügiga kaetud, aga arvates, et põgenikud hoiavad vee lähedusse, pöördus temagi tihti jõekaldale tagasi. Nõnda sattuski ta samasse paika, kus Ilo ja Punapõsk olid joonud ja jalgu kastnud. Nüüd nägid kõik selgesti kahe kääbiku jalajälgi, ühed veidi väiksemad kui teised.

"See on hea uudis," ütles Aragorn. "Kuigi jäljed on kaks päeva vanad. Ja näib, et siin keerasid kääbikud jõe äärest eemale."

"Mida me nüüd siis teeme?" küsis Gimli. "Me ei saa neid läbi kogu Fangorni kindluse taga ajada. Meie moon on otsakorral. Kui me neid kähku ei leia, siis pole neil meist palju kasu, peale selle, et saame nende kõrvale maha istuda ja üheskoos nälgida."

"Kui see on tõepoolest kõik, mida teha saame, siis peame seda tegema," kostis Aragorn. "Lähme edasi!"

Viimaks jõudsid nad Puuparra künka järsu otsani ning vaatasid üles mööda kaljuseina ning selle rohmakaid astmeid, mis viisid kõrgele eendile. Päikesekiired murdsid läbi kiirustavate pilvede ning mets ei paistnud enam nii hall ja luitunud.

"Lähme üles ja vaatame ringi!" pani Legolas ette. "Mul matab ikka veel hinge. Tahaksin vahelduseks natuke värskemat õhku hingata."

Vennaskondlased ronisid üles. Aragorn tuli aeglaselt liikudes viimasena: ta uuris hoolega astmeid

ja kaljunukke.

"Ma olen peaaegu kindel, et kääbikud käisid siin üleval," märkis ta. "Aga on ka teisi märke, väga kummalisi märke, millest ma aru ei saa. Huvitav, kas me näeme sellelt eendilt midagi, mis aitab meil arvata, millises suunas nad edasi läksid?"

Ta tõusis püsti ja vaatas ringi, nägemata midagi kasulikku. Rinnak avanes itta ja lõunasse, aga ainult idas oli vaateväli lahti. Seal nägi ta puulatvu laskumas rinnete kaupa tasandiku suunas, kust nad olid tulnud.

"Me tegime pika ringi," ütles Legolas. "Oleksime võinud kõik ohutult siia jõuda, kui oleksime Suurelt Jõelt teisel-kolmandal päeval lahkunud ja otse lääne poole tulnud. Vähesed näevad ette, kuhu tee nad viib, enne kui nad lõppu välja jõuavad."

"Aga meie ei tahtnud ju Fangorni tulla," väitis Gimli vastu.

"Ja ometi oleme siin - ning kenasti võrku püütud," kostis Legolas. "Vaata! "

"Vaata mida?" küsis Gimli.

"Seal puude vahel."

"Kus? Mul ei ole haldjasilmi."

"Tss! Räägi tasem! Vaata!" lausus Legolas alla osutades. "Seal metsas, sama tee peal, kust me just tulime. See on tema. Kas sa ei näe teda, ühe puu juurest teise juurde minemas?"

"Näen, näen küll!" sosistas Gimli. "Vaata, Aragorn! Kas ma ei hoiatanud sind? Seal see vanamees nüüd on. Üleni räpastes hallides kaltsudes: seepärast ma teda algul ei märganudki."

Aragorn vaatas alla ning nägi kühmus kogu aeglaselt edasi liikumas. Too polnud kaugel. Ta nägi välja nagu vana kerjus, kõndides väsinult ja toetudes jämedale kepile. Ta pea oli kumaras ja ta ei vaadanud nende poole. Mujal oleksid nad teda lahkete sõnadega tervitanud, aga nüüd seisid nad vaikides, tundes iseäralikku ootust: lähenes miski, mis kandis endas salajast jõudu - või ohtu.

Gimli vaatas veidi aega päranisilmi, kuidas kogu sammsammult läheneb. Siis äkki ei suutnud ta end enam tagasi hoida ning purskas: "Vibu, Legolas! Tõmba vinna! Ole valmis! See on Saruman. Ära lase tal rääkida või meid ära loitsida! Lase esimesena!"

Legolas võttis vibu ja tõmbas selle aegamisi vinna, nagu käiks mõni teine tahe talle vastu. Ta hoidis noolt lõdvalt käes, kuid ei pannud seda nöörile. Aragorn seisis vaikides, ilme valvas ja pinev.

"Mida sa ootad? Mis sul viga on?" küsis Gimli sosinal.

"Legolasel on õigus," kostis Aragorn tasa. "Me ei või nõnda vana mehe pihta lasta, ilma tema teadmata ja väljakutseta, olgu meil kuitahes suur hirm või kahtlus kallal. Vaata ja oota!"

Sel hetkel lisas vanamees sammu ning tuli üllatava kiiruga kaljuseina alla. Siis vaatas ta äkki üles, kuna nemad liikumatult alla vaatasid. Keegi ei teinud häält.

Nad ei näinud ta nägu: tal oli kapuuts peas ning kapuutsi peal kandis ta laiaservalist kübarat, nii et kogu ta nägu jäi varju, peale ninaotsa ja halli habeme. Ometi näis Aragornile, et ta tabas kübara varjust teraste ja erksate silmade läike.

Lõpuks katkestas vanamees vaikuse. "Olge terved, mu sõbrad!" ütles ta vaiksel häälel. "Ma tahan teiega rääkida. Kas te tulete alla või tulen mina üles?" Vastust ootamata hakkas ta üles ronima.

"Nüüd!" hüüatas Gimli. "Lase, Legolas!"

"Kas ma ei öelnud, et tahan teiega rääkida?" ütles vanamees. "Pane oma vibu ära, isand haldjas!"

Vibu ja nool kukkusid Legolasel peost ning ta käed vajusid lõdvalt külgedele rippu.

"Ja sina, isand päkapikk, palun võta oma käsi kirvevarrelt ära, kuni ma üles jõuan! Sul ei lähe sääraseid vastuväiteid tarvis."

Gimli võpatas ja jäi kivikujuna seisma, vahtides, kuidas vanamees metskitse kergusega rohmakaist astmeist üles hüppab. Kogu väsimus paistis olevat temast kadunud. Kui ta eendile astus, säratas tema juures väga põgusalt midagi valget, otsekui paljastunuks hetkeks mõni rüü, mida hallid räbalad varjasid. Gimli hingetõmme kõlas vaikuses valju sisinana.

"Olge siis veel kord terved!" sõnas vanamees nende poole tulles. Mõne sammu kaugusel ta peatus, kummardus oma saua kohale, pea ette sirutatud, ning piilus neid kapuutsi serva alt. "Ja mida teie ka neis paigus teete? Haldjas, inimene ja päkapikk, kõik haldja kombel riides. Kahtlemata on kõige selle taga mõni kuulamist vääriv lugu. Säärast asja ei näe siinkandis just sageli."

"Sa kõneled nõnda, nagu tunneksid Fangorni hästi," ütles Aragorn. "Kas see on nii?"

"Mitte hästi," vastas vanamees. "Selle tundmaõppimine võtaks mitu elu aega. Aga ma käin siin vahetevahel."

"Kas me võime su nime teada ja kuulda saada, mida sul meile öelda on?" küsis Aragorn. "Hommik kulub ning meil on ülesanne täita, mis ei oota."

"Seda, mida ma öelda tahtsin, olen juba öelnud: mida te siin teete ja mis lugu teil enda kohta rääkida on? Aga mu nimi!" Ta vakatas ning naeris pikalt ja vaikselt. Aragorn tundis, kuidas see hääl ta keha värisema paneb, tundis veidrat külma judinat; ent ometi polnud see hirm ega õudus: pigem sarnanes see karge õhu äkilisele näpistusele või külmale vihmasagarale, mis tukastaja äratab.

"Mu nimi!" ütles vanamees taas. "Kas te pole seda juba ära aimanud? Küllap olete seda ennegi kuulnud. Jah, te olete seda enne kuulnud. Aga kuidas teie omadega lood on?"

Kolm kaaslast seisid vaikselt ega vastanud.

"Mõni hakkaks nüüd kahtlema, kas teie ülesandest kõlbabki kõnelda," märkis vanamees. "Õnneks tean mina sellest ühtteist. Te ajate vist kahe noore kääbiku jälgi. Jah, kääbikute. Ärge jõllitage mind niimoodi, nagu te poleks seda imelikku nime enne kuulnud! Olete küll, ja mina olen ka. Noh, nad ronisid ka üleeile siia üles ja kohtasid siin kedagi, keda nad ei osanud oodata. Kas see lohutab teid? Ja nüüd tahaksite teada, kuhu nad viidi? Nojaa, võib-olla saan teile selle kohta ühtteist öelda. Aga miks me seisame? Näete ju isegi, et teie ülesanne pole enam nii hädaline, nagu enne arvasite. Istume maha ja lobiseme natuke."

Vanamees keeras ringi ja läks tahapoole kalju alla varisenud kivirüsi juurde. Silmapilk, nagu oleks nõidus neilt ära võetud, lasksid teised end lõdvaks ja liigutasid. Gimli käsi läks kohe jälle kirvevarre juurde. Aragorn tõmbas mõõga tupest. Legolas korjas vibu üles.

Vanamees ei teinud seda märkamagi, vaid kummardus ja istus madalale lapikule kivile. Siis vajus ta mantel eest lahti ning nad nägid nüüd täitsa selgesti, et selle all oli mehel seljas üleni valge rüü.

"Saruman!" hüüdis Gimli ja sööstis tema poole, kirves käes. "Räägi! Ütle, kuhu sa meie sõbrad peitsid! Mida sa nendega teinud oled? Räägi, või ma teen sinu kübarasse säärase augu, millega isegi võluril on raske hakkama saada!"

Vanamees oli tema jaoks liiga kiire. Ta kargas jalule ning hüppas suure kivi peale. Seal kõrgus ta nende kohal, korraga hämmastavalt pikk. Kapuuts ja hallid räbalad olid minema heidetud. Valge rõivas sädeles. Ta tõstis oma saua ning Gimli kirves libises peremehe haardest välja ja kukkus kõlinal maha. Aragorni liikumatus käes välja sirutatud mõõk lõi äkitselt lõõmama. Legolas karjatas ning lasi noole kõrgele õhku: see kadus tulesähvakuga.

"Mithrandir!" hüüdis haldjas. "Mithrandir!"

"Ole terve, ütlen ma sulle veel kord, Legolas!" kostis vanamees. Nad kõik vahtisid teda. Ta juus valendas päevapaistes kui lumi ning ta rüü oli säravvalge; silmad ta paksude kulmude all olid kirkad, helkides kui päikesekiired, ning ta kätes oli jõud. Nad seisid, pendeldades imestuse, rõõmu ja hirmu vahel, ega leidnud lausumiseks sõnu.

Viimaks Aragorn liigahtas. "Gandalf!" hüüdis ta. "Häda tunnil tuled sa meie juurde tagasi, kui me seda enam lootagi ei osanud! Mis tegi küll mu silmad sõgedaks? Gandalf!" Gimli ei öelnud midagi, vaid vajus põlvili ning kattis silmad kätega.

"Gandalf" kordas vanamees, nagu tuletaks meelde mõnd ammuunustatud sõna. "Jah, see too nimi oligi. Ma olin Gandalf."

Ta astus kivi pealt alla, korjas oma halli mantli maast üles ning mähkis endale ümber: näis, nagu oleks päike vahepeal paistnud ja nüüd jälle pilve taha läinud. "Jah, te võite mind endistviisi Gandalfiks kutsuda," lausus ta, ning tema hääl oli nüüd jälle nende vana sõbra ja teejuhi hääl. "Tõuse üles, mu hea Gimli! Sinul pole süüd ja minul pole häda. Tõesti, sõbrad, kellelgi teist pole relva, mis võiks mind haavata. Rõõmustage! Me kohtusime jälle. Tuule pöördumise ajal. Suur torm on tulemas, aga tuul on pöördunud."

Ta pani käe Gimli pea peale, päkapikk vaatas üles ja pahvatas äkki naerma. "Gandalf!" ütles ta. "Aga sa oled üleni valges!"

"Jah, ma olen nüüd valges," kostis Gandalf "Tegelikult võiks öelda, et ma *olen* Saruman, selline, nagu Saruman oleks pidanud olema. Aga rääkige mulle ometi endist! Ma olen käinud läbi tule ja vee sestsaadik, kui me lahku läksime. Olen unustanud palju, mida arvasin teadvat, ning õppinud palju, mida olin unustanud. Ma näen mõndagi, mis sünnib kaugel, aga mõnigi lähedal sündiv asi jääb mul märkamata. Jutustage mulle endist!"

"Mida sa teada tahad?" küsis Aragorn. "Kõik, mis on juhtunud sellest saadik, kui me sillal lahku läksime, oleks väga pikk jutt. Kas sa ei räägiks meile kõigepealt uudiseid kääbikute kohta? Kas sa leidsid nad, ja kas nendega on kõik korras?"

"Ei, ma ei leidnud neid," vastas Gandalf "Emyn Muili orgude kohal valitses pimedus ning ma ei teadnud nende vangistusest, kuni kotkas mulle sellest kõneles."

"Kotkas!" hüüatas Legolas. "Ma nägin kotkast kõrgel ja kaugel: viimane kord kolm päeva tagasi Emyn Muili kohal."

"Jah," sõnas Gandalf "see oli Gwaihir Tuulteisand, kes päästis mind Orthancist. Saatsin ta ees Jõge valvama ja teateid tooma. Ta pilk on terav, kuid ta ei näe kõike, mis toimub puude ja küngaste all. Mõnda asja nägi tema ja teisi nägin ma ise. Sõrmust ei saa enam aidata ei mina ega ükski Vennaskonna liige, kes Kaljulõhelt teele asusid. See oleks Vaenlasele peaaegu nähtavaks saanud, kuid pääses siiski. Minul oli selles oma osa: istusin kõrges paigas ja võitlesin Musta Kantsiga; ning Vari möödus. Siis olin ma väsinud, väga väsinud; ja ma kõndisin kaua mustades mõtetes."

"Siis tead sa midagi Frodo kohta!" hüüatas Gimli. "Kuidas temaga on?"

"Ma ei oska öelda. Ta pääses suurest ohust, kuid palju ohte seisab tal veel ees. Ta otsustas üksi Mordorisse minna ning asus teele: see on kõik, mida ma öelda tean."

"Mitte üksi," märkis Legolas. "Me arvame, et Juss läks temaga kaasa."

"Ah läks!" lausus Gandalf silmade välkudes, nägu naerul. "Ah tõesti? See on mulle uudis, aga ei üllata mind. Hea! Väga hea! Te teete mu südame kergeks. Peate mulle rohkem rääkima. Istuge nüüd minu kõrvale ja jutustage oma rännaku lugu."

Vennaskondlased istusid tema jalge ette maha ning Aragorn võttis jutujärje üles. Gandalf ei öelnud ega küsinud pikka aega midagi. Ta käed puhkasid põlvil ning silmad olid suletud. Kui Aragorn jõudis lõpuks Boromiri surma ja tema viimse teekonnani mööda Suurt Jõge, vanamees ohkas.

"Sa pole rääkinud kõike, mida sa tead või arvad, mu sõber Aragorn," lausus ta vaikselt. "Vaene Boromir! Ma ei näinud, mis temaga juhtus. See oli kibe lõpp säärase mehe jaoks: eks olnud ta sõdalane ja inimeste isand. Galadriel rääkis mulle, et ta on ohus. Aga ta põgenes lõpuks. Ma olen rõõmus. Noorte kääbikute kaasatulek polnud mitte asjata, kui ka ainult Boromiri pärast. Aga see pole ainus osa, mida nad peavad mängima. Nad toodi Fangorni ning nende tulek oli nagu väikeste kivide kukkumine, mis päästavad valla suure varingu. Isegi nüüd, mil me siin räägime, kuulen ma esimesi mürinaid. Sarumanil pole hea kodust kaugel tulva kätte jääda, kui tamm puruneb!"

"Ühes suhtes pole sa muutunud, kulla sõber," sõnas Aragorn. "Sa räägid ikka veel mõistu."

"Mis? Mõistu?" üllatus Gandalf "Ei! Sest ma kõnelesin valjult iseendaga. See on vana harjumus: võtta vestluskaaslaseks kõige targem kohalolija, sest noortele vajalikud pikad seletused on väsitavad." Ta naeris, ent nüüd kõlas see soojalt ja lahkelt nagu päikesepaiste.

"Ma pole enam noor isegi Muistsete Kodade inimeste arvestuse järgi," kostis Aragorn. "Kas sa ei võiks mulle oma mõtet natuke lähemalt seletada?"

"Mida ma pean siis ütlema?" küsis Gandalf ning jäi hetkeks mõttesse. "Lühidalt näen ma asjade seisu nõnda, kui sa tahad kuulda mu mõtet nii lihtsalt kui võimalik. Vaenlane teab muidugi juba ammu, et Sõrmus on liikvel ning seda kannab kääbik. Nüüd teab ta Kaljulõhelt teele asunud Vennaskonna liikmete arvu ja igaühe tõugu. Aga meie kavatsustest pole tal veel selget ettekujutust. Ta arvab, et me läheme kõik Minas Tirithisse, sest seda oleks ta ise meie asemel teinud. Ja tema teadmiste järgi olnuks see tõsine löök ta võimule. Ta on tõepoolest suures hirmus, teadmata, milline võimas olend võib äkitselt välja ilmuda, Sõrmuse üle võimust võtta ja tema vastu sõtta astuda, soovides teda kukutada ja ta koht endale haarata. Et me soovime teda kukutada jamitte kedagi ta kohale panna, see talle pähe ei tule. Et me püUame hävitada Sõrmust, seda pole ta isegi oma kõige mustemas unenäos näinud. Selles on muidugi meie hea õnn ja lootus. Sõda kartes on ta sõja valla päästnud, uskudes, et tal pole aega raisata; sest see, kes lööb esimesena, ei pea enam teist korda lööma, kui ta löök oli küllalt tugev. Nõnda lasebki ta kavatsetust varem liikvele väed, mida on kaua ette valmistanud. Tark loll. Sest kui ta oleks kasutanud kogu oma jõudu Mordori valvamiseks, et keegi sinna sisse ei pääseks, ning pannud kogu oma kavaluse tööle Sõrmuse jahtimisel, siis oleks meie lootus tõesti kustunud: ei Sõrmus ega kandja oleks suutnud tema eest kauaks varjule jääda. Aga nüüd vaatab ta silm rohkem kaugeile maadele kui oma ukse ette, ning kõige enam jälgib ta Minas Tirithit. Õige pea langeb ta jõud tolle linna peale nagu suur torm.

Sest ta teab juba, et käskjalad, keda ta saatis Vennaskonda varitsema, on jälle äpardunud. Nad ei leidnud Sõrmust. Samuti pole nad ühtki kääbikut pantvangina kaasa toonud. Kui nad oleksid vähemalt sellega hakkama saanud, olnuks see meile väga raske löök ning võibolla koguni saatuslik. Aga ärgem kurvastagem oma südant, kujutledes nende õilsa ustavuse proovilepanekut Mustas Kantsis. Sest Vaenlase käigud on ebaõnnestunud - senini. Tänu Sarumanile."

"Kas Saruman pole siis reetur?" küsis Gimli.

"On küll," kostis Gandalf "Kahekordne. Kas pole see kummaline? Ükski meie hiljutine kannatus pole olnud nii suur kui Raudlinna reetmine. Ka isanda ja pealikuna on Saruman väga tugev. Ta ähvardab Rohani inimesi ning tõmbab nende abi Minas Tirithi alt ära, kuna Idast läheneb samal ajal pealöök. Aga reetlik relv on alati käele ohtlik. Sarumanil oli samuti mõttes Sõrmus enesele röövida või vähemalt püüda kinni mõned kääbikud oma kurjade plaanide täitmiseks. Nii et nende vahel õnnestus meie vaenlastel ainult Ilo ja Punapõsk hämmastava kiirusega, ja täpselt õigel ajal, Fangorni tuua, kuhu nad muidu iialgi sattunud ei oleks!

Samuti täidavad neid uued kahtlused, mis nende kavatsusi segavad. Mordorisse ei tule lahingust mingeid teateid, tänu Rohani ratsameestele; kuid Must Isand teab, et Emyn Muilis võeti kinni kaks kääbikut ning viidi tema teenrite tahte vastaselt Raudlinna poole. Nüüd kardab ta Raudlinna sama palju kui Minas Tirithit. Kui Minas Tirith langeb, läheb Sarumanil halvasti."

"Kahju, et meie sõbrad kahe tule vahele jäävad," ütles Gimli. "Kui Raudlinna ja Mordorit ei lahutaks ükski maa, siis võiksid nemad võidelda ja meie vaataksime pealt."

"Võitja oleks mõlemast tugevam ning vaba kõigist kahtlustest," kostis Gandalf "Aga Raudlinn ei saa Mordori vastu, kui Saruman just esimesena Sõrmuseni ei jõua. Seda ei suuda ta nüüd enam kunagi. Ta ei tea veel, mis oht teda ähvardab. On paljugi, mida ta ei tea. Tal oli nii kange tahtmine oma saaki tabada, et ta ei suutnud kodus oodata, vaid tuli välja oma käskjalgadega kohtuma ja nende järele nuhkima. Aga esiteks tuli ta liiga hilja ning lahing oli läbi veel enne, kui tema siiakanti jõudis. Saruman ei jäänud siia kauaks. Ma vaatan ta mõtteisse ning näen kahtlemist. Ta ei tunne metsa. Ta usub, et ratsamehed tapsid ja põletasid kõik lahinguväljal viibinud, kuid ta ei tea, kas orkid tõid kaasa vange või mitte. Ja ta ei tea tollest tülist oma teenrite ja Mordori orkide vahel; ning samuti ei tea ta ka Tiivulisest Saadikust."

"Tiivulisest Saadikust!" hüüatas Legolas. "Ma lasksin tema pihta Galadrieli vibust Sarn Gebiri kärestikul ning tõin ta taevast alla. Ta täitis meid kõiki hirmuga. Mis uus õudus see on?"

"Selline, mida sina oma nooltega tappa ei saa," vastas Gandalf "Sina tapsid ainult ta ratsu. See oli

hea töö, kuid Ratsanik sai varsti uue hobuse. Sest tema oli Nazgûl, üks Üheksast, kes nüüd tiivulistel ratsudel sõidavad. Varsti katab nende õud kinni meie sõprade viimased väed ning varjab nende eest päikese. Aga neil pole veel lubatud üle Jõe tulla ning Saruman ei tea tollest uuest kujust, millesse Sõrmusevaimud on rüütatud. Tema mõte on aina Sõrmuse juures. Oli see lahingus? Kas see leiti? Mis siis, kui Théoden, Margi isand selle oma valdusse võtab ja tema võimust aimu saab? See on oht, mida ta näeb, ning ta on pagenud tagasi Raudlinna, et kahe ja kolme kordistada oma jõudu Rohani vastu. Ja samal ajal on alati olemas teine oht, siinsamas kõrval, mida ta ei näe, kuna on kinni oma meeletuis mõtetes. Ta on unustanud Puuparra."

"Nüüd räägid sa jälle endale," lausus Aragorn naeratades. "Ma ei tunne Puuparda. Ja ma osalt aimasin Sarumani kahe otsaga mängu; aga ometi ei saa ma aru, mis kasu on kahe kääbiku Fangorni tulekust, peale selle, et meile pikka ja viljatut tagaajamist kindlustada."

"Oot-oot!" hüüatas Gimli. "On veel üks asi, mida ma tahaksin enne teada. Olid see sina, Gandalf või Saruman, keda me eile õhtul nägime?"

"Mind ei näinud te kindla peale," vastas Gandalf "seepärast pean ma arvama, et nägite Sarumani. Me näeme ilmselt nii sarnased välja, et sinu soov teha minu kübarasse parandamatu auk on täiesti andestatav."

"Hüva, hüva!" mühatas Gimli. "Mul on hea meel, et see ei olnud sina."

Gandalf naeris jälle. "Jah, mu hea päkapikk," sõnas ta, "on lohutav teada, et sa mitte kõiges ei eksi. Kas ma ise seda liigagi hästi ei tea! Aga ma pole sinu tervitust sulle muidugi pahaks pannud. Kuidas ma võiksingi seda teha, kui soovitan alati sõpradel isegi omaenese käsi umbusaldada, kui Vaenlasega asju aetakse. Ole kiidetud, Gimli Glóini poeg! Võibolla näed sa meid ühel päeval koos ja saad meie üle otsustada!"

"Aga kääbikud!" sekkus Legolas. "Oleme tulnud nii kaugele neid otsima ning sina paistad teadvat, kus nad on. Kus nad siis praegu on?"

"Koos Puuparra ja entidega," kostis Gandalf.

"Entidega!" hüüatas Aragorn. "Siis kõnelevad õigust need lood sügavas metsas elavaist hiiglaslikest puukarjastest? Kas ente on veel maailmas alles? Ma arvasin, et nad on ainult muistsete aegade mälestus, kui mitte vaid Rohani legend."

"Rohani legend!" solvus Legolas. "Ei, iga Ürgmaa haldjas on laulnud laule vanadest onodrimidest ning nende pikast leinast. Kuid isegi meie jaoks on nad ainult mälestus. Kui ma kohtaksin mõnd, kes veel ilma peal jalutaks, tunneksin ennast alles tõeliselt noorena! Aga Puupard on ju ainult Fangorni tavakeelne nimi; ja ometi paistad sa rääkivat isikust. Kes on Puupard?"

"Ah! Nüüd sa küsid küll liiga palju," ütles Gandalf "See vähene, mida ma tema pikast aeglasest loost tean, annaks kokku säärase jutu, mille jaoks meil praegu mitte aega ei ole. Puupard on Fangorn, metsa valvur; ta on vanim entidest, vanim elusolend, kes tänini Keskmaal päikese all kõnnib. Ma loodan tõesti, Legolas, et sa saad temaga kokku. Ilol ja Punapõsel oli õnne: nad kohtasid teda siinsamas, kus meie praegu istume. Ta tuli kaks päeva tagasi siia ja kandis nad ära oma elupaika kaugel mägede juurte all. Ta tuleb siia sageli, eriti siis, kui ta meel on rahutu ning välisilma kõmu talle muret teeb. Nägin teda neli päeva tagasi puude keskel rühkimas ning küllap nägi tema mind ka, sest ta pidas kinni; aga ma ei öelnud midagi, sest olin sügavas mõttes ning väsinud pärast võitlust Mordori Silmaga; ja tema ei lausunud samuti midagi ega hüüdnud mu nime."

"Võib-olla mõtles tema ka, et sa oled Saruman," pakkus Gimli. "Aga sa räägid temast, nagu oleks ta sõber. Ma arvasin, et Fangorn on ohtlik."

"Ohtlik!" pahvatas Gandalf. "Seda olen minagi, väga ohtlik: ohtlikum kui miski, mida sa eales kohata võid, kui sind just elusast peast Musta Isanda trooni ette ei viida. Ja Aragorn on ohtlik, ja Legolas on ohtlik. Ohud piiravad sind igast küljest, Gimli Glóini poeg, sest ka sina ise oled omal kombel ohtlik. Loomulikult on ohtlik ka Fangorni laas - eriti neile, kes liiga varmalt oma kirve järele haaravad; ning Fangorn ise on samuti ohtlik, kuigi ta on sellegipoolest tark ja lahke. Aga nüüd ajab ta pikameelne raev üle ääre ning terve mets on seda täis. Kääbikute tulek ja sõnumid, mida nad tõid, panid selle loksuma: varsti tormab see välja kui tulvavesi, kuid selle voog on pööratud Sarumani ja Raudlinna kirveste vastu. On sündimas asi, mida pole sündinud Vanadest Aegadest saadik: endid ärkavad üles ja leiavad, et nad on tugevad."

"Mida nad tegema hakkavad?" küsis hämmastunud Legolas.

"Ma ei tea," kostis Gandalf. "Ega nad tea seda isegi. Vist." Ta jäi vait, pea mõtlikult langetatud.

Teised silmitsesid teda. Möödaujuvate pilvede vahelt langes päikesekiir tema kätele, mis lebasid nüüd ülespööratuina mehe rüpes: pihke näis täitvat valgus, otsekui vesi peekrit. Viimaks tõstis ta pilgu ning vaatas otse päikesesse.

"Hommik kulub," lausus ta. "Varsti peame minema."

"Kas me läheme oma sõpru otsima ja Puuparda vaatama?" küsis Aragorn.

"Ei," kostis Gandalf. "See pole tee, mida mööda peate minema. Rääkisin teile lootusest. Aga ainult lootusest. Lootus ei ole veel võit. Sõda käib meie ja me sõprade vastu - sõda, milles annaks meile kindla võidu ainult Sõrmuse kasutamine. See teeb mulle suurt muret ja suurt hirmu: sest paljugi saab hävitatud ja kõike võib veel kaotada. Mina olen Gandalf, Gandalf Valge, aga Must on senini veel võimsam."

Ta tõusis ja vaatas ida poole, varjates käega silmi, nagu näeks ta kauguses asju, mida keegi teine ei näe. Siis raputas ta pead. "Ei," sõnas ta tasa, "see on meie käeulatusest väljas. Vähemalt selle üle peame rõõmsad olema. Sõrmus ei saa meid enam kiusatusse seada. Me peame minema ja meeleheitlikule ohule näkku vaatama, kuigi surmaoht on möödas."

Ta pöördus. "Hei, Aragorn Arathorni poeg!" lausus ta. "Ära kahetse oma valikut Emyn Muili orus ega nimeta seda asjatuks jälitamiseks. Sa valisid kahtluste keskel raja, mis näis sulle sobiv. Valik oli õige ning see sai tasutud. Nõnda kohtusimegi õigel ajal, kuna muidu oleksime liiga hilja kokku saanud. Aga sinu kaaslaste otsing on läbi. Su järgmise sihi seab sinu antud sõna. Pead minema Edorasse ning otsima üles Théodeni tema kojas. Seal on sinu abi tarvis. Andúrili valgus saab nüüd välkuma lahingus, mida ta on nii kaua oodanud. Rohanis käib sõda ning toimub hullematki kurja: Théodenil läheb halvasti."

"Siis ei näe me enam noid toredaid noori kääbikuid?" küsis Legolas.

"Seda ma ei öelnud," tõrjus Gandalf "Kes teab? Olge kannatlikud. Minge sinna, kuhu peate minema, ja lootke! Edorasse! Mina tulen kaasa."

"Sinna on pikk maa minna, olgu vana või noore jaoks," sõnas Aragorn.

"Kardan, et lahing on enne läbi, kui mina pärale jõuan."

"Saame näha, saame näha," pomises Gandalf "Kas te tulete nüüd koos minuga?"

"Jah, me asume koos teele," nõustus Aragorn. "Aga ma ei kahtle selles, et sa võid enne mind kohale jõuda, kui tahad." Ta tõusis ja silmitses tükk aega Gandalfi. Teised vaatasid vaikides, kuidas nad teineteise vastas seisavad. Hallis rõivas inimene, Aragorn Arathorni poeg, oli pikk ning karm kui kivi, käsi mõõgapidemel; ta nägi välja nagu kuningas, kes on astunud mereududest välja vähemate inimeste rannale. Tema ees seisis kumaras vana kogu, valge ja särav, otsekui sütitaks teda mõni sisemine tuli, aastate alla küüru vajunud, kuid valdamas võimu, mis käib üle kuningate jõust.

"Kas ma ei ütle õigesti, Gandalf." sõnas Aragorn viimaks, "et sa võiksid minna kuhu tahes kiiremini kui mina? Ja seda ütlen ma ka: sina oled meie pealik ja meie lipp. Mustal Isandal on Üheksa. Aga meil on Üks, võimsam kui nemad: Valge Ratsanik. Tema on käinud läbi tule ja kuristiku ning nad saavad tema ees värisema. Me läheme sinna, kuhu tema juhib."

"Jah, me tuleme kõik sinu järel," ütles Legolas. "Aga kõigepealt, Gandalf, tahaksin ma oma südame kergenduseks teada, mis juhtus sinuga Morias. Kas sa ei räägiks meile? Kas sa ei või niigi kauaks siia jääda, et rääkida oma sõpradele, kuidas sa pääsesid?"

"Olen juba isegi kauaks jäänud," vastas Gandalf. "Aega napib. Aga kui meil ka terve aasta käes oleks, ei räägiks ma teile ikkagi kõike."

"Siis räägi seda, mida saad ja mida aeg lubab!" ütles Gimli. "Gandalf räägi meile ometi, kuidas sul Balrogiga läks!"

"Ära nimeta seda nime!" keelas Gandalf ning hetkeks näis pilv üle ta näo libisevat, kui ta seal vaikides istus ja nägi välja sama vana kui surm. "Langesin kaua aega," lausus ta viimaks pikkamisi, nagu oleks tal raske möödunut meenutada. "Langesin kaua, ja tema langes koos minuga. Tema tuli oli minu ümber. Ma põlesin. Siis sukeldusime sügavasse vette ning kõik oli pime. Vesi oli külm kui surmahoovus: see peaaegu jäätas mu südame."

"Sügav on kuristik, mida ületab Durini Sild, ning keegi pole seda mõõtnud," ütles Gimli.

"Ja ometi on sel põhi, väljaspool valgust ja teadmist," kostis Gandalf. "Sinna ma viimaks jõudsin, kalju sügavaima alusmüürini. Ta oli ikka veel minuga. Tema tuli oli kustunud, kuid nüüd oli ta limane olend, tugevam kui kägistav madu.

Me võitlesime kaugel elava maa all, kus enam miski aega ei mõõda. Aina haaras ta minu järele ja aina lõin ma teda, kuni ta viimaks pimedaisse käikudesse pages. Neid ei valmistanud Durini rahvas, Gimli Glóini poeg. Kaugel, kaugel allpool päkapike sügavaimaid kaevandusi purevad maailma nimetud olevused. Isegi Sauron ei tunne neid. Nad on vanemad kui tema. Nüüd olen mina seal käinud, kuid ma ei too sealt sõnumeid, mis võiksid päevavalgust tumestada. Selles hädas oli vaenlane mu ainus lootus ning ma jälitasin teda, püsides ta kannul. Nii tõi ta mind lõpuks tagasi Khazad-dûmi salateedele: liialt hästi tundis ta neid kõiki. Läksime aina ülespoole, kuni jõudsime Lõputu Trepini."

"See on kaua kadunud olnud," sõnas Gimli. "Paljud ütlevad, et seda ei ehitatud iial mujal kui muinasloos, aga teised väidavad, et see hävitati."

"See ehitati ja seda ei hävitatud mitte," vastas Gandalf. "Kõige madalamast koopast tõusis see kõige kõrgema tipuni, kerkides katkematu spiraalina mitu tuhat astet, kuni jõudis Durini Kantsi, mis on raiutud Zirakzigili elavasse kaljusse, Hõbepiigi tippu.

Seal ülal Celebdilil oli lumes üksik aken ning selle ees laius väike lohk, peadpööritavalt kõrge pesa maailma udude kohal. päike kiirgas seal metsikult, kuid allpool oli kõik pilvepeidus. Ta sööstis välja ning lahvatas mu silme ees uue leegiga põlema. Seal polnud kedagi pealt nägemas, aga võib-olla lauldakse veel kunagi hilisemail aegadel laule Tipu Lahingust." Äkki pahvatas Gandalf naerma. "Aga mida on neil ses laulus öelda? Need, kes kaugelt üles vaatasid, arvasid, et mäetipus möllab torm. Nad kuulsid kõue ja nägid välku Celebdilil sähvimas ning tagasi tulekeelteks põrkumas. Kas sellest pole küllalt? Meie ümber kerkis suur suits ja aur. Rahet sadas nagu vihma. Võitsin oma vaenlase ning ta kukkus tipult alla ja purustas mäekülje selles paigas, kuhu ta oma hävingus langes. Pimedus valdas mind, ma eksisin välja mõtteist ja ajast ning rändasin kaua teil, millest ma ei kõnele.

Alasti saadeti mind tagasi - veidikeseks ajaks, kuni mu töö saab tehtud. Ja alasti lamasin ma mäetipul. Kants mu selja taga oli põrmuks varisenud, aken kadunud; purunenud treppi ummistasid tulest lõhkenud kivid. Olin üksi, unustatud, ilma pääseteeta sellelt maailma jäigalt sarvelt. Seal lamasin ma üles vahtides, kuna tähed üle minu rändasid ning iga päev oli sama pikk kui maa eluiga. Nõrgalt kostis mu kõrvu kõikide maade ühine kumu: sünd ja surm, laul ja itk ning ülekoormatud kivipikk igikestev oie. Ja nõnda leidis mind viimaks jälle Gwaihir Tuulteisand, korjas mu üles ja viis minema.

"Olen saatusest sulle kandamiks määratud, sa hädapõlve sõber," ütlesin ma.

"Kandam oled sa olnud," kostis ta, "aga mitte praegu. Sa oled mu küünistes kerge kui luigesulg. päike paistab sinust läbi. Arvatavasti ei vajagi sa mind enam: kui ma sul kukkuda laseksin, jääksid sa tuule peale lauglema."

"Ära lase mul kukkuda!" karjatasin, sest tundsin endas jälle elu. "Kanna mind Lothlórieni!"

"See on ka Emand Galadrieli käsk, kes mind sinu järele saatis," vastas kotkas.

Nõnda juhtuski, et jõudsin Caras Galadhoni ja leidsin, et olete just äsja sealt lahkunud. Viibisin lõputult kaua sel maal, kus päevad toovad tervist ja mitte tõbe. Tervist ma leidsin ning mind rõivastati valgesse. Andsin nõu ja sain nõu. Sealt tulen ma mööda salajasi teid ning toon mõnele teist sõnumeid. Aragornile pidin ma ütlema nii:

Elessar, Elessar, kuhu kadund su hõim?
Kuhu eksinud on duunedainide võim?
Pea Kadunu ärkab, pea ligi on tund,
Mil Põhjalast tulemas Hall Vennaskond.
Aga sünge on tee, mida tallab su jalg:
Mere sihti on valvamas Surnute palg.

Legolasele saatis ta säärased sõnad:

Sul, Legolas Roheleht, rõõmustand meel
Kaua metsade all. Hoia end Mere eest!
Kui rannikul kajakaid kuulama jääd,
Ei rahu sa eal enam puude all näe,"

Gandalf jäi vait ja sulges silmad.

"Mulle ei saatnud ta mingit sõnumit?" küsis Gimli ja langetas pea.

"Tumedad on ta sõnad," kostis Legolas, "ja vähe ütlevad nad neile, kes neid kuulda saavad."

"See on väike lohutus," ohkas Gimli.

"Mida sa siis veel tahad?" küsis Legolas. "Kas sa soovid, et ta räägiks sulle avasõnu sinu surmast?"

"Jah, kui tal pole midagi muud öelda."

"Mis on?" küsis Gandalf silmi avades. "Jah, ma arvan, et tean, mida tema sõnad tähendavad. Anna andeks, Gimli! Mõtlesin veel kord läkituste üle järele. Aga ta saatis sulle tõepoolest sõna, ning üldse mitte tumedat või kurba:

"Gimlile Glóini pojale," ütles ta, "anna edasi tema Emanda tervitus. Kiharakandja, kuhu sa ka ei läheks, käib minu mõte koos sinuga. Aga vaata, et raiud oma kirvega õiget puud!""

"Õnnelikul tunnil oled sa meie juurde tagasi tulnud, Gandalf!" hüüdis päkapikk ja kalpsas ringi, lauldes valjul häälel kummalises päkapikukeeles. "Hei, hei!" karjus ta kirvest viibutades. "Kuna Gandalfi pea on nüüd püha, siis otsime mõne teise, mida on paras lõhki lüüa!"

"Seda ei pea kaugelt otsima," tähendas Gandalf oma istmelt tõustes. "Tulge! Oleme kulutanud kogu aja, mis on määratud lahusolnud sõprade kohtumisele. Nüüd peame kiirustama!"

Ta mässis end taas vanasse mantliräbalasse ja juhatas teed. Talle järgnedes laskusid nad kiiresti kõrgelt eendilt alla ning läksid mööda Endiuhtme kallast läbi metsa tuldud teed tagasi. Nad ei rääkinud sõnagi enne, kui seisid taas rohul Fangorni veere taga. Nende hobustest polnud märkigi.

"Nad pole tagasi tulnud," nentis Legolas. "Sellest tuleb väsitav jalutuskäik!"

"Ma ei kavatse jalutada. Aeg surub takka," ütles Gandalf. Siis lõi ta pea püsti ja tõi kuuldavale pika vile. Heli oli nii selge ja terav, et teised jäid hämmastunult vahtima, kuuldes niisugust häält kostmas noilt vanadelt habetunud huultelt. Ta vilistas kolm korda; ning siis kuulsid nad väga kaugelt ja nõrgalt idatuulega väljadelt nendeni kandumas hobuse hirnumist. Nad ootasid imestades. Peagi hakkas kostma kabjaplagin: algul vaevu tuntava maapinna võbinana, mis oli tajutav vaid rohul lamavale Aragornile, ning siis aina valjemini ja selgemini, kuni muutus kiireks kapakuks.

"Sealt tuleb rohkem kui üks hobune," tähendas Aragorn.

"Muidugi," nõustus Gandalf. "Ühe jaoks oleme liiga suur koorem."

"Neid on kolm," ütles Legolas üle lageda kiigates. "Seal on Hasufel, ja mu sõber Arod tema kõrval! Aga nendega on veel üks, kes kõige ees kappab: väga suur hobune. Ma pole varem seesugust näinud."

"Ega näegi enam," lausus Gandalf. "See on Varivalge. Ta on *mearaste*, hobuste valitsejate pealik,

ning isegi mitte Théoden, Rohani Kuningas, pole kunagi paremale ratsule pilku heitnud. Kas ei sära ta kui hõbe ega jookse tasaselt kui kiire jõgi? Ta tuli minu jaoks: ta on Valge Ratsaniku hobune. Me läheme koos lahingusse."

Võluri sõnade ajal tuiskas võimas ratsu kallakust üles nende poole; ta nahk sillerdas ning tema lakk voogas jooksutuules. Teised kaks järgnesid talle kaugel tagapool. Niipea kui Varivalge Gandalfi märkas, tasandas ta sammu ning hirnatas valjult; siis nõtkelt edasi sörkides kummardas ta oma uhke pea madalamale ning surus oma suured sõõrmed vanamehe kaela vastu.

Gandalf hellitas teda. "Kaljulõhelt on pikk maa tulla, mu sõber," ütles ta, "aga sina oled tark ja kiire ning tuled, kui vaja. Sõidame nüüd üheskoos kaugele ja ei lahku selles ilmas enam kunagi!"

Varsti jõudsid kohale ka teised hobused ning jäid, justkui käske oodates, vagusi seisma. "Läheme kohe Meduseldi, teie valitseja Théodeni kotta," pöördus Gandalf tõsiselt nende poole. Suksud noogutasid pead. "Aega on vähe, nii et teie lahke loaga, mu sõbrad, me ratsutame. Me palume teil sõita nii kiiresti, kui suudate. Hasufel kannab Aragorni ja Arod Legolast. Mina panen Gimli enda ette ning tema loal kannab Varivalge meid mõlemaid. Joome nüüd veel veidi enne teeleminekut."

"Nüüd saan ma eileöisest mõistatusest aru," ütles Legolas kergelt Arodi turjale hüpates. "Ükskõik, kas ajas algul hirm nad jooksu või mitte, aga meie hobused kohtusid oma pealiku Varivalgega ning tervitasid teda rõõmsalt. Kas sa teadsid, et ta on läheduses, Gandalf?"

"Teadsin küll," kostis võlur. "Koondasin oma mõtted temale, paludes tal kiirustada, sest eile oli ta sellest maast kaugel lõuna pool. Kandku ta mind jälle kiiresti tagasi!"

Nüüd kõneles Gandalf Varivalgega ning hobu asus pika sammuga teele, kuid mitte kiiremini, kui teiste jõud kandis. Mõne aja pärast tegi ta järsu pöörde, valis koha, kus kaldad olid laugemad, sumas üle jõe ning juhtis neid siis kaugele lõunasse üle lameda maa, mis oli puudetu ja ääretu. Tuul tuhises hallide lainetena üle lõputute rohuverstade. Polnud märki ühestki teest ega rajast, kuid Varivalge ei peatunud ega kõhelnud kordagi.

"Ta hoiab nüüd otse Théodeni koja poole Valgete Mägede nõlvade all," selgitas Gandalf. "Nii on kõige kiirem. Maapind on kõvem teisel pool jõge Idatasandikul, kust jookseb peamine põhja viiv rada, kuid Varivalge leiab tee kõigi mülgaste ja aukude vahelt."

Nad ratsutasid mitu tundi üle niitude ja jõeluhtade. Sageli oli hein nii kõrge, et ulatus üle ratsanike põlvede ning nende hobused näisid ujuvat hallikasrohelises meres. Nad sattusid paljudele varjatud lammidele ning laiadele tarnaväljadele, mis õõtsusid märja ja reetliku lodu kohal; kuid Varivalge leidis tee ning teised hobused kõndisid tema jälgedes. Tasapisi veeres päike taevalaelt Läände. Üle suure lageda vaadates nägid ratsanikud seda taamal hetkeks punase leegina rohtu vajumas. Madalal silmapiiri kohal kumasid mõlemal käel punastena mägede küürud. Suits paistis tõusvat ja päikeseketta verekarva tumestavat, nagu oleks see maa serva alla veeredes rohu süüdanud.

"Seal asub Rohani Lõhe," ütles Gandalf "Nüüd on see meist otse läänes. Sinnapoole jääb Raudlinn."

"Ma näen suurt suitsu," ütles Legolas. "Mis see võib olla?"

"Lahing ja sõda!" kostis Gandalf "Sõidame edasi!"

6. PEATÜKK
Kuldse Koja kuningas

Nad kappasid läbi ehavalguse, tasapisi tiheneva hämariku ja maale laskuva öö. Kui nad viimaks peatusid ja sadulast maha tulid, oli isegi Aragorn kange ja väsinud. Gandalf lubas neile ainult mõnetunnise puhkuse. Legolas ja Gimli magasid ning Aragorn lebas selili, kuid Gandalfseisis sauale toetudes püsti ja vahtis läbi pimeduse itta ja läände. Kõik oli vaikne ning ühtki elavat olevust polnud näha ega kuulda. Kui nad jälle tõusid, ujusid öötaevas jäise tuule tõukel pikad pilved. Külma kuu valguses ratsutasid nad jälle edasi, sama kiiresti kui päevapaistel.

Tunnid möödusid, ja nad kappasid ikka veel. Gimli pea vajus rinnale ning ta oleks oma kohalt maha kukkunud, kui Gandalf poleks päkapikust kinni krabanud ja teda raputanud. Hasufel ja Arod järgnesid roidunult, kuid uhkelt oma väsimatule juhile, kes liikus nende ees vaevunähtava halli varjuna. Verstad tuiskasid mööda. Kasvav kuu vajus pilvisesse Läände.

Õhk muutus kibekülmaks. Idas kahvatus pimedus aegamisi kalgiks halliks. Punased valguskiired tõusid Emyn Muili musta müüri kohale nende vasakul käel. Koit tuli selge ja ere; tuul pühkis üle nende raja, joostes kahinal läbi koolduva heina. Äkitselt Varivalge peatus ning hirnatas. Gandalf osutas ettepoole.

"Vaadake!" hüüdis ta, ning nad kergitasid oma väsinud silmi. Nende ees seisid Lõuna mäed: valgesakilised ja mustatriibulised. Rohumaad ulatusid nende jalamil kobarduvate küngasteni ning hargnesid paljudeks orgudeks, mis olid koiduvalgusest puutumatuna ikka veel pimedust täis ning otsisid teed suurte mägede südamesse. Kohe rändurite ees avanes suurim lõhe, otsekui pikk laht küngaste vahel. Kaugel seespool tabas nende pilk ühe kõrge tipuga krobelist mägismüüri; orusuu ees seisis vahimehena üksik kõrgendik. Selle jalge ees voolas lõhest välja jõgi, otsekui hõbedane lõng; kauge voore harjal silmasid nad tõusva päeva kuldset kuma.

"Räägi, Legolas!" käskis Gandalf "Ütle meile, mida sa seal näed!"

Legolas vaatas ettepoole, varjates käega silmi äsja tõusnud päikese rõhtsate kiirte eest. "Näen valget jõge, mis voolab alla lumistelt nõlvadelt," ütles ta. "Seal, kus see oru varjust välja tuleb, seisab ida pool roheline küngas. Seda ümbritsevad vall ja võimas müür ja okkaline hekk. Heki taga paistavad majakatused; ning kõige keskel, roheiisel astangul kõrgub suur inimeste koda. Ja minu silmale paistab, et selle katus on kaetud kullaga. Selle läik särab kaugele üle maa. Koja uksesambad on samuti kuldsed. Selle kõrval seisavad eredas turvistikus mehed, kuid kõik teised tolles linnas veel magavad."

"Edoras on tolle linna nimi," lausus Gandalf "ja Meduseld too kuldne koda. Seal elab Théoden Thengeli poeg, Rohani Margi kuningas. Jõudsime kohale koos päevatõusuga. Nüüd on meie edasine tee selgesti näha. Aga me peame ratsutama ettevaatlikumalt, sest sõda on käimas ning rohirrimid, hobuseisandad, ei maga, kuigi see võib eemalt nõnda paista. Soovitan teil kõigil mitte tõsta relva ja mitte lausuda ainsatki kõrki sõna, kuni me pole Théodeni trooni ette jõudnud."

Hommik nende ümber oli kirgas ja selge ning linnulaulu täis, kui rändurid jõeni jõudsid. See jooksis kiiresti alla tasandikule ning keeras laia kaarega künkajalamil nende teele ette, viies oma veed toiduks Endiuhtmele tema kõrkjaist ummistunud sängis. Maa oli haljas: niisketel aasadel ning rohtunud jõekallastel kasvas palju pajupuid. Sel lõunapoolsel maal olid nende oksatipud kevade lähenemist tajudes juba õhetama löönud. Üle jõe viis koolmekoht madalate kallaste vahel, mille hobused olid mudaseks tallanud. Ratsanikud läksid üle vee ning jõudsid laiale roobasteele, mis viis kõrgmaa suunas.

Müüriga ümbritsetud voore jalamil kulges tee paljude roheliste kalmuküngaste varju all. Nende läänekülgedel oli rohi valge, nagu oleks sinna äsja lund sadanud: tillukesed lilled puhkesid lugematute tähtedena kesk muru.

"Vaadake!" ütles Gandalf "Kui kaunid on need rohus säravad silmad! Neid hüütakse meelespeadeks, *simbelmyneks* selle maa inimeste keeles, sest nad õitsevad igal aastaajal ning kasvavad seal, kus surnud puhkavad. Näete! Oleme jõudnud suurte kääbasteni, kus uinuvad Théodeni esiisad."

"Seitse kalmet vasakul ja üheksa paremal," sõnas Aragorn. "Sellest on palju pikki inimpõlvi möödas, kui too kuldne koda ehitati."

"Viissada korda on lehed sellest ajast saadik langenud minu kodus Sünklaanes," lausus Legolas, "ning meile näib see nagu põgus silmapilk."

"Aga Margi Ratsanike jaoks tundub see aeg nii pikk," ütles Aragorn, "et selle maja ehitamist mäletatakse ainult laulus ning eelnevad aastad on kadunud ajauttu. Nüüd kutsuvad nad siinset maad oma koduks, enda omaks, ning nende keel on põhjapoolsest hõimust lahku läinud." Ta hakkas laulma tasaselt pikaldases keeles, mida ei tundnud ei haldjas ega päkapikk; ja ometi nad kuulasid, sest muusika oli võimas.

"See on vist rohirrimi keel", ütles Legolas, "sest see sarnaneb maa enesega: kohati külluslik ja voogav ning teisal kalk ja karm kui mäed. Aga ma ei oska arvata, mida seal öeldakse, peale selle, et laul on raske surelike inimeste kurbusest."

"Nõnda kõlab see tavakeeles," sõnas Aragorn, "nii ligilähedaselt, kui ma öelda suudan.

Kuhu jäid hobu ja ratsur? Kus on sarve hela?
Kus on kiiver ja turvis, ja see palmik hele?
Kus on käsi ja kannel, ja see lõõmav tuli?
Kus on kevad ja lõikus, ja see kõrguv vili?
Läinud ammu nad sinna, kuhu kaovad pilved;
Läände küngaste varju vajunud muistsed põlved.
Kes saab püüda veel kinni tunamullust sula,
Kas saab keegi veel kuulda vaibunud tuulte hala?

Nii kõneles unustatud laulik ammusel ajal Rohanis, meenutades Eorl Noore pikkust ja ilu, kes Põhjast siia sõitis; ja tema ratsu, hobuste esiisa Felarófi, jalgadel olid tiivad. Nõnda laulavad inimesed tänini videviku ajal."

Nende sõnadega möödusid rändajad vaiksetest kalmudest. Käänulist teed järgides läksid nad rohelistest künkanõlvadest üles ja jõudsid lõpuks Edorase laiade tuultele avatud müüride ja väravate juurde.

Seal istus palju mehi helkjas turvistikus, kes kargasid kohe jalule ning tõkestasid tee odadega. "Seis, tundmata võõrad!" hüüdsid nad Ratsuri margi keeles, nõudes tulijate nimesid ja sõidusihti. Nende silmis oli imestus, kuid vähe sõbralikkust, ning Gandalfi piidlesid nad eriti umbusklikult.

"Ma mõistan hästi teie kõnet," kostis too samas keeles, "aga kaugeltki mitte kõik võõrad ei oska seda. Miks ei räägi te siis tavakeeles, nagu Läänes kombeks, kui te tahate, et teile vastataks?"

"Nii on Théoden Kuninga tahe, et keegi ei pääseks tema väravatest sisse, kes ei oska meie keelt ja ei ole meie sõber," vastas üks valvureist. "Praegusel sõjaajal pole keegi siia teretulnud, peale meie oma rahva ja nende, kes tulevad Gondorimaalt Vahkjakantsist. Kes olete teie, kes te tulete märkamatult üle välja, olete nii imelikult riides ja ratsutate hobustel, kes sarnanevad meie omadele? Oleme siin kaua valvanud ning teid juba kaugelt silmas pidanud. Me pole veel kunagi näinud nii kummalisi ratsanikke ega nii uhket ratsut kui see, kes sind kannab. Ta on üks *mearastest*, kui just mõni nõidus meie silmi ei peta. Ütle, kas sa pole mitte võlur, mõni Sarumani nuhk või tema viirastusest kätetöö? Räägi, ja kähku!"

"Me pole viirastused," lausus Aragorn, "ning teie silmad ei peta teid. Need on tõesti teie oma hobused, kellel me ratsutame, nagu sa küllap juba enne küsimist teadsid. Aga harva tuleb varas kodutalli juurde tagasi. Siin on Hasufel ja Arod, kelle Éomer, Margi Kolmas Väejuht kahepäeva eest meile laenas. Toome nad nüüd tagasi, nagu talle lubasime. Kas Eomer pole siis naasnud tulnud ja teile meie saabumisest teatanud?"

Valvuri silmisse ilmus murelik pilk. "Éomeri kohta pole mul midagi öelda," vastas ta. "Kui see, mida sa räägid, on tõsi, siis peab Théoden sellest kindlasti kuulma. Võib-olla pole teie tulek siiski päris ootamatu. Kaks ööd tagasi tuli Ussikeel meie juurde ja ütles, et Théodeni tahtel ei tohi ükski võõras neist väravaist läbi minna."

"Ussikeel?" kordas Gandalf vahimehele teravalt otsa vaadates. "Rohkem pole sul tarvis öelda! Minu tee ei vii mitte Ussikeele, vaid Margi Isanda enese juurde. Mul on kiire. Kas sa ei lähe või ei saada kedagi meie tulekust teatama?" Ta silmad välkusid sügavate kulmude all, kui ta pilgu mehe poole pööras.

"Jah, ma lähen," kostis too aeglaselt. "Aga kellest ma talle teatan? Ja mida ma teie kohta ütlen? Praegu näite te vanad ja väsinud, aga küllap olete sisimas julmad ja armutud."

"Sa näed ja kõneled hästi," sõnas võlur. "Sest mina olen Gandalf. Ma olen tagasi. Ja vaata! Ka mina toon tagasi ratsu. Siin seisab Suur Varivalge, keda ühegi teise käsi ei suuda taltsutada. Ja siin minu kõrval on Aragorn Arathorni poeg, kuningate järeltulija, ning ta läheb Vahkjakantsi. Siin on ka haldjas Legolas ja päkapikk Gimli, meie kaaslased. Mine nüüd ja ütle oma isandale, et me oleme tema väravail ja tahame temaga kõnelda, kui ta lubab meil oma kotta tulla."

"Teie nimed on tõesti kummalised! Aga ma teatan need oma isandale, nagu sa tahtsid, ning kuulan ta käsku," ütles valvur. "Oodake veidi aega siin, kuni ma toon teile sellise vastuse, nagu tema heaks arvab anda. Ärge lootke liiga palju! Ajad on ärevad." Ta läks kiiresti minema, jättes võõrad oma valvsate kaaslaste hoolde.

Mõne aja pärast jõudis ta tagasi. "Tulge!" ütles ta. "Théoden lubab teil sisse tulla; kuid iga relv, mida te kannate, olgu see kasvõi ainult kepp, tuleb teil lävele maha jätta. Uksevardjad valvavad neid."

Tumedad väravad lükati lahti. Rändajad sisenesid, sammudes reas teejuhi kannul. Nad läksid mööda laia rada, mis oli raidkividega sillutatud ning tõusis ülespoole kord kaarjalt, kord lühikese hästipaigutatud trepina. Nad möödusid paljudest puumajadest ja tumedaist ustest. Tee kõrval kivisängis voolas sädeldes ja vulisedes selgeveeline oja. Viimaks jõudsid nad künka tippu. Seal seisis kõrge lava rohelise astangu kohal, mille jalamil purskus selge allikas välja hobusepeakujuliseks tahutud kivist; selle all oli lai anum, mille servast üle voolav vesi ojakest toitis. Haljale astangule viis kõrge ja lai kivitrepp, mille ülemise astme kõrval seisid kaks kivisse raiutud istet. Seal istusid teised valvurid, paljastatud mõõgad põlvedel. Nende kuldne juus lebas palmikuina õlgadel, nende rohelistele

kilpidele oli maalitud päike, nende pikad rinnaturvised olid eredalt läikima löödud ning tõustes näisid nad kõrgemat kasvu kui surelikud inimesed.

"Uksed on teie ees," ütles teejuht. "Mina pean nüüd oma kohale värava juurde tagasi minema. Jääge hüvasti! Ja olgu Margi Isand teile helde!"

Ta pöördus ja sammus kiiresti tuldud teed tagasi. Teised ronisid kõrget kasvu vahimeeste pilgu all pikast trepist üles. Nood seisid vaikides ülal ega lausunud sõnagi, kuni Gandalf astus sillutatud astangule trepi lõpus. Siis laususid nad äkki selgel häälel viisakad tervitussõnad omas keeles.

"Olge terved tulemast, võõramaa mehed!" ütlesid nad ning poorasid oma mõõgapidemed rahu märgiks rändurite poole. Rohelised kalliskivid välkusid päikese käes. Siis astus üks valvureist esile ning sõnas tavakeeles:

"Mina olen Théodeni Uksevardja. Háma on minu nimi. Siin pean ma paluma teil relvad maha panna, enne kui sisse lähete."

Seepeale andis Legolas tema kätte oma hõbepäise noa, nooletupe ja vibu. "Hoia neid hästi," ütles ta, "sest need tulevad Kuldsest Metsast ning need andis mulle Lothlórieni Emand."

Mehe pilku ilmus imestus ning ta pani relvad kiiresti seina äärde, nagu pelgaks ta neid kätte võtta. "Keegi ei puutu neid, seda ma sulle luban," lausus ta.

Aragorn seisis kõheldes paigal. "Ei ole minu tahe panna kõrvale oma mõõka või usaldada Andúrili ühegi teise mehe kätte," ütles ta.

"See on Théodeni tahe," kostis Háma.

"Ma ei usu, et Théoden Thengeli poja tahe, olgugi ta Margi isand, käib üle Aragorni Arathorni poja tahtest, kes on Elendili pärija Gondorist."

"See on Théodeni, mitte Aragorni koda, olgu too kasvõi Gondori kuningas Denethori troonil," vastas Háma, astus kiiresti uste ette ja pani tee kinni. Nüüd oli mõõk tema peos, teravik võõraste poole.

"Ärgem raisakem aega tühja jutu peale," pistis Gandalf vahele.

"Théodeni nõue on asjatu, kuid sellest on kasutu keelduda. Kuninga tahe on tema kojas seaduseks, olgu see siis tark või rumal."

"Tõesti," nõustus Aragorn. "Ja ma teeksin majaisanda tahtmist kasvõi metsamehe hütis, kui kannaksin praegu mingit muud mõõka peale Andúrili."

"Olgu sel mis nimi tahes," lausus Háma, "siia sina tema jätad, kui sa ei taha üksi kõigi Edorase meeste vastu võidelda."

"Mitte üksi!" ütles Gimli, sõrmitsedes oma kirve tera ning silmitsedes valvurit pahaendelisel pilgul, nagu oleks too noor puu, mida Gimlil on plaanis maha raiuda. "Mitte üksi!"

"Olge nüüd!" vaigistas Gandalf kaaslasi. "Me oleme kõik sõbrad. Või peaksime olema, sest Mordori naer saab meile ainsaks palgaks, kui me tülli läheme. Mu töö ei anna oodata. Siin on vähemalt minu mõõk, peremees Háma. Hoia seda hästi. Selle nimi on Glamdring, sest haldjad valmistasid selle ammustel aegadel. Lase mul nüüd minna. Tule, Aragorn!"

Vastutahtmist päästis Aragorn oma vööpandla lahti ning seadis oma käega mõõga seina najale püsti. "Siia ma ta panen," lausus ta, "aga ma keelan sul teda puutuda või lasta ka kellelgi teisel sellele kätt külge panna. Selles haldjatupes elab Mõõk, mis sai Murtud ning on taas uueks loodud. Telchar tagus selle esimesena aja sügavikes. Surm tabab iga meest, kes tõmbab Elendili mõõga, kui ta pole Elendili pärija."

Valvur astus tagasi ning vaatas hämmeldunult Aragorni. "Paistab, nagu oleksid sa laulu tiivul unustatud aegadest siia tulnud," ütles ta. "Kõik saab olema sinu tahtmise järgi, isand."

"Hästi," sõnas Gimli, "kui Andúril talle seltsiks on, siis võib ka minu kirves ilma häbita siia jääda," ning ta asetas selle põrandale. "Kui nüüd on kõik nii, nagu sa tahad, siis lase meil oma isanda jutule minna!"

Valvur kõhkles ikka veel. "Sinu sau," ütles ta Gandalfile. "Anna andeks, aga ka see peab ukse taha jääma."

"Rumalus!" turtsatas Gandalf. "Ettevaatus on üks asi, aga ebaviisakus hoopis teine. Ma olen vana. Kui ma ei saa käies oma kepile toetuda, siis jään ma seniks siia istuma, kuni Théoden suvatseb ise välja komberdada ja minuga rääkima tulla."

Aragorn naeris. "Igaühel on midagi liiga kallist, mida ei saa teisele usaldada. Aga kas on tarvis lahutada vana meest tema toest? Kuule, kas sa ei saa meid sisse lasta?"

"Sau võluri käes võib olla enam kui vanadusetugi," ütles Háma. Ta vaatas karmil pilgul saarepuust keppi, millele Gandalf toetus. "Aga kahtluse puhul võib väärt mees omaenese tarkust usaldada. Ma usun, et te olete sõbrad ja auväärt rahvas, kellel ei ole halbu kavatsusi. Te võite sisse minna."

Valvurid tõstsid nüüd rasked riivid uste eest ning lükkasid neid tohutute hingede jõrinal pikkamisi sissepoole. Rändurid sisenesid. Ruum tundus künkapealsest selgest õhust tulles pime ja soe. Koda oli pikk ja lai, täis varje ja hämaraid tulesid; võimsad sambad hoidsid üleval selle kõrget katust. Siin-seal langesid kirkad päikesekiired sisse idapoolsetest akendest kõrgel sügava räästa all. Läbi katusetorni paistis hõredate suitsukeermete kohal helesinine taevas. Kui nende silmad hämarusega harjusid, nägid rändurid, et põrand oli kaetud mitmevärviliste kiviplaatidega; nende jalge all põimusid üksteisest

läbi harulised ruunid ja võõrad lipukirjad. Nüüd märkasid nad, et sambad on rikkalikult nikerdatud ning nende külgedel kumavad tuhmilt kuld ja ähmased värvid. Seintele oli riputatud palju kangaid ning üle laiade riidelaidude kõndisid tegelased vanadest legendidest, mõned aastatega tuhmunud, mõned varjudest tumedad. Aga ühele neist langes päikesevalgus: see oli noor mees valgel hobusel. Ta puhus suurt sarve ning tema kuldsed juuksed lehvisid tuules. Hobuse pea oli püsti ning ta sõõrmed õhetades puhevil, kui ta kauget lahingut haistes hirnatas. Voolav rohevalge vesi peksles ja keerles looma põlvede ümber.

"Vaadake Eorl Noort!" ütles Aragorn. "Nõnda ratsutas ta Põhja Celebranti välja lahingusse."

Neli vennaskondlast astusid edasi, ümber heleda halutule, mis põles koja keskel pikal tuleasemel. Siis jäid nad seisma. Maja kaugemas otsas, teisel pool kollet, asus põhjapoolsete uste suunas vaatav kolmeastmeline kõrgend; kõrgendi keskel seisis suur kullatud tool. Sellel istus mees, kes oli vanadusest nii küüru vajunud, et näis peaaegu kääbusena; aga ta valge juus oli pikk ja tihe ning langes jämedate palmikutena mehe laupa ümbritseva kuldse võru alt õlgadele. Võru keskel otsmiku kohal säras üksik valge teemant. Mehe habe lasus lumena ta põlvedel, kuid ta silmadest kiirgas ikka veel ere tuli ja need välkusid, kui ta võõraste poole vaatas. Tema tooli taga seisis valges rõivas naine. Mehe jalge ees astmetel istus närtsinud mehekõbi, kahvatu kogenud näo ja raskelauliste silmadega.

Valitses vaikus. Vana mees ei liigutanud oma toolis. Viimaks lausus Gandalf. "Ole tervitatud, Théoden Thengeli poeg! Ma olen tagasi. Sest vaata! torm tuleb ning kõik sõbrad peavad nüüd ühte hoidma, sest igaüht eraldi on kerge murda."

Vana mees tõusis aeglaselt jalule, nõjatudes raskelt lühikesele mustale valge luupidemega sauale; ning nüüd nägid võõrad, et kühmust hoolimata oli ta ikka veel pikk mees ning pidi nooruses õige kõrk ja uhke välja nägema.

"Ma tervitan teid," sõnas ta, "ja võib olla ootate, et soovin teile tere tulemast. Aga ausalt öeldes ei ole sa siin eriti teretulnud, isand Gandalf Sa oled alati häda kuulutanud. Õnnetused lendavad sinu järel nagu varesed, ning mida sagedamini, seda hullemad. Ma ei hakka sulle valetama: kui ma kuulsin, et Varivalge ratsanikuta tagasi tuli, rõõmustasin hobuse kojujõudmise üle, aga ratsaniku puudumise üle veelgi enam; ja kui Éomer tõi sõnumeid, et sa oled viimaks oma igavesse koju läinud, ei leinanud ma sind taga. Aga kaugelt tulnud uudised kõnelevad harva tõtt. Sa tuled jälle! Ja koos sinuga tulevad endisest hullemad õudused, nagu võiski oodata. Miks peaksin soovima sulle tere tulemast, Gandalf Tormilind? Ütle mulle seda!" Ta laskus pikkamisi jälle toolile istuma.

"Sa räägid õigust, isand," sõnas kõrgendi astmetel istuv kahvatu mees. "Sellest pole viit päevagi möödas, kui tulid nood kibedad sõnumid, et sinu poeg Théodred on Läänemargis tapetud: sinu parem käsi, Margi Teine Väejuht. Éomeri peale ei saa loota. Kui juhtimine tema kätte antaks, jääks väga vähe mehi sinu müüre valvama. Ja nüüdsama kuuleme me Gondorist, et Must Isand võtab Idas võimu. Sellise tunni valib too rändaja tagasitulekuks. Miks peaksimegi sulle tere tulemast soovima, isand Tormilind? Láthspelliks nimetan ma sind, Halvaks Sõnumiks; ja öeldakse, et halb sõnum on halb külaline." Ta naeris kibedalt, kergitades hetkeks oma raskeid lauge ning visates oma tumedaist silmadest võõrastele põgusa pilgu.

"Sind peetakse targaks, sõber Ussikeel, ning sa oled oma isandale kahtlemata suur tugi," vastas Gandalf lahkel häälel. "Aga halbu uudiseid võib mees tuua kahel viisil. Ta võib olla kurja tööriist; aga võib ka jätta üksi selle, kel hästi läheb, ning tulla tagasi ainult häda korral abi tooma."

"See on nõnda," kostis Ussikeel, "aga on veel kolmaski liik: kondikorjajad, teiste inimeste leinas urgitsejad, raisakullid, kes sõja ajal end rasva õgivad. Mis abi oled sa eales toonud, Tormilind? Ja mis abi tood sa nüüdki? Eelmisel korral siia tulles otsisid sa ise meie käest abi. Siis laskis mu isand sul oma tahtmist mööda hobuse valida ja siit minema kaduda, ning kõigi üllatuseks võtsid sa oma jultumuses Varivalge. Mu isandat kurvastas see valusalt, ehkki mõnele näis, et sinu maalt minema toimetamiseks pole ükski hind liiga kõrge. Paistab, et seegi kord läheb asi nõndasamuti: ennemini tuled sa abi otsima, kui seda pakkuma. Tood sa mehi kaasa? Tood sa hobuseid, mõõku, odasid? Seda nimetaksin ma abiks, sest selle järele on meil praegu vajadus. Aga kes on need, kes sinu sabas käivad? Kolm hulgust hallides kaltsudes, ning sina ise teist neljast veel kõige rohkem kerjuse moodi!"

"Sinu koja külalislahkus on viimasel ajal vähenenud, Théoden Thengeli poeg," ütles Gandalf. "Kas ei teatanud väravavaht sulle mu kaaslaste nimesid? Harva on ükski Rohani isand kolme niisugust külalist vastu võtnud. Relvad, mille nad sinu ukse ees maha panid, on paljude kangeimate surelike väärilised. Hall on nende rüü, sest haldjad rõivastasid neid, ning nõnda on nad läbi suurte ohtude varju sinu kotta jõudnud."

"Siis on tõsi see, mis Éomer ütles - et olete liidus Kuldse Metsa Nõiatariga?" küsis Ussikeel. "Seda ei maksa imeks panna: Ulmaorus on alati pettuse võrke kootud."

Gimli astus sammu edasi, kuid tundis äkki Gandalfi kätt oma õlga pigistamas, ning ta peatus, jäädes seisma kangelt kui kivikuju.

Oo Ulmaorg, oo Lórien,
Su ilu harva imetlend
On mõne sureliku silm;
Täis selget valgust sinu ilm.

Galadriel! Galadriel!
On puhtad veed su allikal;
Ja erk on täht su valges käes;
Maa puhkab rikkumatus väes.
Oo Ulmaorg, oo Lórien,
Su ilu aina imetlen!

Nõnda laulis Gandalf tasa, ja äkitselt ta muutus. Oma räbaldunud kuube kõrvale heites tõusis ta püsti ega toetunud enam oma sauale; ja ta lausus selgel külmal häälel:

"Targad räägivad ainult seda, mida nad teavad, Gríma Gálmódi poeg! Sinust on saanud kohtlane uss. Seepärast ole vait ja hoia oma haruline keel hammaste taga! Ma pole mitte selleks tulest ja surmast läbi käinud, et sulasega kõveraid sõnu vahetada, kuni välk langeb."

Ta tõstis oma saua. Kõlas kõuemürin. Idaakendes kustus päevavalgus; kogu koda oli järsku kottpime. Tuli hääbus hõõguvaks tuhaks. Näha oli ainult Gandalf kui ta valge ja kõrgena kustunud kolde ees seisis.

Pimeduses kuulsid nad Ussikeele sisinat: "Isand, kas ei soovitanud ma sul keelata teda kepiga sisse tulemast? Too lollpea Háma on meid alt vedanud!" Sähvatas valgus, nagu oleks välk katuse kaheks lõhestanud. Siis jäi kõik vaiki. Ussikeel vingerdas näoli maas.

"Théoden Thengeli poeg, kas sa nüüd kuulad mind?" küsis Gandalf. "Kas sa palud abi?" Ta tõstis oma saua ja osutas ühe kõrge akna poole. Seal näis pimedus taanduvat ning läbi avause kumas kaugelt lapike sinist taevast. "Mitte kõik ei ole pime. Võta julgus kokku, Margi Isand, sest paremat abi sa ei leia. Mul pole ühtki nõu anda neile, kes on lootuse kaotanud. Aga nõu oleks mul sulle anda ja sõnu oleks mul lausuda. Kas sa ei kuula neid? Need ei ole määratud kõigi kõrvadele. Palun sul uksest välja tulla ja ringi vaadata. Liig kaua oled sa istunud varjus ja uskunud kõveraid lugusid ja vildakaid õhutusi."

Aeglaselt tõusis Théoden oma toolist üles. Kojas hakkas taas nõrka valgust kumama. Naine kiirustas kuninga kõrvale, võttes ta käe alt kinni, ning kõikuval sammul laskus vana mees kõrgendilt alla ja astus tasaselt läbi koja. Ussikeel jäi põrandale lamama. Nad jõudsid ukse juurde ja Gandalf koputas.

"Avage!" hüüdis ta. "Margi Isand tuleb välja!"

Uksed nihkusid lahti ja karge õhk tungis vilinal ruumi. Künkal puhus tuul.

"Saada oma valvurid trepi jalamile," ütles Gandalf. "Ja sina, emand, jäta ta veidiks minuga. Ma hoolitsen tema eest."

"Mine, õetütar Éowyn!" käskis vana kuningas. "Hirmu aeg on möödas."

Naine pöördus ringi ja läks aeglasel sammul majja tagasi. Uksest sisse astudes vaatas ta korraks tagasi. Tema pilk oli tõsine ja mõtlik, kui ta vaatas kuningat jaheda kaastundega. Ta nägu oli väga ilus ning tema pikad juuksed voogasid kui kullajõgi. Sale ja pikk oli ta oma valges hõbedaga vöötatud rüüs; kuid ta näis tugev ja kalk kui teras, kuningate tütar. Nõnda nägi Aragorn esimest korda päevavalges Éowyni, Rohani Emandat, ning too tundus kaunis tema silmale, kaunis ja külm, nagu kahvatu kevadhommik, kes ei ole veel naisepõlve jõudnud. Ning korraga märkas emandki meest: kõrget kuningate pärijat, paljudes talvedes tarkust kogunud, halli mantli all peidus jõud, mida neidis ometi tundis. Hetkeks kivistus ta paigale, pöördus siis kiiresti ringi ning oligi läinud.

"Nüüd, isand," ütles Gandalf "vaata oma maad! Hinga jälle vaba õhku!"

Etikult kõrge astangu tipus nägid nad jõe taga Rohani haljaid välju kauguste halli uttu kadumas. Tuulest aetud vihmalinikud langesid alla. Taevas lääne pool ja otse pea kohal oli ikka veel kõuepilvedest tume ning kaugel eemal sähvis välk varjatud küngaste tippudel. Aga tuul oli põhja pöördunud ja Idast tõusnud torm hakkas taanduma, veeredes lõunasse mere poole. Äkki tungis nende selja taga pilvepraost läbi päevavalguse vihk. Vihmasagarad sätendasid hõbedaselt ning kaugel eemal läikles jõgi kui virvendav klaas.

"Siin ei olegi nii pime," sõnas Théoden.

"Ei," nõustus Gandalf. "Ja vanadus ei lasu nii raskelt sinu õlgadel, kui mõni oleks tahtnud sind arvama panna. Heida oma tugi minema!"

Must sau lendas kuninga käest klobinal kividele. Ta ajas end pikkamisi sirgu, nagu mees, kes on mõne nüri töö kohale kummardumisest kangeks jäänud. Nüüd seisis ta pika ja sirgena ning ta silmad sinasid, kui ta üles selginevasse taevasse vaatas.

"Mu uned on viimasel ajal tumedad olnud," lausus ta, "aga nüüd tunnen ma end virgununa. Soovin, et sa oleksid varem tulnud, Gandalf Sest ma kardan, et sa oledki juba hiljaks jäänud ja näed vaid mu koja viimaseid päevi. Kaua ei seisa enam see kõrge koda, mille ehitas Brego Eorli poeg. Tuli neelab kõrge trooni. Mida me teha saame?"

"Palju," kostis Gandalf. "Aga kõigepealt saada Éomeri järele. Kas mul pole õigus, kui ma arvan, et sa hoidsid teda vangis Gríma nõuande järgi, keda kõik teised peale sinu Ussikeeleks nimetavad?"

"See on tõsi," möönis Théoden. "Ta on minu käsu vastu mässu tõstnud ja Grímat minu kojas surmaga ähvardanud."

"Inimene võib armastada sind, aga mitte armastada Ussikeelt ega tema nõuandeid," sõnas

Gandalf.

"See võib nõnda olla. Teen, nagu sa tahad. Kutsu Háma minu juurde. Kuna ta uksehoidjana oma kohustusi ei täitnud, siis las hakkab nüüd jooksupoisiks. Las süüdlane toob süüdlase kohtu ette," ütles Théoden süngel häälel, ent ometi vaatas ta Gandalfi naeratades, ja kui ta naeratas, tõmbusid siledaks paljud murekurrud ega tulnud enam tagasi.

Kui Háma oli kutsutud ja ära läinud, juhtis Gandalf Théodeni kiviistme juurde ning võttis ise istet kuninga ees kõike ülemisel astmel. Aragorn ja tema kaaslased seisid kõrval.

"Mul pole aega rääkida kõike, mida sa peaksid kuulma," alustas Gandalf. "Aga kui mu lootus luhta ei lähe, siis tuleb peagi aeg, mil ma saan märksa avalamalt kõnelda. Vaata, sa oled isegi suuremas ohus kui see, mida Ussikeele taip suutis su unedesse sisse kududa. Aga sa ei näe enam und. Sa elad. Gondor ja Rohan ei seisa üksi. Vaenlane on meist määratult tugevam, aga ometi on meil säärane lootus, mida tema ei aima."

Gandalf rääkis kiiresti. Ta hääl madaldus sosinaks ning keegi peale kuninga ei kuulnud, mida ta ütles. Ent võluri kõneldes muutus tuli Théodeni silmis aina erksamaks ning lõpuks tõusis ta püsti ja Gandalf ühes temaga, ja nad vaatasid koos kõrgendikult Ida poole.

"Tõesti," ütles Gandalf selgel ja valjul häälel, "sealsamas on meie suurim lootus, kus pesitseb meie suurim hirm. Turm ripub endiselt juuksekarva otsas. Aga meil on veel lootust, kui suudame veel veidiks ajaks võitmatuks jääda."

Nüüd pöörasid teisedki oma pilgud itta. Nad vaatasid üle paljude penikoormate pikkuse maa kaugele silmapiirile, kust lootus ja hirm nende mõtteid ikka edasi kandis, üle tumedate mägede Varju Maale. Kus oli nüüd Sõrmusekandja? Kui õhuke oli tegelikult too juuksekarv, mille otsas turm rippus! Kui Legolas oma kaugelenägevaid silmi pingutas, näis ta tabavat valge välgatuse: kauguses läigatas päikesekiir juhtumisi Vardja kantsi tipul. Ning veelgi edasi, lõpmatult kaugel ja ometi ähvardavalt lähedal kumas tilluke tulekeel.

Théoden võttis jälle pikkamisi istet, nagu püüaks väsimus Gandalfi tahte vastaselt ikkagi tema üle võimust võtta. Ta pöördus ja vaatas oma suurt maja. "Oh häda!" ütles ta. "Et need õnnetud ajad peavad ka minu päevil tulema, ja veel selles vanas eas, mil ma lootsin teenitud rahu leida. Oo vapper ja õnnetu Boromir! Noored hukkuvad ja vanad virelevad kuhtudes." Ta pigistas kortsuliste kätega oma põlvi.

"Sinu sõrmedele tuleks meelde nende endine jõud, kui nad mõõgapideme ümbert kinni haaraksid," ütles Gandalf.

Théoden tõusis ja kobas käega külge, kuid tema vööl ei rippunud mõõka. "Kuhu on Gríma selle pannud?" pomises ta endale habemesse.

"Võta see, kallis isand!" kõlas selge hääl. "See on alati sinu teenistuses olnud." Kaks meest olid vaikselt trepist üles tulnud ning seisid nüüd tipust paar astet allpool. Éomer oli seal. Tal polnud kiivrit peas ega soomusrüüd seljas, aga käes hoidis ta paljastatud mõõka; ning põlvitades ulatas ta selle pideme oma isandale.

"Kuidas see olla saab?" küsis Théoden karmilt. Ta pöördus Éomeri poole ning mehed vaatasid imestunult kuningat, kes nüüd uhkelt ja sirgelt nende ees seisis. Kuhu oli kadunud vana mees, kes jäi neist maha toolis kükitava või kepile nõjatuvana?

"See on minu töö, isand," kostis Háma värisedes. "Ma sain aru, et Éomer tuleb vabaks lasta. Minu süda rõõmustas selle üle nii väga, et ma võisin eksida. Aga kuna ta nüüd jälle vaba oli ja ikka veel Margi Väejuht, siis tõin ma talle tema mõõga, nagu ta soovis."

"Et see sinu jalge ette panna, mu isand," lõpetas Éomer.

Ühe vaikse hetke seisis Théoden alla Eomeri peale vaadates, kes tema ees põlvitas. Kumbki ei liigutanud.

"Kas sa ei võta mõõka?" küsis Gandalf.

Aeglaselt sirutas Théoden käe. Kui ta sõrmed pidemest kinni võtsid, näis pealtvaatajaile, et kindlus ja jõud tulid tagasi ta kõhetusse käsivarde. Äkki haaras ta mõõga ning vibutas seda läigeldes ja vihistades läbi õhu. Siis hüüdis ta valjusti. Ta hääl kajas selgelt, kui ta Rohani keeles mehi relvile kutsus.

Tõuske nüüd, tõuske, Théodeni Ratsanikud!
Katsumus ootab meid, idakaar mustab.
Valjaile hobused puhuge sarve!
Edasi eorlingid!

Arvates, et neid kutsutakse, tormasid valvurid trepist üles. Nad jäid hämmastunult oma isandat põrnitsema ning tõmbasid siis nagu üks mees mõõgad tupest ja panid need tema jalge ette. "Käsi meid:" ütlesid nad.

"*Westu Théoden hál!*" hüüdis Éomer. "On rõõm näha sind jälle endaks saamas. Ärgu kunagi enam öeldagu, et sina, Gandalf, tuled ainult leina tooma!"

"Võta tagasi oma mõõk, õepoeg Éomer!" ütles kuningas. "Mine, Háma, ja otsi üles mu oma mõõk! See on Gríma käes. Too ka tema minu ette. Gandalf sa ütlesid, et sul on nõu anda, kui ma tahan seda

kuulda. Mis nõu see on?"

"Sa oled seda juba kuulda võtnud," vastas Gandalf. "Usalda Éomeri, aga mitte toda kõverate mõtetega meest. Heida kõrvale kahetsus ja hirm. Tee seda, mis tegemist nõuab. Iga hobuse seljas püsiv mees tuleb otsemaid läände saata, nagu Éomer sulle soovitas: peame kõigepealt hävitama ähvardava Sarumani, kuni meil selleks veel aega on. Kui see ebaõnnestub, siis oleme kadunud. Kui see õnnestub - siis seisab meil ees järgmine ülesanne. Vahepeal peaks sinu ülejäänud rahvas, naised ja lapsed ja vanad, minema neisse peidikuisse, mis sul mägedes on. Kas ei ehitatud neid just sellise kurja päeva jaoks, nagu täna? Las nad võtavad kaasa toidumoona, kuid ärgu nad viivitagu ega koormaku end väärtasjadega, olgu need suured või väikesed. Kaalul on nende eneste elu."

"See nõu näib mulle nüüd tark," ütles Théoden. "Las panna mu rahvas end valmis! Aga teie, mu külalised - sa ütlesid õigesti, Gandalf et mu koja külalislahkus on kahanenud. Te olete ratsutanud kogu öö ning hommik aina läheb. Te pole ei maganud ega söönud. Külalistemaja saab valmis pandud: seal saate puhata, kui olete söönud."

"Ei, isand," kostis Aragorn. "Veel ei saa väsinu puhata. Rohani mehed peavad täna teele asuma ning meie sõidame koos nendega, kirves, mõõk ja vibu. Me ei toonud neid sinu seina vastu puhkama, Margi Isand. Ja ma lubasin Éomerile, et minu ja tema mõõk saavad korraga välja tõmmatud."

"Nüüd on meil tõesti võidulootust!" sõnas Éomer.

"Lootust on," möönis Gandalf. "Aga Raudlinn on tugev. Ja teised ohud tulevad aina lähemale. Ära viivita, Théoden, kui meie oleme läinud. Juhi oma rahvas ruttu Haraliina kindlusse küngastel!"

"Ei, Gandalf!" ütles kuningas. "Sa ei tunne omaenese ravitaidu. Ma pole nii nõder. Lähen ise sõtta, langema lahingu esiritta, kui see nõnda peab olema. Nii magan ma paremini."

"Siis saab isegi Rohani kaotus laulus auväärseks," sõnas Aragorn. Kõrval seisvad sõjamehed tagusid oma relvi kokku ja karjusid: "Margi Isand läheb sõtta! Edasi, eorlingid!"

"Aga sinu rahvas ei tohi jääda ilma relvade ja karjaseta," märkis Gandalf. "Kes hakkab neid sinu asemel juhtima ja valitsema?"

"Mõtlen sellele, enne kui lähen," vastas Théoden. "Sealt tuleb mu nõuandja."

Samal hetkel tuli Háma kojast tagasi. Tema järel roomas kahe mehe vahel Gríma Ussikeel. Tema nägu oli kaame. Ta silmad pilkusid päikese käes. Háma põlvitas ning ulatas Théodenile pika mõõga kuldklambrite ja roheliste kalliskividega ehitud tupes.

"Siin, isand, on Herugrim, sinu iidne mõõk," ütles ta. "See leiti kirstust. Talle oli vastumeelt võtmeid ära anda. Seal on veel teisigi asju, mille kadumist mehed on taga kurtnud."

"Sa valetad!" kähvas Ussikeel. "Ja selle mõõga andis su valitseja ise minu kätte hoiule."

"Ja nüüd nõuab ta seda sinult tagasi," ütles Théoden. "Kas see on sulle vastukarva?"

"Loomulikult mitte, isand," kinnitas Ussikeel. "Hoolitsen sinu ja su asjade eest nii hästi kui suudan. Aga ära väsita ennast ega hinda oma jõudu üle. Las teised tegelevad nende tüütute külalistega. Sinu söömaajaks kaetakse praegu lauda. Kas sa ei lähe sööma?"

"Lähen," kostis Théoden. "Ja kaetagu laud mu külaliste tarvis minu kõrvale. Vägi läheb täna teele. Saatke heeroldid välja! Las kutsuvad siia kõik, kes lähedal elavad! Iga mees ja tugev nooruk, kes on võimeline relva kandma, kõik, kel on hobused, las olla värava ees sadulas enne teist tundi pärast keskpäeva!"

"Kallis isand!" hüüdis Ussikeel. "Ongi nii, nagu ma kartsin! Too nõid on sind ära teinud. Kas kedagi ei jäeta valvama su isade Kuldset Koda ja kogu su varandust? Ei kedagi, kes valvaks Margi Isandat?"

"Kui see on nõidus," lausus Théoden, "siis näib see mulle tõelisem kui sinu sosinad. Sinu tohterdus oleks pannud mind varsti neljal jalal käima nagu looma. Ei, kedagi ei jäeta maha, isegi mitte Grímat. Gríma ratsutab kaasa. Mine! Sul on veel aega, et roostet oma mõõgalt maha nühkida."

"Halasta, isand!" niitsus Ussikeel maas vingerdades. "Heida armu selle peale, kes on sinu teenistuses otsa jäänud. Ära saada mind enda kõrvalt minema! Vähemalt mina seisan su kõrval, kui kõik teised on läinud. Ära saada oma ustavat Grímat minema!"

"Ma heidan sulle armu," ütles Théoden. "Ja ma ei saada sind enda kõrvalt ära. Lähen ise koos oma meestega sõtta. Ma käsin sul kaasa tulla ja oma ustavust tõestada."

Ussikeel vaatas ühe mehe otsast teise otsa. Tema silmis oli jahilooma pilk, kes otsib auku oma vaenlaste sõõris. Ta limpsas oma pika kalbe keelega huuli. "Niisugust otsust võib oodata Eorli Koja isandalt, olgugi ta vana," sõnas ta. "Aga need, kes teda tõesti armastavad, peaksid tema kaduvaid aastaid säästma. Kuid ma näen, et olen tulnud liiga hilja. Teised, keda minu isanda surm vähem kurvastaks, on teda juba mõjutanud. Kui ma ei suuda nende kätetööd muuta, siis kuula mind vähemalt selles, isand! Keegi, kes tunneb su meelt ja austab su käske, peaks Edorasse jääma. Nimeta endale ustav kojaülem. Las su nõuandja Gríma hoiab kõik asjad korras, kuni sa tagasi tuled - ja ma loodan, et me võime seda näha, kuigi ükski tark mees ei näe siin mingit lootust."

Éomer naeris. "Ja kui ka see ettekääne ei hoia sind sõja eest tagasi, oo õilis Ussikeel," ütles ta, "millise vähem auliku ameti sa siis vastu võtad? Kas kannad toidukoti üles mäkke - kui keegi selle sinu kätte usaldab?"

"Ei, Éomer, sa ei saa isand Ussikeele mõtteist päris täpselt aru," ütles Gandalf pöörates oma puuriva pilgu tema peale. "Ta on jultunud ja kaval. Isegi nüüd mängib ta ohuga ning võidab. Ta on raisanud juba mitu tundi mu väärtuslikust ajast. Maha, madu!" käratas ta äkki kohutava häälega.

"Kõhuli maha! Kui kaua sellest juba on, kui Saruman su ära ostis? Mida ta sulle lubas? Kas pidid sa kõigi meeste surma järel saama oma osa varandusest ja naise, keda sa ihkad? Oled liigagi kaua teda oma silmalaugude alt piilunud ja ta samme jälginud."

Éomer haaras mõõga. "Seda teadsin ma juba ammu," urises ta. "Sel põhjusel oleksin ta ammugi tapnud, koja seadusest hoolimata. Aga on ka teisi põhjusi." Ta astus esile, kuid Gandalf peatas ta.

"Éowyn on nüüd väljaspool ohtu," ütles ta. "Ent sina, Ussikeel, oled oma tõelise isanda jaoks juba kõik teinud. Mingi tasu oled sa kindlasti ära teeninud. Kuigi Saruman kipub oma kokkuleppeid unustama. Soovitan sul kähku minna ja talle seda meelde tuletada, või muidu unustab ta su ustava teenistuse."

"Sa valetad," sisises Ussikeel.

"See sõna tuleb liiga tihti ja liiga kergesti sinu huultelt," tähendas Gandalf. "Ma ei valeta. Näed, Théoden, siin on madu! Sa ei saa teda ohutult endaga kaasa võtta ega ka maha jätta. Tema tapmine oleks õiglane. Aga ta pole alati selline olnud, nagu praegu. Kunagi oli ta inimene ning teenis sind omal kombel. Anna talle hobune ja lase tal kohe minna, kuhu ta iganes tahab. Tema valiku järgi saad sa tema üle otsustada."

"Kuuled, Ussikeel?" küsis Théoden. "Sul on valida: kas sõidad minuga sõtta ning näitad meile lahingus, kui ustav sa oled; või lähed nüüd kohe oma teed. Aga sellisel juhul ei ole ma sinu vastu enam armuline, kui me peaksime veel kunagi kohtuma."

Ussikeel kerkis aeglaselt püsti. Ta vaatas neid poolsuletud silmadega. Viimasena uuris ta Théodeni nägu ning avas suu, nagu tahaks midagi öelda. Siis äkki tõusis ta sirgu. Ta käed tõmblesid. Ta silmad välkusid. Temas oli säärane õelus, et mehed tema ees tagasi põrkusid. Ta kiristas hambaid, sülitas sisinal kuninga jalge ette maha ning sööstis siis trepist alla.

"Järele talle!" hüüdis Théoden. "Vaadake, et ta kellelegi viga ei teeks, aga ärge haavake ega takistage teda. Andke talle hobune, kui ta seda tahab."

"Ja kui mõni teda kannab," lisas Éomer.

Üks valvureist jooksis trepist alla. Teine läks kaevu juurde astangu jalamil ning tõi sealt kiivriga vett. Sellega pesi ta puhtaks kivid, mida Ussikeel oli rüvetanud.

"Tulge nüüd, mu külalised!" ütles Théoden. "Tulge ja võtke sellist kosutust, mida rutt lubab."

Nad läksid suurde majja tagasi. All linnas oli juba kuulda heeroldite hõikumist ja sõjasarvede hüüdu. Sest kuningas kavatses teele minna niipea, kui linna ja selle ümbruse mehed olid relvastatud ja kokku kogunenud.

Kuninga lauas istusid Éomer ja neli külalist ning emand Éowyn seisis samuti seal kuningat teenides. Nad sõid ja jõid kiiresti. Teised vaikisid, kuni Théoden Gandalfilt Sarumani kohta teateid päris.

"Kes oskab arvata, kui kaugele tagasi tema reetlikkus ulatub?" ütles Gandalf. "Ta pole alati kuri olnud. Kunagi oli ta kahtlemata Rohani sõber ning isegi siis, kui ta süda jahtus, leidis ta teid ikka veel kasulikud olevat. Aga nüüd on ta juba pikka aega teie hävitamist plaanitsenud, kandes sõbralikku maski, kuni ta rünnakuks valmis sai. Neil aastail oli Ussikeele töö kerge ning kõigest, mida sa tegid, teatati kiiresti Raudlinna; sest su maa oli avatud ning võõraid käis alailma siit läbi. Ja Ussikeele sosinad olid alati su kõrvus, mürgitasid su mõtteid, jahutasid sinu südant, nõrgestasid sinu liikmeid, kuna teised vaatasid pealt ega suutnud midagi teha, sest sina olid tema võimuses.

Aga kui ma põgenesin ja sind hoiatasin, rebiti ta mask maha nende jaoks, kes seda näha võisid. pärast seda mängis Ussikeel ohtlikku mängu, otsides alati võimalusi, kuidas sind tagasi hoida ja mitte lasta sul oma täisjõudu kokku võtta. Ta oli osav: uinutas meeste valvsust või mängis nende hirmudel, nagu parajasti tarvis. Kas sa ei mäleta, kui agaralt ta selle eest võitles, et ükski mees põhjas toimuvast metshanejahist kõrvale ei jääks, kuna läänes samal ajal otsene oht varitses? Tema veenmise tõttu keelasid sa Éomeril röövivaid orke jälitada. Kui Éomer poleks trotsinud Ussikeele häält, mis sinu suu läbi rääkis, oleksid nood orkid nüüdseks Raudlinna jõudnud, kaasas suur aare. Mitte küll see aare, mida Saruman üle kõige ihaldab, aga vähemalt kaks liiget mu Vennaskonnast, kes jagavad salajast lootust, millest ma isegi sulle, isand, veel rääkida ei tohi. Söandad sa mõelda selle peale, mida nad praegu võiksid kannatada, või mida kõike Saruman meie hävitamiseks juba teaks?"

"Võlgnen Éomerile väga palju," ütles Théoden. "Ustaval südamel võib-olla isemeelne keel."

"Öeldakse ka," lisas Gandalf, "et vildakate silmade jaoks võib tõel olla väärik nägu."

"Mu silmad olid tõesti peaaegu pimedad," ütles Théoden. "Kõige rohkem võlgnen ma sulle, aus külaline. Jälle oled sa tulnud õigel ajal. Tahan sulle midagi kinkida, enne kui me läheme, sinu omal valikul. Sa pead vaid nimetama midagi sellest, mis minule kuulub. Ainult oma mõõga jätan ma arvestusest välja!"

"Kas ma tulin õigel ajal või mitte, seda saame veel näha," ütles Gandalf. "Kuid sinu kingiks, isand, valin ma selle, mis mu vajadusi kõige paremini täidab: kiire ja kindla. Anna mulle Varivalge! Enne oli ta ainult laenatud, kui seda võib laenuks nimetada. Aga nüüd ratsutan ma temaga suurde ohtu, pannes hõbeda musta vastu: ma ei riskiks millegagi, mis pole minu oma. Ja meie vahel on nagunii juba armastuse side."

"Sa valid hästi," nõustus Théoden, "ja ma annan ta sulle rõõmuga. Ometi on see suur kink. Pole teist Varivalge sarnast. Temas on tagasi tulnud üks vana aja võimsaist ratsudest. Ühtki taolist ei saa

enam kunagi sündima. Ja teile, mu teised külalised, pakun ma selliseid asju, mida on leida minu relvakambrites. Mõõku te ei vaja, aga seal on kiivreid ja peeni rõngassärke, mida mu isadele Gondoris kingiti. Valige nende hulgast enne minekut endale sobivad, ja las teenida need teid hästi!"

Nüüd kandsid mehed kuninga relvalaost välja sõjavarustuse ning rüütasid Aragorni ja Legolase säravasse turvistikku. Nad valisid ka kiivrid ja ümarad kilbid: nupud nende keskel olid kaetud kullaga ning täis rohelisi ja punaseid ja valgeid kalliskive. Gandalf ei võtnud mingit relvastust ning Gimlil polnud rõngassärki tarvis, isegi kui nad oleksid leidnud mõne sobiva suurusega rüü, sest Edorase varude hulgas polnud leida paremat turvist kui see, mis sepistatud Põhjas Üksildase Mäe all. Aga ta valis rauast ja nahast kübara, mis sobis hästi tema ümarasse pähe; ning samuti võttis ta väikese kilbi. Sel oli kuju tatud rohelisel taustal jooksev valge hobune, mis oli Eorli Koja embleem.

"Hoidku see sind hästi!" ütles Théoden. "See tehti minu jaoks Thengeli päevil, kui ma olin veel poiss."

Gimli kummardus. "Olen uhke, Margi Isand, kandes sinu värve," lausus ta. "Pigem kannaksin ise hobust, kui laseksin sel end seljas kanda. Armastan oma jalgu rohkem. Aga võib-olla satun veel kuhugi, kus saan omil jalul seista ja võidelda."

"Küllap sa seda saad," kostis Théoden.

Nüüd tõusis kuningas püsti ning Éowyn tuli kohe veini kandes tema juurde. "*Ferthu Théoden hál!*" sõnas naine. "Võta nüüd see peeker ja joo sel õnnelikul tunnil. Olgu sul tervist tulles ja minnes!"

Théoden jõi peekrist ning siis ulatas naine selle külalistele edasi. Aragorni ees seistes jäi ta äkitselt pidama ning vaatas meest, ja ta silmad lõid särama. Ja mees vaatas ta kaunist nägu ja naeratas; karikat võttes kohtusid ta käed naise omadega ning ta tundis, kuidas emand puudutusest võpatab. "Ole tervitatud, Aragorn Arathorni poeg!" ütles naine. "Ole tervitatud, Rohani Emand!" vastas mees, aga nüüd oli ta nägu murelik ning ta ei naeratanud enam.

Kui kõik olid joonud, läks kuningas läbi koja ukse juurde. Seal ootasid teda valvurid ja käskjalad ning sinna olid kogunenud kõik isandad ja pealikud, kes viibisid veel Edorases või elasid selle lähedal.

"Vaadake! Ma lähen teele ja küllap jääb see minu viimaseks sõiduks," lausus Théoden. "Mul ei ole last. Mu poeg Théodred on tapetud. Nimetan oma õepoja Éomeri oma pärijaks. Kui kumbki meist tagasi ei tule, siis valige endi keskelt uus isand. Aga kellegi valitseda pean ma nüüd usaldama oma rahva, kelle ma maha jätan. Kes teist jääb nendega?"

Keegi ei vastanud.

"Kas pole siis kedagi, keda nimetada võiksite? Keda mu rahvas usaldab?"

"Eorli Koda," vastas Háma.

"Aga Éomeri ei saa ma siia jätta, ja ega ta jääkski," ütles kuningas, "ja tema on meie Kojast viimane."

"Ma ei nimetanud Éomeri," vastas Háma. "Ja tema ei ole viimane. On veel Éowyn Éomundi tütar, tema õde. Ta on kartmatu ja vapra südamega. Kõik armastavad teda. Las olla tema isanda eest eorlingidele, kuni meie ära oleme."

"Saagu nii," nõustus Théoden. "Kuulutagu käskjalad rahvale, et Emand Éowyn juhib neid!"

Siis võttis kuningas istet toolil uste ees ning Éowyn põlvitas ta ette ja sai tema käest mõõga ja kauni turvise. "Jää hüvasti, õetütar!" sõnas ta. "Sünk on see tund, aga võib-olla tuleme siiski Kuldsesse Kotta tagasi. Kuid Haraliinas võivad inimesed end kaua kaitsta ning kui lahing lõpeb halvasti, tulevad sinna kõik, kes põgenema pääsevad."

"Ära räägi nii!" vastas naine. "Aasta eest loen ma iga päeva, mis möödub enne sinu tagasitulekut." Aga kõneldes langes ta pilk Aragorni peale, kes sealsamas kõrval seisis.

"Kuningas tuleb tagasi," ütles too. "Ära karda! Mitte Läänes, vaid Idas ootab meid turm."

Nüüd laskus kuningas Gandalfi kõrval trepist alla. Teised järgnesid neile. Aragorn vaatas tagasi, kui nad värava poole suundusid. Éowyn seisis üksi maja ukse ees trepimademel, mõõk püsti ees ning käed selle pidemele toetumas. Ta oli rõivastatud rõngasrüüsse ning säras päevapaistel kui hõbe.

Gimli kõndis Legolase kõrval, kirves õlal. "Noh, viimaks hakkame minema!" ütles ta. "Inimestel on vaja enne tegutsemist hirmus palju sõnu teha. Mu kirves läheb käes päris rahutuks. Kuigi ma ei kahtle, et need rohirrimid on lahingusse jõudes üsna kibeda käega. Aga see pole siiski niisugune sõda, mis mulle sobib. Kuidas ma lahingusse saan? Tahaksin parema meelega kõndida kui Gandalfi sadulakaarel põruda, justkui mõni pamp."

"See on igatahes kindlam iste kui mõni teine," lausus Legolas. "Aga kahtlemata paneb Gandalf sind rõõmuga maha, kui andmiseks läheb; või paneb Varivalge ise. Kirves ei ole ratsaniku jaoks mingi relv."

"Ja päkapikk ei ole mingi ratsanik. Raiuksin pigem orkide kaelu, kui inimeste päid maha kaksaksin," sõnas Gimli oma kirvevart patsutades.

Väraval leidsid nad suure hulga mehi, nii noori kui vanu, kõik sadulas ootel. Sinna oli kogunenud enam kui tuhat sõdalast. Nende odad nägid välja nagu tärkav mets. Lähenevat Théodenit tervitasid valjud ja rõõmsad hüüded. Mõned hoidsid valmis kuninga ratsut Lumilakka ning teised Aragorni ja Legolase hobuseid. Gimli seisis ebaledes paigal ja põrnitses loomi, kuid Éomer tuli tema juurde, hobune käekõrval.

"Tere, Gimli Glóini poeg!" hüüdis ta. "Mul pole aega olnud sinu matra all viisakalt rääkima õppida, nagu sa lubasid. Aga kas me ei võiks oma tüli natukeseks ajaks kõrvale lükata? Vähemalt Metsa Emanda kohta ei ütle ma enam ühtki halba sõna."

"Ma unustan oma raevu veidiks ajaks, Éomer Éomundi poeg," vastas Gimli, "aga kui sa kunagi juhtud Emand Galadrieli oma silmaga nägema, siis pead sa tunnistama ta kauneimaks kõigist emandaist, või muidu on meie sõprusel lõpp."

"Olgu nii!" nõustus Éomer. "Aga kuni selle ajani anna mulle andeks ning andeksanni märgiks ratsuta palun koos minuga. Gandalf sõidab kõige ees koos Margi Isandaga; aga Tulijalg, mu hobu, kannab meid mõlemaid, kui sa soovid."

"Tänan sind väga," lausus Gimli üsna rahulolevalt. "Ratsutan rõõmuga sinu seltsis, kui mu kaaslane Legolas võib meie kõrval sõita."

"Saagu nõnda," sõnas Éomer. "Legolas minu vasakul ja Aragorn minu paremal käel, ning keegi ei julge meile ette jääda!"

"Kus on Varivalge?" küsis Gandalf.

"Jookseb vabalt rohul ringi," vastasid nad. "Ta ei lase ühelgi mehel end puutuda. Seal ta läheb, all koolme juures, nagu vari pajude vahel."

Gandalf vilistas ja hüüdis valjusti hobuse nime ning kaugel eemal viskas too pea selga, hirnus, pööras ringi ja kihutas nagu nool meesteväe poole.

"Kui Läänetuule hing peaks kunagi nähtava kuju võtma, siis niisugune ta olekski," lausus Éomer, kui suur hobune ligi kappas ja võluri ees seisma jäi.

"Kink paistab juba antud olevat," märkis Théoden. "Aga kuulake kõik! Siinsamas paigas nimetan ma oma külalise Gandalf Hallrangi, kõige targema nõuandjaist, kõige teretulnuma rändureist, Margi isandaks ja eorlingide pealikuks, kuni meie sugu kestab; ja ma annan talle Varivalge, hobuste printsi."

"Tänan sind, Théoden Kuning," ütles Gandalf. Korraga heitis ta oma halli mantli tagasi, viskas minema oma kübara ja hüppas sadulasse. Ta ei kandnud ei kiivrit ega turvist. Tema lumivalge juus lehvis vabalt tuules ning ta valge rüü säras pimestavana päikese käes.

"Vaadake Valget Ratsanikku!" hüüdis Aragorn ning kõik võtsid ta sõnad üles.

"Meie Kuningas ja Valge Ratsanik!" hõiskasid nad. "Edasi, eorlingid!"

Pasunad hüüdsid. Hobused tõusid korsates tagajalgadele. Odad lajatasid kilpide vastu. Siis tõstis kuningas käe ning mürinal, otsekui korraga valla pääsenud tormihoog, kappas Rohani viimne vägi Läände.

Kaugel üle tasandiku nägi Éowyn nende odade välkumist, kui ta seisis üksinda vaikiva maja uste ees.

7. PEATÜKK
Helmi Süvik

Päike kaldus juba läände, kui nad Edorasest välja sõitsid, ning tema valgus paistis neile silmi, muutes Rohani voogavad väljad kuldseks vineks. Valgete Mägede eelküngaste ääres viis loodesse paljutallatud tee, mida mööda nad läksid aina üles ja alla sel haljal maal, ületades paljudel koolmetel väikesi kiireid jõgesid. Kaugel eemal paremal käel kumasid Udumäed, mis muutusid sedamööda aina tumedamaks ja kõrgemaks, mida rohkem versti sõitjate jalge all kulus. Päike laskus nende ees üha madalamale. Nende taga lähenes õhtu.

Vägi kappas edasi. Häda kihutas neid takka. Hiljaksjäämise kartuses ratsutasid nad nii kiiresti, kui võisid, ja tegid harva peatusi. Rohani ratsud olid väledad ja vastupidavad, kuid minna oli veel palju penikoormaid. Linnulennult jäi rohkem kui kakskümmend viis penikoormat Edorasest Rauajõe koolmeteni, kus nad lootsid leida kuninga mehi, kes hoidsid tagasi Sarumani vägesid.

Öö sulgus nende ümber. Viimaks jäid nad laagrisse. Nad olid umbkaudu viis tundi ratsutanud ning jõudnud kaugele läänetasandikule, aga ometi oli enam kui pool teed veel ees. Nüüd lõid nad suures ringis üles oma välilaagri, tähise taeva ja kasvava kuu all. Nad ei süüdanud tuld, sest polnud kindlad, mis võib juhtuda; aga nad panid endi ümber välja ringi ratsanikest valvureid ning saatsid maad kuulama luurajad, kes varjudena üle lainja maapinna libisesid. Öö venis mööda ilma sõnumite ja häireta. Koidu ajal kõlas sarvehüüd ning tunni aja pärast asusid nad uuesti teele.

Taevas polnud veel pilvi, kuid õhk oli raske ning selle aastaaja kohta kuum. Tõusev päike oli hämune ning selle järel kerkis aeglaselt taevasse pimedus, nagu koguks Idas jõudu suur torm. Ja Loodes näis tihenevat teine tume laik Udumägede jalamil, otsekui vari, mispikkamisi Võluri Orust alla hiilis.

Gandalf tuli tagasi sinna, kus Legolas Eomeri kõrval sõitis. "Sul on oma kauni rahva teravad silmad, Legolas," ütles ta, "ja nad võivad penikoorma kauguselt varblast vindist eristada. Ütle, kas sa näed midagi seal Raudlinna pool?"

"Sinna on palju versti maad," lausus Legolas pilku sinnapoole pöörates ja oma saleda käega silmi varjates. "Näen pimedust. Selle sees liiguvad mingid kogud, suured kogud jõekaldal, aga mis need on, ei oska ma öelda. See pole udu ega pilv, mis mu silmi petab: mingi jõud laotab maa üle varju loori ja see sammub aeglaselt jõge mööda alla. Näib, nagu voolaks küngastelt maha hämarik lõputu hulga puude all."

"Ja meie taga tõuseb Mordori enese torm," ütles Gandalf. "Öö tuleb must."

Nende rännaku teise päeva edenedes muutus õhk aina raskemaks. Pärastlõunal hakkasid sünkjad pilved nende pea kohale kogunema, otsekui tume varikatus suurte lainjate servadega, mida ääristavad pimestava valguse täpid. Päike loojus veripunasena suitsuvinesse. Ratsanike odaotsad olid otsekui tulle kastetud, kui viimased valguskiired Kolmissarve tippude järsud nõlvad lõkendama panid: nüüd asusid nad väga lähedal Valgete Mägede põhjapoolseimale harule, kolmele hambulisele teravikule, mis loojangul vastu vaatasid. Viimases punakas kumas märkasid eelväe mehed tumedat täppi - nende poole kappas üksik ratsanik. Nad peatusid, et teda järele oodata.

Tulija oli väsinud mees katkise kiivri ja lõhestatud kilbiga. Ta ronis aeglaselt sadulast maha ning seisis tükk aega hingeldades paigal. Viimaks hakkas ta rääkima. "Kas Éomer on siin?" küsis ta. "Jõudsite lõpuks kohale, aga liiga hilja ja liiga väikese väega. Théodredi langemisest saadik on asjad halvasti läinud. Meid löödi eile suurte kaotustega üle Rauajõe tagasi; paljud said jõe ületamisel hukka. Öösel ründasid meie laagrit jõe tagant värsked salgad. Kogu Raudlinn peab tühi olema; ja Saruman on relvile toonud metsikuid mägilasi ja Nõgimaa karjarahvast jõgede tagant, keda ta samuti meile kaela saatis. Saime lüüa. Kaitsemüür murti. Erkenbrand Läänekurrust viis need mehed, keda ta kokku sai, oma kindlusse Helmi Süvikus. Ülejäänud on laiali pillatud.

Kus on Éomer? Öelge talle, et ees pole mingit lootust. Ta peaks Edorasse tagasi pöörduma, enne kui Raudlinna hundid siia tulevad."

Théoden oli istunud vaikides, mehe pilgu eest valvurite taha varjatuna, aga nüüd ajas ta oma hobuse ettepoole. "Tule, seisa minu ette, Ceorl!" ütles ta. "Ma olen siin. Eorlingide viimane vägi on välja sõitnud. Ma ei lähe tagasi ilma lahinguta."

Mehe nägu valgustas üllatus ja rõõm. Ta ajas end sirgu. Siis ta põlvitas, ulatades oma täkitud mõõga kuningale. "Käsi mind, isand!" hüüdis ta. "Ja anna mulle andeks! Ma arvasin, et..."

"Sa arvasid, et ma jäin Meduseldi küürutama, nagu vana puu paksu lume all. Nõnda see oligi, kui sa sõtta ratsutasid. Aga läänetuul on oksi raputanud," lausus Théoden. "Andke sellele mehele värske hobune! Sõidame Erkenbrandile appi!"

Kuni Théoden rääkis, ratsutas Gandalf veidi maad ette ning istus seal üksi, vaadates põhja Raudlinna poole ning läände loojuvasse päikesesse. Nüüd tuli ta tagasi.

"Sõida, Théoden!" ütles ta. "Sõida Helmi Süvikusse! Ära mine Rauajõe Koolmetele ega viivita siin tasandikul! Pean sind mõneks ajaks maha jätma. Varivalge kannab mind ühele kiirele asjatoimetusele." Ta pöördus Aragorni ja Éomeri ning kuninga kodakondsete poole ja hüüdis: "Hoidke hästi Margi Isandat, kuni ma tagasi tulen! Oodake mind Helmi Väraval! Jääge hüvasti!"

Ta lausus Varivalgele ühe sõna ning suur hobu sööstis minema nagu vibult lastud nool. Samal

hetkel oli ratsu kadunud: nagu hõbedane välk ehavalgel, nagu tuulehoog rohul, nagu vari, mis põgenes ja kadus silmist. Lumilakk korskas ja tõusis tagajalgadele, ihates kaasa minna; kuid ainult kiiretiibne lind oleks suutnud Varivalgele järele jõuda.

"Mida see tähendab?" küsis üks valvureist Hámalt.
"Et Gandalf Hallrangil on rutt," vastas Háma. "Ta tuleb ja läheb alati ootamatult."
"Kui Ussikeel siin oleks, siis poleks tal raske asjale seletust leida," sõnas teine.
"Tõsi küll," möönis Háma, "aga mina pigem ootaksin selgitamisega, kuni ma Gandalfi uuesti näen."
"Sul tuleb võib-olla kaua oodata," märkis valvur.

Vägi keeras ära Rauajõe Koolmetele viivalt teelt ning suundus lõuna poole. Öö laskus, kuid nad ratsutasid ikka edasi. Künkad lähenesid, aga Kolmissarve kolm tippu juba mustasid tumeneva taeva taustal. Veel mõne versta kaugusel, Läänekurru kaugemal küljel asus roheline org, suur lõhe mägede vahel, millest üks kuru küngastele avanes. Selle maa inimesed kutsusid toda kohta Helmi Süvikuks vana aja sõjakangelase järgi, kes seal pelgupaiga leidis. Org kulges põhjast Kolmissarve varju alt aina kitsama ja järsemana sissepoole, kuni varesepesi täis kaljud kummalgi küljel võimsate tornidena taevasse tõusid ja kogu valguse varjasid.
Helmi Väraval, Süviku suu ees sirutas põhjapoolne kalju välja järsu astangu. Selle kannusel seisid iidsed kivimüürid ning nende sees asus kõrge torn. Inimesed rääkisid, et Gondori kuldseil päevil olid merekuningad tolle kindluse siia hiiglaste käte abil ehitanud. Seda hüüti Sarvelinnaks, sest ülal tornis puhutud pasuna hääl kaikus taga Süvikus, just nagu tuleksid mäealustest koobastest sõtta ammuunustatud väed. Samuti ehitasid muistse aja inimesed valli Sarvelinnast lõunakaljuni, et sulgeda pääsu kurule. Müüri alt voolas läbi laia truubi välja Süvikujõgi. See keerdus ümber Sarvekalju jalami ning voolas siis mööda nõva läbi laia rohelise taarna, laskudes laugelt Helmi Väravalt Helmi Tammile. Sealt langes oja Süvikuvakku ning edasi Läänekurru orgu. Sarvelinnas Helmi Väraval elaski nüüd Erkenbrand, Margi piiril asuva Läänekurru valitseja. Kui päevad sõjaohust pimenesid, oli ta targa mehena valli parandanud ning kindluse tugevaks teinud.

Ratsanikud olid ikka veel madalas orus Vao suudme ees, kui kostsid hõiked ja sarvehüüud eesläinud luurajailt. Pimedusest vihisesid välja nooled. Kiiresti kappas üks piilur tagasi ja teatas, et hundiratsanikud on orus ning orkide ja metsmeeste vägi ruttab Rauajõe Koolmetelt lõunasse ja paistab Helmi Süviku poole suunduvat.
"Leidsime palju meie rahvast tapetuna, kui nad siiapoole põgenesid," ütles luuraja. "Ja kohtasime üksikuid salku, kes ilma juhita sinna-tänna ekslesid. Mis Erkenbrandist on saanud, seda ei tea keegi. Tõenäoliselt tabatakse ta enne, kui ta Helmi Väravale jõuab, kui ta polegi juba hukkunud."
"Kas keegi on Gandalfi näinud?" küsis Théoden.
"Jah, isand. Paljud on näinud valges riides vana ratsameest, kes kihutab üle väljade siia ja sinna, nagu tuul rohul. Mõned arvasid, et see on Saruman. Öeldakse, et ta läks enne ööhakku Raudlinna poole. Teised räägivad ka, et enne nähti Ussikeelt koos orkide kambaga põhja suundumas."
"Ussikeelel läheb halvasti, kui Gandalf talle peale satub," ütles Théoden. "Sellegipoolest tunnen ma puudust mõlemast nõuandjast, nii uuest kui vanast. Aga sel õnnetul tunnil pole meil muud valikut, kui minna Gandalfi sõnade järgi edasi Helmi Väravale, olgu Erkenbrand seal või mitte. Kas on teada, kui suur on Põhjast tulev vägi?"
"See on väga suur," kostis maakuulaja. "Põgeneja loeb iga vaenlast kahe eest, aga ma olen kõnelnud vaprate meestega ega kahtle, et vaenlase peajõud on palju kordi suurem kui kõik, mis meil kokku on."
"Siis teeme kähku," ütles Éomer "Sõidame läbi nende vaenlaste, kes juba nagunii meie ja kindluse vahel on. Helmi Süvikus on koopaid, kuhu sajad inimesed võivad peitu pugeda, ning salateed viivad sealt üles mägedesse."
"Ära looda salateedele," hoiatas kuningas. "Saruman on kogu maa ammu läbi uurinud. Aga selles paigas võib meie kaitse kaua vastu pidada. Mingem!"

Aragorn ja Legolas läksid nüüd koos Éomeriga rühma etteotsa. Nad ratsutasid edasi läbi pimeda öö, sedamööda sammu aeglustades, kuidas pimedus süvenes ning tee tõusis lõuna pool aina kõrgemale ja kõrgemale hämaraisse kurdudesse mägede jalamil. Nad leidsid eest vähe vaenlasi. Siin-seal ilmusid välja ekslevad orkikambad, aga nood põgenesid enne, kui Ratsanikud jõusid nad kinni võtta või maha lüüa.
"Kardan, et ei lähe enam kaua," tähendas Éomer, "kui kuninga väe tulek saab teatavaks meie vaenlaste juhile, olgu see Saruman või mõni teine pealik, kelle ta on välja saatnud."
Nende taga kasvas sõjakära. Nüüd kuulsid nad üle pimeduse kaikumas rämedat laulu. Nad olid Süvikuvagu mööda kaugele üles roninud, kui tagasi vaatasid. Siis nägid nad tõrvikuid, lugematuid tuletäppe taamal mustadel väljadel, punaste lilledena laiali pillatult, või pikkade sätendavate rividena lauskmaalt üles voorimas. Siinseal lahvatas üles mõni suurem leek.
"Vägi on suur, ja meil kindlalt kannul," ütles Aragorn.
"Nad toovad tuld," lausus Théoden, "ning põletavad tulles maha kõik, kuhjad, hütid ja puud. See oli

jõukas org ja siin oli palju talusid. Oh, mu õnnetu rahvas!"

"Kui oleks vaid päev ja me võiksime neile kallale söösta nagu torm mägedest!" soovis Aragorn. "Mul on valus nende eest põgeneda."

"Me ei pea enam kaugemale põgenema," kostis Eomer. "Siinsamas ees on Helmi Tamm, üle nõva tõmmatud vana kraav ja vall, kakssada sülda Helmi Väravast allpool. Seal võime otsa ringi pöörata ja lahingusse astuda."

"Ei, meid on liiga vähe, et Tammi kaitsta," vaiales Théoden. "See on poolteist versta pikk, või rohkemgi, ja murrukoht on lai."

"Murrukohas peab seisma meie järelvägi, kui meile peale surutakse," ütles Éomer.

Polnud näha ei tähti ega kuud, kui Ratsanikud Tammi murrule jõudsid, kust oja välja voolas ning tee selle kõrval Sarvelinnast alla jooksis. Vall kerkis järsku nende ette, nagu kõrge vari musta avause taga. Kui nad edasi ratsutasid, astus vahimees neile vastu.

"Margi Isand sõidab Helmi Väravale," kostis Éomer. "Sinuga räägib Éomer Eomundi poeg."

"See on üle ootuste hea uudis," sõnas vahimees. "Kiirustage! Vaenlane on teil kannul."

Vägi läks läbi murru ning peatus selle kohal murunõlval. Nüüd said nad oma rõõmuks teada, et Erkenbrand oli jätnud palju mehi Helmi Väravat kaitsma ning veel rohkem oli sealtkaudu põgenenud.

"Saame ehk kokku tuhat jalameest," ütles Gamling, vana mees, kes oli Tammi valvajate pealikuks. "Aga enamus neist on näinud liiga palju talvi, nagu mina, või liiga vähe, nagu minu pojapoeg. Mis uudist on Erkenbrandist kuulda? Eile tuli sõna, et ta taandub siia koos nendega, kes on järel Lääne kurru parimaist ratsameestest. Aga ta pole tulnud."

"Kardan, et nüüd ta enam ei tulegi," kostis Éomer. "Meie luurajad pole temast mingeid uudiseid toonud ning vaenlane täidab kogu orgu meie taga."

"Loodan, et ta pääses põgenema," lausus Théoden. "Ta oli võimas mees. Temas ärkas taas ellu Helm Kirvekäe vaprus. Aga me ei saa teda siia ootama jääda. Peame kogu oma jõu müüride taha koondama. Kas te olete hästi varustatud? Meie võtsime kaasa vähe moona, sest sõitsime lahingusse, aga mitte piiramisele."

"Meie taga Süviku koobastes on varjul kolm osa Läänekurru rahvast, vanu ja noori, naisi ja lapsi," ütles Gamling. "Aga sinna on kogutud ka suur toiduvaru ning palju loomi ja nende sööta."

"See on hea," sõnas Éomer. "Sest vaenlane põletab ja rikub kõik, mis orgu jäi."

"Kui nad moona pärast meiega Helmi Väravale kaupa tegema tulevad, siis peavad nad küll kõrget hinda maksma," ütles Gamling.

Kuningas ja Ratsanikud läksid edasi. Enne jõge ületavat teetammi tulid nad sadulast maha. Pikas rivis juhtisid nad hobused kaldteed mööda üles ja astusid läbi Sarvelinna värava. Seal tervitati neid jälle rõõmu ja uue lootusega, sest nüüd oli mehi küllalt, et kaitsta nii linna kui tõkkevalli.

Éomer seadis kiiresti oma mehed valmis. Kuningas ja tema kodakondsed olid Sarvelinnas sees, ja seal oli ka palju Läänekurru mehi. Aga Süvikuvallile ja selle torni, ning selle taha, seadis Eomer enamuse oma käsutuses olevast väest, sest seal oli kaitse ilmselt kõige nõrgem, kui müüri suure väega rünnati. Hobused viidi kaugele Süvikusse säärase valve all, nagu kaitsjad võisid lubada.

Süvikuvall oli kakskümmend jalga kõrge ja nõnda lai, et neli meest võisid selle harjal kõrvuti käia, kaitseks rinnatis, millest ainult väga pikk mees ulatus üle vaatama. Siinseal olid kivis pilud, mille läbi sai lasta. Vallile pääses mööda treppi, mis jooksis alla Sarvelinna välimise õue uksest; kolm treppi viisid müürile ka tagant Süvikust, aga eest oli see sile ning valli ehitamiseks kasutatud suured kivid olid paika pandud nii osavalt, et kellegi jalg nende pragudes tuge ei leidnud, ja ülaservas eendusid rüngad nagu merest õõnestatud kaldakalju.

Gimli seisis rinnatise vastu nõjatudes müüriharjal. Legolas istus ülal kaitsevallil, sõrmitses oma vibu ja piidles pimedust.

"See on mulle rohkem meele järele," ütles päkapikk kividel tammudes. "Mu süda rõõmustab iga kord, kui me mägedele läheneme. Siin on head kaljud. Sel maal on tugevad kondid. Tundsin neid oma jalgades, kui me tammist üles tulime. Anna mulle aasta ja sada hõimlast ning ma teen sellest niisuguse paiga, mille vastu vaenuväed nagu vesi puruks jooksevad."

"Ma ei kahtle selles," lausus Legolas. "Aga sina oled päkapikk ning päkapikud on kummaline rahvas. Mulle see koht ei meeldi, ja isegi päevavalges ei hakka ta mulle rohkem meeldima. Kuid sa trööstid mind, Gimli, ja mul on hea meel näha sind su jässakate jalgade ja kõva kirvega oma kõrval seismas. Ma soovin, et meie hulgas oleks rohkem sinu hõimlasi. Aga veelgi rohkem annaksin ma saja hea Sünklaane vibuküti eest. Meil läheks neid tarvis. Rohirrid on omal kombel head laskurid, aga neid on siin vähe, liiga vähe."

"Vibulaskmise jaoks on liiga pime," vaidles Gimli. "Tegelikult on meil aeg magada. Magada! Ma tunnen une järele niisugust igatsust, mida ükski päkapikk minu arvates tunda ei võiks. Ratsutamine on väsitav töö. Aga kirves mu käes on rahutu. Anna mulle rodu orkikaelu ja hoovõturuumi, ja kogu väsimus on nagu peoga pühitud!"

Aeg venis edasi. Kaugel orus põlesid ikka veel üksikud tuled. Raudlinna väed lähenesid nüüd

vaikides. Nende tõrvikuid võis näha mitmes reas nõva mööda üles voolamas.

Äkki puhkes Tammil kisa ja kära ning inimeste vihased lahinguhüüud. Üle serva tulid nähtavale leegitsevad oksad ning kogunesid tihedasti murrule. Siis paiskusid need laiali ja kadusid. Inimesed kappasid üle välja tagasi ning kaldteed mööda Sarvelinna väravale. Läänekurdlaste järelvägi oli sisse aetud.

"Vaenlane on siinsamas!" ütlesid nad. "Me lasksime välja kõik nooled, mis meil olid, ja täitsime Tammi orkilaipadega. Aga see ei pea neid kaua kinni. Juba nad ronivadki mitmel pool kaldast üles, üksteise järel nagu sipelgad. Aga me õpetasime neid tõrvikutest loobuma."

Südaöö oli möödas. Taevas oli täiesti pime ning õhu raske liikumatus ennustas tormi. Äkki põletas pilvi pimestav sähvatus. Haraline välk lõi maasse idapoolsetel küngastel. Üheainsa ereda hetke vältel nägid müüril seisvad valvurid kogu maad endi ja Tammi vahel heleda valgusega täituvat: see pulbitses ja vingerdas mustadest kogudest, masajaist ja laiadest, süngetest ja pikkadest, kõrgete kiivrite ja mustade kilpidega. Sajad ja sajad ronisid veel üle Tammi ja läbi lõhe. Tume hoovus voolas kaljult kaljule, aina müüride poole. Orus kõmises kõu. Taevast paiskus valla paduvihm.

Vihmajagu nooli lendas vilinal üle kaitsevalli ja langes kõlksudes ja välkudes kividele. Mõned leidsid ka sihtmärgi. Helmi Süviku ründamine oli alanud, kuid sees polnud kuulda ühtki hüüdu ega väljakutset; ka nooli ei lennanud vastuseks.

Ründajate salgad peatusid kalju ja müüri vaikiva vihkamise ees. Aeg-ajalt rebis välk pimeduse kõrvale. Siis tõstsid orkid kisa, vehkides odade ja mõõkadega ning lastes nooltepilve igaühe pihta, kes vallil nähtaval seisis; ning Margi mehed vaatasid hämmastunult toda tumedat viljavälja, mida sõjaraju oli külvanud, ja kus iga tähk läikis kidalise helgigaga.

Vaskpasunad hüüdsid. Vaenlane tungis edasi, osalt vastu Süvikuvalli, teisalt teetammi ja kallaku poole, mis viis üles Sarvelinna väravale. Sinna kogunesid võimsaimad orkid ning metsmehed Nõgimaa kõndudelt. Nad kõhklesid veel hetke ja vajusid siis peale. Välk sähvis ning igal kiivril ja kilbil tuli pimestavvalgena nähtavale Raudlinna võigas käsi. Nad jõudsid kaljutippu ning ründasid väravate poole.

Siis tuli viimaks vastus: lähenejaid kohtas nooltemaru ja kivirahe. Nad lõid vankuma, murdusid ja pagesid tagasi; ning ründasid jälle, murdusid ja ründasid jälle; ja iga kord peatusid nad tõusva mere kombel kõrgemas kohas. Jälle kõlasid pasunad ning esile tungis salk möirgavaid inimesi. Nad hoidsid oma laiu kilpe katusena pea kohal ning kandsid endi vahel kaht võimsat puutüve. Nende taga rüsisid orkide amburid, saates noolterahe tervitama müüril seisvaid vibumehi. Nad jõudsid väravateni. Tugevatest kätest õõtsuma löödud tüved lajatasid kõminal vastu väravapalke. Kui ükski meestest ülalt heidetud kivi läbi langes, asusid kaks teist tema kohale. Ikka ja jälle õõtsusid ja mürtsusid hiiglaslikud rammid.

Éomer ja Aragorn seisid koos Süvikuvallil. Nad kuulsid möirgavaid hääli ja rammide tüminat, ning äkilises välgusähvatuses nägid nad ohtu, mis ähvardas väravaid.

"Tule!" hüüdis Aragorn. "Käes on tund, mil me oma mõõgad koos välja tõmbame!"

Nad jooksid tuulekiirul mööda müüriharja, trepist üles, ning jõudsid Kalju välimisse õue. Joostes kogusid nad endaga käputäie kangeid mõõgamehi. Linnamüüri nurgas, kus vall kaljuga kokku sai, avanes läände väike tagauks. Sel küljel jooksis peavärava poole kitsas rada, müüri ja järsu kaljuserva vahel. Koos sööstsid Éomer ja Aragorn uksest välja, teised tihedalt kannul. Mõõgad tõmmati tupest kui üks mees.

"Gúthwine!" karjus Éomer. "Gúthwine Margi eest!"

"Andúril!" karjus Aragorn. "Andúril duunedainide eest!"

Küljelt rünnates tungisid nad metsmeestele peale. Andúril tõusis ja landes, hiilates valges tules. Vallil ja tornil kajas tagasi hõige: "Andúril! Andúril läheb sõtta. Mõõk, mis sai Murtud, särab jälle!"

Jahmunud rammijad lasid puudel kukkuda ja pöördusid võitlema, kuid nende kilpide sein murti ja nad pühiti minema, löödi maha või heideti üle Kalju kivisesse jõkke. Orkiamburid lasksid meeletult ning põgenesid siis.

Hetkeks jäid Éomer ja Aragorn väravate ees seisma. Kõu kõmises nüüd kaugemal. Välk sähvis ikka veel kaugel Lõunas mägede vahel. Põhjast puhus taas karge tuul. Pilved rebenesid ja triivisid minema ning tähed piilusid välja; Vaokalda küngaste kohal ujus lääne poole kuu, kumades kollaselt äikesepilvede vahel.

"Me ei jõudnud just liiga vara kohale," märkis Aragorn väravaid vaadates. Nende tohutud hinged ja raudvarvad olid kõveraks väändunud ning paljud puutalad katki.

"Aga me ei saa siia müüri taha neid kaitsma jääda," ütles Éomer. "Vaata!" Ta osutas teetammile. Oja taga kogunes jälle suur summ orke ja inimesi. Nooled vingusid ja põrkusid kividele nende ümber. "Tulge! Me peame tagasi minema ja vaatama, kust me saame kive ja palke seestpoolt värava ette kanda. Tulge juba!"

Nad pöörasid ringi ja jooksid minema. Sel hetkel hüppasid jalule tosinkond orki, kes olid liikumatult surnute seas lamanud, ning tulid neile kiiresti ja vaikselt järele. Kaks neist viskusid Éomeri kannul pikali, krabasid tal jalgadest kinni, tõmbasid mehe maha ja olid järgmisel hetkel tema kukil. Aga üks väike tume kogu, keda keegi polnud tähele pannud, kargas varjust välja ning tõi kuuldavale käreda karje: "*Baruk Khazâd! Khazâd ai-mênu!*" Kirves vihises ja põrkus tagasi. Kaks orki langesid peatuina

maha. Ülejäänud pagesid.
Éomer rabeles jalule, kuna Aragorn talle appi jooksis.

Tagauks pandi jälle kinni, riivistati ja tõkestati seespool kivikuhjaga. Kui kõik ohutult müüri varjus olid, pöördus Éomer ringi ja lausus: "Tänan sind, Gimli Glóini poeg! Ma ei teadnud, et sa koos meiega välja tungisid. Aga tihti osutub kutsumata külaline parimaks kaaslaseks. Kuidas sa sinna sattusid?"
"Tulin teile järele, et und eemale peletada," vastas Gimli, "aga ma vaatasin mägilasi ja nad paistsid minu jaoks natuke suured olema, nii et ma istusin kivi kõrvale maha ja jälgisin teie mõõgamängu."
"Mul pole kerge sulle vääriliselt tasuda," ütles Éomer.
"Selleks tuleb sul palju võimalusi, enne kui öö mööda saab!" naeris päkapikk. "Aga mina olen rahul. Moriast lahkumisest saadik olen senini ainult puid raiunud."

"Kaks!" teatas Gimli oma kirvest patsutades. Ta oli tagasi jõudnud oma kohale müüril.
"Kaks?" kehitas Legolas õlgu. "Minul läks paremini, kuigi nüüd ma pean siialastud nooli korjama, sest minu omad on kõik otsas. Aga minu arvel on vähemalt kakskümmend. Kuid need on ainult mõned lehed tervest metsast."

Taevas selgines nüüd kiiresti ja loojuv kuu paistis heledalt. Ent valgus tõi Margi Ratsanikele vähe lootust. Vaenlane nende ees näis pigem kasvavat kui kahanevat ning ikka veel rüsis neid läbi lõhe Orust üles. Väljatung Kaljule tõi kaasa ainult üürikese hingetõmbeaja. Värava ründajate hulka kahekordistati. Raudlinlased langesid mühinal nagu meri Süvikuvalli vastu. Orkid ja mägilased parvlesid selle jalamil ühest äärest teiseni. Konksudega köisi heideti üle rinnatise kiiremini, kui mehed jõudsid neid läbi lõigata või tagasi visata. Sadu pikki redeleid kerkis püsti. Paljud neist tõugati maha tagasi, kuid veelgi rohkem tuli asemele ning orkid ronisid neid mööda üles nagu ahvid Lõuna pimedais metsades. Valli jalamil kuhjusid surnud ja haavatud läbisegi, otsekui tormist räsitud katuselaastud; nood õudsad kingud kasvasid aina kõrgemale, aga vaenlane tuli ikka edasi.
Rohani mehed hakkasid väsima. Kõik nende nooled olid otsas ja odad heidetud; nende mõõgad olid hambulised ja kilbid lõhki. Kolm korda käisid Aragorn ja Éomer neid ründamas ja kolm korda leegitses Andúril meeletus võitluses, mis kihutas vaenlase müürilt minema.
Siis tõusis kära tagapool Süvikus. Orkid olid hiilinud nagu rotid läbi truubi, mille kaudu jõgi välja voolas. Seal kogunesid nad kaljude varjus, kuni ülal käis kõige kuumem madin ja peaaegu kõik kaitsjad müüriharjale ruttasid. Siis kargasid nad välja. Mõned olid juba Süviku lõugade vahel hobuste hulgas ning võitlesid nende vardjatega.
Gimli hüppas vallilt alla metsiku karjega, mis kajas kaljudelt tagasi.
"*Khazâd! Khazâd!*" Peagi olid tal käed tööd täis.
"Ai-oi! " möirgas ta. "Orkid on müüri taga. Aioi! Tule, Legolas! Seal jätkub meile mõlemale küllalt. Khazâd ai-mênu! "

Gamling Vana vaatas Sarvelinnast alla, kuuldes päkapiku valju häält üle kogu lärmi. "Orkid on Süvikus!" hüüdis ta. "Helm! Helm! Edasi, helmingid!" üürgas mees, kihutades paljude Läänekurru meeste eesotsas Kaljult treppi mööda alla.
Nende tormijooks oli metsik ja ootamatu ning orkid andsid järele. Peagi suruti nad kitsasse kurusse ning tapeti või aeti kriisates Süviku taarna, et nad seal koobastes peituvate valvurite saagiks langeksid.
"Kakskümmend üks!" hõikas Gimli. Ta sirutas kahekäelöögiga viimase orki oma jalge ette pikali. "Nüüd läheb minu arve isand Legolase omast mööda."
"Topime selle rotiaugu kinni," ütles Gamling. "Päkapikud pidada kiviga osavasti ümber käima. Aita meid, hea isand!"
"Me ei raiu kivi ei sõjakirveste ega oma sõrmeküüntega," kostis Gimli. "Aga ma aitan, kuidas saan."
Nad korjasid kokku nii palju väikesi munakaid ja murdunud kivinukke kui leidsid ning Gimli juhtimise all sulgesid Läänekurru mehed truubi sisemise otsa, kuni jäi järele ainult kitsuke läbipääs. Seepeale hakkas vihmast paisunud Süvikujõgi oma kinnitopitud sängis loksuma ja virdama ning kasvas aegamisi külmadeks tiikideks kaljude vahel.
"Üleval on kuivem," ütles Gimli. "Tule, Gamling, ja vaatame, kuidas müüril asjad edenevad!"
Ta ronis üles ning leidis Legolase Aragorni ja Éomeri kõrval. Haldjas ihus oma pikka nuga. Rünnakus oli väike vaheaeg, kuna katse läbi truubi sisse murda ebaõnnestus.
"Kakskümmend üks!" teatas Gimli.
"Väga hea!" sõnas Legolas. "Aga minu kirjas on nüüd kaks tosinat. Siin üleval tuli natuke noatööd teha."

Éomer ja Aragorn toetusid väsinult mõõkadele. Vasakul tõusis uuesti Kaljul peetava lahingu kära ja madin. Kuid Sarvelinn pidas ikka veel kindlalt vastu, otsekui saar keset merd. Selle väravad olid purustatud; aga üle palkide ja kivide kuhja polnud veel ükski vaenlane sisse pääsenud.
Aragorn vaatas kahvatuid tähti ja kuud, mis nüüd orgu sulgevate läänepoolsete küngaste taha veeres. "See öö on pikk nagu aastad," ütles ta. "Millal küll päev ükskord tuleb?"

"Koidik pole enam kaugel," kostis Gamling, kes oli nüüd üles tema kõrvale roninud. "Aga ma kardan, et koit ei aita meid."

"Ometi on koit alati inimeste lootus," sõnas Aragorn.

"Ent nood Raudlinna elukad, nood poolorkid ja inimsortsid, keda Sarumani jõle kunst on sigitanud, ei pelga päikest," ütles Gamling. "Ja mägede metsmehed samuti mitte. Kas sa ei kuule nende hääli?"

"Ma kuulen neid," kostis Éomer, "kuid minu kõrvadele on see ainult lindude kisa ja loomade möirgamine."

"Aga paljud neist karjuvad Nõgimaa keeles," väitis Gamling. "Ma tunnen seda keelt. See on iidne inimeste kõne, mida kunagi räägiti paljudes Margi lääneorgudes. Kuula! Nad vihkavad meid ja on rahul, sest meie hukk näib neile kindel. "Kuningas, kuningas!" hüüavad nad. "Me võtame nende kuninga. Surm forgoilidele! Surm Õlepeadele! Surm Põhjamaa röövlitele!" Niisuguseid nimesid nad meile annavad. Pool tuhat aastat pole nad unustanud oma kaotusekibedust, kui Gondori isandad andsid Margi Eorl Noorele ja temaga liidu sõlmisid. Seda vana viha on Saruman õhutanud. See on metsik rahvas, kui ta üles tõuseb. Nad ei anna alla ei koidu ega eha ajal, kuni Théoden on võidetud või nemad ise tapetud."

"Sellegipoolest toob päev mulle lootust," lausus Aragorn. "Kas ei öelda, et ükski vaenlane pole eales Sarvelinna võtnud, kui inimesed seda kaitsesid?"

"Nõnda laulikud ütlevad," nõustus Éomer.

"Siis kaitskem neid sõnu, ja lootkem!" lausus Aragorn.

Nende jutu ajal kõlas pasunate huik. Siis käis raksatus ja üles paiskus tuld ja suitsu. Süvikujõe veed tulvasid sisinal ja aurates välja: neid ei hoidnud enam miski kinni, sest plahvatuse järel haigutas müüris suur lõhe. Sealt kaudu vooris sisse tumedate kogude kari.

"Sarumani nõiatemp!" käratas Aragorn. "Nad on senikaua jälle truupi roninud, kuni me juttu ajasime, ja meie jalge all Orthanci tule süüdanud. *Elendil! Elendil!*" karjus ta, hüpates alla murrangusse; aga samal ajal kerkisid sajad redelid müüride vastu. Üle valli ja valli alt tuli viimane rünnak, uhades nagu must laine üle liivaluite. Kaitse oli minema pühitud. Osa Ratsanikest aeti tagasi, aina kaugemale ja kaugemale Süvikusse, kus nad kukkudes ja võideldes sammsammult järele andsid ning koobaste poole taandusid. Teised murdsid läbi vaenlaste kindluse juurde.

Lai trepp tõusis Süvikust üles Kaljule ja Sarvelinna tagaväravale. Selle alumistel astmetel seisis Aragorn. Tema käes hiilgas ikka veel Andúril ning hirm mõõga ees hoidis vaenlast veidi aega tagasi, kuna trepile pääsenud üksteise järel üles värava poole suundusid. Ülemistel astmetel põlvitas Legolas. Ta vibu oli vinnas, kuid tal oli järel vaid üksainus üleskorjatud nool ning nüüd jälgis ta ümbrust, valmis laskma esimest orki, kes julgeb trepile läheneda.

"Kõik, kes said, on nüüd eluga sisse pääsenud, Aragorn," hüüdis ta. "Tule tagasi!"

Aragorn pöördus ringi ja ruttas trepist üles; aga joostes juhtus ta väsimuse tõttu komistama. Silmapilk sööstsid vaenlased edasi. Orkid tormasid lõuates mehe poole, valmis oma pikkade kätega temast kinni haarama.

Esimene langes, Legolase viimane nool kõris, aga ülejäänud kargasid talle peale. Siis raksatas trepile ülalt vallilt heidetud kivirahn ning peletas orkid tagasi Süvikusse. Aragorn jõudis ukseni ning lajatas selle kähku enda järel kinni.

"Asjad lähevad halvasti, mu sõbrad," ütles ta käsivarrega otsmikult higi pühkides.

"Halvasti jah," möönis Legolas, "aga veel mitte lootusetult, kuni sina meiega oled. Kus on Gimli?"

"Ma ei tea," kostis Aragorn. "Nägin teda viimati võitlemas müüri all maas, aga vaenlane viis meid lahku."

"Ah! See on halb uudis," kurtis Legolas.

"Ta on kange ja tugev," lausus Aragorn. "Loodame, et ta suudab koobaste juurde pääseda. Seal oleks ta mõneks ajaks ohutus kohas. Ohutumas kui meie. Selline pelgupaik võiks päkapikule meele järele olla."

"Pean sellele lootma," ohkas Legolas. "Aga ma soovin, et ta oleks seda teed tulnud. Tahtsin isand Gimlile öelda, et minu arvel on nüüd kolmkümmend üheksa."

"Kui ta end koobaste juurde välja võitleb, siis läheb ta jälle sinust mööda," naeris Aragorn. "Ma pole veel kunagi näinud nii vilgast kirvest."

"Lähen otsin mõned nooled," ütles Legolas. "Lõpeks see öö ometi kord otsa, siis saaksin laskmise jaoks rohkem valgust!"

Aragorn läks kindlusse. Seal sai ta oma jahmatuseks teada, et Éomer ei jõudnud Sarvelinna.

"Ei, ta ei tulnud Kaljule tagasi," ütles üks Läänekurru meestest. "Nägin teda viimati Süviku suudmes mehi enda ümber kogumas ja võitlemas. Gamling oli koos temaga, ja päkapikk ka; aga ma ei jõudnud nendeni."

Aragorn sammus läbi sisemise õue ja ronis kambrisse kõrgel tornitipus. Seal seisis kuningas, tume kuju kitsa akna taustal, ja vaatas alla orgu.

"Mis uudist, Aragorn? " küsis ta.

"Süvikuvall on võetud, isand, ja kogu kaitse minema pühitud; aga paljud pääsesid Kaljule pakku." .

"Kas Éomer on siin?"

"Ei, isand. Aga paljud sinu mehed taganesid Süvikusse ning mõned ütlevad, et Éomer oli nende hulgas. Kitsas kohas võivad nad vaenlast tagasi hoida ja koobastesse jõuda. Mis lootust neil siis veel on, ma ei tea."

"Igatahes rohkem kui meil. Öeldakse, et seal olla hea varustus. Ja õhk on seal puhas, tänu avadele kõrgel kaljupragudes. Keegi ei saa läbi murda kindlate meeste kaitsest. Nad võivad kaua vastu pidada."

"Orkid on Orthancist mingi nõiaväe kaasa toonud," ütles Aragorn. "Neil on plahvatav tuli ja selle abil võtsid nad Valli. Kui nad koobastesse ei pääse, võivad nad seesolijad sinna kinni panna. Aga nüüd peame pöörama kogu tähelepanu endi kaitsmisele."

"Ma lähen selles vangikongis närviliseks," sõnas Théoden. "Kui mul oleks oda käes ja ma saaksin oma meeste eesotsas väljale ratsutada, siis tunneksin ehk veel kord lahingurõõmu ja võiksin nõnda lõpetada. Aga siin on minust vähe kasu."

"Siin oled sa vähemalt Margi tugevaimas kindluses kaitse all," lausus Aragorn. "Sarvelinnas on meil rohkem lootust sind kaitsta kui Edorases, või isegi mägedes Haraliinas."

"Öeldakse, et Sarvelinn pole kunagi rünnakule alistunud," ütles Théoden, "aga nüüd hakkab mu süda selles kahtlema. Maailm muutub, ja kõik, mis vanasti oli tugev, osutub nüüd ebakindlaks. Kuidas võib ükski kants vastu pidada nii suurele väele ja nii pöörasele vihale? Kui ma oleksin teadnud, et Raudlinna jõud on nõnda suureks kasvanud, poleks ma ehk nii rutakalt sellele vastu kihutanud, hoolimata kõigist Gandalfi kunstidest. Tema nõu ei paista nüüd sugugi nii hea, kui hommikupäikese all."

"Ära otsusta Gandalfi nõuande üle enne, kui kõik on lõppenud, isand," sõnas Aragorn.

"Lõpp ei saa enam pikk olema," ohkas kuningas. "Aga mina ei lõpeta siin, nagu mõni vana mäger lõksus. Lumilakk ja Hasufel ja mu vardjate hobused on sisemises õues. Kui koit tõuseb, lasen oma meestel Helmi sarve puhuda ja ratsutan ise välja. Kas sa sõidad siis koos minuga, Arathorni poeg? Võib-olla murrame välja või leiame vähemalt laulu väärilise lõpu - kui siin üldse kedagi järele jääb, kes seda laulda võiks."

"Ma sõidan koos sinuga," ütles Aragorn.

Kuninga loal pöördus ta müürile tagasi ning käis läbi kogu ringi, julgustades mehi ja abistades neid seal, kus rünnak oli äge. Legolas läks koos temaga. Alt lahvatasid üles tulekeeled, pannes kivid vappuma.Üles visati ronimiskonkse ning redelid tõsteti püsti. Ikka ja jälle jõudsid orkid välismüüri harjale ning taas tõukasid kaitsjad nad alla tagasi.

Lõpuks seisis Aragorn suurte väravate kohal, vaenlase viskodasid tähele panemata. Eemale vaadates nägi ta idataevast heledamaks tõmbuvat. Siis tõstis ta üles oma tühja käe, pihk läbirääkimissoovi märgiks väljapoole pööratud.

Orkid lõugasid ja irvitasid. "Tule alla! Tule alla!" pröökasid nad. "Kui sa meiega rääkida tahad, tule alla! Too oma kuningas välja! Meie oleme võitlevad uruk-haid. Küll me ta urust välja kupatame, kui ta ise ei tule. Too oma kuningas redust välja!"

"Kuningas jääb või tuleb omal tahtel," ütles Aragorn.

"Mida sina siis siin teed?" pärisid nad vastu. "Miks sa välja kiikad? Kas tahad meie väe võimsust näha? Meie oleme võitlevad urukhaid."

"Ma vaatasin välja, et koitu näha," kostis Aragorn.

"Mis meil koidust!" irvitasid nood. "Meie oleme urukhaid: meie ei jäta võitlust ei ööl ega päeval, ei tormi ega ilusa ilmaga. Meie tuleme tapma, nii kuu kui päikese all. Mis meil koidust!"

"Keegi ei tea, mida uus päev talle tuua võib," lausus Aragorn. "Kaduge siit enne, kui asi teile halvaks pöörab."

"Kao ise, või me laseme su müüri pealt maha!" huilgasid nad. "See pole mingi läbirääkimine. Sul pole midagi öelda."

"Mul on öelda seda," vastas Aragorn. "Ükski vaenlane pole veel Sarvelinna ära võtnud. Minge minema, või keegi teist ei leia halastust. Mitte keegi ei lahku siit elavana, et Põhja sõnumeid viia. Te ei tea, milline oht teid ähvardab."

Aragornist õhkus nii suurt jõudu ja kuninglikkust, kui ta seal üksi oma vaenlaste vastas purustatud väravate kohal seisis, et paljud metsmehed jätsid lärmamise ja vaatasid üle õla alla orgu, ning mõned piidlesid kahtlevalt taevast. Aga orkid möirgasid naerda, ning üle müüri tuhises viskodade ja noolte rahe, kui Aragorn alla hüppas.

Käis pauk ja tuleplahvakas. Väravakaar, millel ta hetk tagasi oli seisnud, pragunes ja vajus suitsu ja tolmupilves kokku. Kivikuhil paiskus laiali, otsekui tabanuks seda välk. Aragorn jooksis kuninga torni.

Ent samal ajal, kui värav langes ning orkid selle ümber võidukisa tõstsid, valmistudes sisse tungima, tõusis nende selja taga kaugele tuulele sarnanev mühin, mis paisus paljude häälte käraks, mis karjusid koidukumas imelikke uudiseid. Jahmunud suminat kuuldes lõid Kaljul olevad orkid kõikuma ja vaatasid tagasi. Ning siis kajas äkitselt ja õudustäratavalt tornitipust Helmi suure sarve hüüd.

Kõik, kes seda häält kuulsid, värisesid. Paljud orkid viskusid näoli maha ja katsid kõrvad käppadega. Süvikust tõusis kaja, huik huike järel, nagu seisaks igal kaljul ja künkal võimas

sõnumitooja. Aga mehed müüridel tõstsid pilgu, kuulatades hämmastunult, sest kaja ei lakanud. Ikka ja jälle kaikusid sarvehüüud kinkude ümber; nüüd vastasid nad üksteisele lähemalt ja valjemini, puhudes meeletult ja vabalt.

"Helm! Helm!" hüüdsid Ratsanikud. "Helm on tõusnud ja tuleb tagasi sõtta. Helm Théoden Kuninga eest!"

Ja selle hõike saatel ilmus kuningas. Tema hobu oli valge nagu lumi, kuldne ta kilp ning pikk tema oda. Ta paremal käel sõitis Aragorn, Elendili pärija, ja nende taga ratsutasid Eorl Noore Koja isandad. Taevarannal puhkes valgus. Öö lahkus.

"Edasi, eorlingid!" Selle hüüde ja suure sõjakisaga asusid nad rünnakule. Nad tormasid välja väravast, pühkisid üle teetammi ning tuiskasid läbi Raudlinna vägede nagu tuul läbi rohu. Nende tagant Süvikust kostsid koobastest väljuvate meeste käredad hõiked, kes vaenlast tagant kihutasid.

Alla tulid kõik mehed, kes olid veel Kaljule jäänud. Ja ikka veel kaikus küngastel paljude sarvede hääl.

Kuningas ja ta kaaslased kappasid edasi. Pealikud ja vägilased langesid või pagesid nende ees. Ei ork ega inimene suutnud neile vastu seista. Nende seljad pöördusid Ratsanike mõõkade ja odade poole ning nende näod oru suunas. Nad karjusid ja ulgusid, sest hirm ja suur imestus tabas neid koos päevatõusuga.

Nõnda ratsutas kuningas Théoden Helmi Väravast välja ning murdis läbi tee suure Tammini. Seal ta kaaskond peatus. Valgus muutus nende ümber selgeks. päikesekiired lõõmasid idapoolsete küngaste kohal ning sädelesid nende odadel. Aga nemad istusid vaikides oma ratsudel ja vaatasid alla Süvikuvakku.

Maastik oli muutunud. Seal, kus enne asus haljas org, mille rohused nõlvad üles küngastele tõusid, laius nüüd mets. Võimsad puud seisid raagus ja vaikselt üksteise kõrval, oksad räsus ja ladvad hallid; nende jombulised juured olid kaevunud pikka haljasse rohtu. Puude all valitses pimedus. Tammi ja tolle nimetu metsa vahele jäi vaid kakssada sülda vaba maad. Seal võdisesid nüüd Sarumani uhked väesalgad, tundes õudust nii kuninga kui puude ees. Neid voolas Helmi Väravalt alla, kuni kogu tammitagune maa oli vaenlastest tühi, aga tammi ees sagis neid tihedamini kui kärbseid. Nad ronisid ja roomasid asjata vao müüridel, püüdes pääseteed leida. Idas oli orusein liiga järsk ja kivine; vasakult, lääne poolt lähenes nende viimne turm.

Korraga ilmus künkaharjale ratsanik, kelle valge rüü tõusvas päikeses särama lõi. Üle madalate kinkude kõlasid sarvehääled. Tema taga ruttasid laugetest nõlvadest alla tuhanded jalamehed, kel olid paljastatud mõõgad käes. Nende keskel ratsutas pikk ja tugev mees. Tema kilp oli punane. Kui ta oruveerele jõudis, tõstis ta huultele suure musta sarve ja puhus valju huike.

"Erkenbrand!" karjusid Ratsanikud. "Erkenbrand!"

"Vaadake Valget Ratsanikku!" hüüdis Aragorn. "Gandalf on tagasi tulnud!"

"Mithrandir, Mithrandir!" hõiskas Legolas. "See on alles tõeline võlukunst! Tulge! Ma viskaksin sellele metsale enne pilgu peale, kui nõidus kustub."

Raudlinna väed möirgasid, vankudes sinna ja tänna, pöördudes ühe õuduse eest teise õuduse poole. Taas hüüdis tornist sarv Läbi lõhe Tammis ründas kuninga salk. Küngastelt kihutas alla Erkenbrand, Läänekurru isand. Alla tormas Varivalge, otsekui hirv, kes jookseb mägedes kindlal sammul. Valge Ratsanik sööstis nende poole ning tema tuleku õud täitis vaenlase hullusega. Metsmehed viskusid tema ees näoli. Orkid tuikusid ja kriiskasid ning heitsid kõrvale nii mõõgad kui odad. Nad pagesid kui mägituulest aetud must suits. Ulgudes tormasid nad ootavate puude varju; ning sellest varjust ei tulnud välja enam ükski.

8. PEATÜKK
Tee Raudlinna

Nõnda juhtus, et selges hommikuvalguses kohtusid kuningas Théoden ja Valge Ratsanik Gandalf taas haljal rohul Süvikujõe kõrval. Seal viibisid samuti Aragorn Arathorni poeg, haldjas Legolas, Läänekurru Erkenbrand ning Kuldse Koja isandad. Nende ümber kogunesid rohirrimid, Margi Ratsanikud; imestus ületas nende võidurõõmu ning nende silmad pöördusid metsa poole.

Äkki kõlas vali hüüd ning Tammilt tormasid alla need, keda oli tagasi Süvikusse aetud. Sealt tulid Gamling Vana ja Éomer Éomundi poeg ning nende kõrval kõndis päkapikk Gimli. Tal ei olnud kiivrit ning tema pea ümber mähitud linane side oli vereplekiline, aga ta hääl oli vali ja tugev.

"Nelikümmend kaks, isand Legolas!" kuulutas ta. "Aga mu kirves on tärgitud: neljakümne teisel oli raudvõru kaela ümber. Kuidas sinul lood on?"

"Sa lähed minust ühega mööda," vastas Legolas. "Aga ma ei ole sulle võidu pärast kade, sest mulle teeb suurt rõõmu sind jälle omil jalul näha!"

"Tere tulemast, õepoeg Éomer!" ütles Théoden. "Nüüd, kus ma sind elusa ja tervena näen, on mu süda tõesti rõõmus."

"Ole tervitatud, Margi Isand!" kostis Éomer. "Pime öö on möödas ja päev taas saabunud. Aga see päev toob veidraid uudiseid." Ta pöördus ringi ja vaatas imestunult algul metsa ja siis Gandalfi poole. "Jälle tuled sa kõige suuremas hädas, ootamatult," sõnas ta.

"Ootamatult?" imestas Gandalf. "Ma ju ütlesin, et tulen tagasi ja saan teiega siin kokku."

"Aga sa ei nimetanud tundi ega ennustanud oma tulemise viisi. Sa tood kummalist abi. Su võlukunst on õige võimas, Gandalf Valge!"

"Võib-olla. Aga kui see ka nõnda on, siis pole ma seda veel näidanud. Ma ei teinud muud, kui andsin ohu korral head nõu ning kasutasin ära Varivalge kiirust. Rohkem on korda saatnud sinu oma vaprus ja Läänekurru meeste toekad jalad, mis kannatasid marssida läbi kogu öö."

Siis vaatasid nad kõik Gandalfi veel suurema hämmastusega. Mõned heitsid tumedaid pilke metsa poole ning tõstsid käed kulmude kohale, nagu arvates, et nende silmad näevad teisiti kui võluri omad.

Gandalf naeris pikalt ja lõbusalt. "Puud?" küsis ta. "Ei, mina näen metsa niisama selgesti kui teie. Aga see pole minu töö. Niisugune asi käib tarkadele üle jõu. See kukkus paremini välja, kui ma kavatsesin, ning isegi paremini, kui ma lootsin."

"Aga kui see pole sinu, siis kelle nõidus see on?" küsis Théoden. "Sarumani oma see igatahes ei ole. Kas on olemas veel mõni võimsam tark, kellest me veel midagi ei tea?"

"See pole nõidus, vaid hoopiski vanem jõud," ütles Gandalf. "Too jõud kõndis maa peal veel enne, kui haldjas laulis või haamer lõi.

Kui kirvest polnud tundnud puu,
Kui vastset mäge silmas kuu;
Kui maailm leina polnud näind,
Ta juba laantes ringi käis"

"Ja milline võiks olla su mõistatuse vastus?" küsis Théoden.

"Kui sa seda teada tahad, siis pead koos minuga Raudlinna tulema," kostis Gandalf.

"Raudlinna?!" hüüatasid teised kooris.

"Jah," lausus Gandalf. "Ma lähen Raudlinna tagasi ning need, kes tahavad, võivad minuga ühes tulla. Seal saame muidki imesid näha."

"Aga Margis ei ole küllalt mehi, kui need ka kõik kokku kogutaks ning haavadest parandataks, et Sarumani kindlust rünnata," väitis Théoden vastu.

"Sellegipoolest lähen ma Raudlinna," ütles Gandalf. "Ma ei jää sinna kauaks. Minu tee läheb nüüd ida poole. Oodake mind Edorases enne kuu kahanemist!"

"Ei!" sõnas Théoden. "Koidueelsel pimedal tunnil ma kahtlesin, aga nüüd me enam ei lahku. Tulen sinuga, kui see on sinu nõu."

"Tahan Sarumaniga rääkida, nii kiiresti kui võimalik," ütles Gandalf "ja kuna ta on sulle suurt kahju teinud, siis oleks ka sinul sobilik seal viibida. Aga kui pea ja kui kiiresti saate te teele asuda?"

"Mu mehed on lahingust väsinud," ütles kuningas, "ja mina samuti. Ma ratsutasin kaugele ning sain vähe und. Paraku pole mu vana iga ainult väljamõeldis ega Ussikeele sosinate teene. See on tõbi, mida ükski ravitseja ei saa täielikult tervendada, isegi mitte Gandalf."

"Siis las kõik need, kes minuga kaasa tulevad, heidavad nüüd puhkama," lausus Gandalf. "Läheme teele õhtu varjus. See sobib hästi, sest minu nõu on, et meie tulekud ja minekud peaksid nüüdsest alates olema võimalikult salajased. Aga ma ei käse sul palju mehi kaasa võtta, Théoden. Me läheme läbirääkimistele, mitte võitlusse."

Siis valis kuningas mehed, kes polnud haavata saanud ja kel olid kiired hobused, ning saatis need võidusõnumiga igasse Margi orgu; ja nemad viisid kohale ka tema kutse, mis käskis kõiki mehi, nii noori kui vanu, kiiresti Edorasse tulla. Seal korraldab Margi Isand teisel päeval pärast täiskuud kõigi meeste kogunemise, kes on suutelised relva kandma. Endaga ühes Raudlinna sõitma valis kuningas Éomeri ja kakskümmend meest oma kodakondsete seast. Gandalfiga koos läksid Aragorn, Legolas ja

Gimli. Haavast hoolimata ei nõustunud päkapikk maha jääma.

"See oli ainult nõrk hoop ja kübar pööras löögi kõrvale," ütles ta. "Minu tagasihoidmiseks on küll rohkem tarvis, kui too orkitäke."

"Ma hoolitsen haava eest, kuni sa puhkad," vastas Aragorn.

Kuningas naasis nüüd Sarvelinna ning magas nii vaikset und, nagu ta enam aastaid polnud maganud, ja ülejäänud osa tema valitud kaaskonnast magas samuti. Kõik teised, kes polnud haavata saanud, hakkasid pihta suure tööga; sest paljud olid lahingus langenud ning lamasid surnuna väljal või Süvikus.

Ühtki orki polnud ellu jäänud; nende laipu ei hakanud keegi üle lugema. Aga suur hulk mägilasi oli alla andnud ning nüüd olid nad hirmul.

Margi inimesed võtsid neilt relvad ning panid nad tööle.

"Aidake nüüd parandada seda kurja, mida olete teinud," ütles Erkenbrand, "ning pärast seda annate vande, et te ei tule enam kunagi relvastatult üle Rauajõe Koolmete ega sõdi koos inimeste vaenlastega; ja siis saate te vabalt oma maale tagasi minna. Sest Saruman on teid eksiteele viinud. Paljud teist said surma tasuks oma ustavuse eest temale; aga kui te ka võitnud oleksite, poleks teie palk palju parem olnud."

See hämmastas Nõgimaa mehi, sest Saruman oli neile rääkinud, et Rohani inimesed on julmad ja põletavad oma vangid elusalt.

Sarvelinna esise välja keskele kanti kokku kaks kääbast ning nende alla maeti kõik Margi Ratsanikud, kes olid linna kaitstes langenud, Idaorgude rahvas ühele ja Läänekurru rahvas teisele poole. Üksikus hauas Sarvelinna varju all lebas Háma, kuninga vardjate pealik. Tema langes Värava ees.

Orkid kanti kokku suurtesse virnadesse inimeste kääbastest kaugemale, metsaserva ligi. See tegi rahvale muret, sest laipade kuhjad olid liiga suured, et neid matta või põletada. Tuletegemiseks oli neil vähe puid ning keegi ei söandanud nondele kummalistele puudele kirvest külge panna, isegi kui Gandalf poleks neid hoiatanud ka kõige suurema ohu korral mitte ühelegi oksaraole häda tegemast.

"Las orkid jääda sinna, kus nad on," ütles Gandalf. "Hommik võib meile uut nõu tuua."

Pärastlõunal valmistus kuninga salk teele asuma. Matmine alles algas ning Théoden leinas taga oma pealikku Hámat ja heitis esimese peotäie mulda tema hauale. "Suurt kurja on Saruman teinud mulle ja kogu sellele maale," ütles ta, "ja ma pean seda meeles, kui me kohtume."

Päike veeres juba Vao läänepoolsete küngaste kohale, kui Théoden ja Gandalf ning nende kaaslased viimaks Tammilt teele läksid. Nende taha oli kogunenud suur hulk rahvast, nii Ratsanikke kui Läänekurru rahvast, vanu ja noori, naisi ja lapsi, kes olid koobastest välja tulnud. Nad laulsid selgel häälel võidulaulu ning jäid siis äkki vait, mõeldes, mis võiks juhtuda, sest nad märkasid puid ja pelgasid neid.

Ratsanikud jõudsid metsa juurde ja peatusid, sest ei hobused ega inimesed tahtnud sinna sisse minna. Puud olid hallid ja ähvardavad ning nende ümber lehvis vari või udu. Nende pikkade rippuvate okste otsad kummardusid allapoole, nagu krabavad sõrmed, nende juured väänlesid maapinnal, nagu kummaliste koletiste liikmed, ning mustad õõned avanesid nende all. Aga Gandalf läks väge juhtides edasi ning seal, kus Sarvelinnast tulev tee puudeni jõudis, nägid nad nüüd avaust, otsekui võlvitud väravat võimsate okste all; läbi selle astus Gandalf ning nad järgnesid talle. Siis leidsid nad oma hämmastuseks, et tee jooksis edasi ning Süvikujõgi selle kõrval; ja taevas pea kohal oli vaba ning täis kuldset valgust. Aga kummalgi pool olid puude kõrged löövid juba hämarusse mähkunud, kulgedes eemale läbitungimatutesse varjudesse; ja seal kuulsid nad okste kriiksumist ja oigamist, kaugeid hüüdeid ja sõnatute häälte kõma, mis vihaselt pomisesid. Ei orke ega teisi elavaid olendeid polnud näha.

Legolas ja Gimli ratsutasid nüüd koos ühel hobusel ja hoidsid tihedasti Gandalfi ligi, sest Gimli tundis metsa ees hirmu.

"Siin on nii palav," ütles Legolas Gandalfile. "Tunnen enda ümber vägevat raevu. Kas sa ei tunne, kuidas õhk su kõrvus tuikab?"

"Jah," kostis Gandalf.

"Mis noist õnnetuist orkidest on saanud?" küsis Legolas.

"Seda ei saa vist keegi kunagi teada," vastas Gandalf.

Nad ratsutasid veidi aega vaikides; aga Legolas kiikas pidevalt ühele ja teisele poole ning oleks tihti metsa hääli kuulates peatuma jäänud, kui Gimli oleks seda lubanud.

"Need on kõige kummalisemad puud, mida ma iial olen näinud," ütles haldjas, "ja ma olen näinud mitutki tamme tõrust tärkamas ja vanas eas maha varisemas. Soovin, et mul oleks aega siin nende keskel jalutada: neil on hääled ning ajapikku hakkaksin ma ehk nende mõtteid mõistma."

"Ei, ei!" tõrjus Gimli. "Jätame nad rahule! Ma aiman juba nagunii, mis neil mõttes on: nad vihkavad kõike, mis kahel jalal kõnnib; ja nende jutt käib lömastamisest ja kägistamisest."

"Mitte kõike, mis kahel jalal kõnnib," parandas Legolas. "Siin sa minu meelest eksid. Need on orkid, keda nad vihkavad. Sest nad ei kuulu siia ning teavad vähe haldjatest ja inimestest. Kaugel on need

orud, kus nad tärkasid. Ma arvan, et need on Fangorni sügavad taarnad, Gimli, kust nad tulevad."

"Siis on see kõige ohtlikum mets Keskmaal," ütles Gimli. "Peaksin neile tänulik olema selle osa eest, mida nad siin mängisid, aga ma ei armasta neid. Sina võid neid imepärasteks pidada, kuid mina olen sel maal suuremat imet näinud, ilusamat kui ükski salu või välu, mis iial on kasvanud: selle võlu täidab ikka veel mu südant.

Inimeste teed on imelikud, Legolas! Neil on siin käes üks Põhjamaa imedest - ja mida nad selle kohta ütlevad? Urud, ütlevad nad! Urud! Õõned, kuhu sõja ajal peitu pugeda ja kus loomasööta hoida! Mu hea Legolas, kas sa ei tea, et Helmi Süviku koopad on hiigelsuured ja lõpmata kaunid? Siia voolaks päkapike lõputu palverännak, et neile kasvõi pilku heita, kui teataks, et niisugune asi olemas on. Oi jaa, nad maksaksid puhast kulda üheainsa pilgu eest!"

"Ja mina maksaksin kulda, et mitte sinna minna," sõnas Legolas, "ja teist niisama palju, et sealt välja pääseda, kui ma olen sinna sisse eksinud!"

"Sina pole neid näinud, seepärast annan su pila sulle andeks," ütles Gimli. "Aga sa räägid lolli juttu. Kas sa ei arva, et need kojad on kaunid, kus elab sinu kuningas Sünklaane künka all, ja et päkapikud nende ehitamisel kunagi kaasa aitasid? Need on paljad sarad, võrreldes nende koobastega, mida ma siin näinud olen: mõõtmatud kojad täis tilkuva vee igikestvat muusikat, mis langeb sama kaunitesse järvedesse kui Kheled-zâram tähevalgel.

Ja siis, Legolas, kui süüdatakse tõrvikud ja inimesed kõnnivad liivastel põrandatel kajavate võlvide all, ah! siis, Legolas, löövad lihvitud seintel sädelema pärlid ja kristallid ja hinnaliste maakide sooned; ja valgus kumab läbi marmorikurdude, mis on sama õhulised kui merikarp ning lüümed nagu kuninganna Galadrieli elavad käed. Seal on valged ja safrankollased ja koidupuna karva sambad, Legolas, rihveldatud ja põimitud kõige imepärasemateks kujudeks; nad kasvavad välja mitmevärvilistest põrandatest, tõusevad vastu lae all hiilgavaile ripatseile: tiivad, köied, külmunud pilvedest peenemad kangad; odad, lipud, rippuvate losside tornid! Tüüned järved peegeldavad neid: sätendav maailm vaatab üles klaasja pinnaga tumedaist tiikidest; sellised linnad, mida Durini meel poleks osanud talle uneski silme ette manada, sirutavad oma puiestikud ja sammasõued välja tumedate orvadeni, kuhu valgus iial ei tungi.Ja kilks! langeb hõbedane tilk ning sõõrjad virved klaasi pinnal panevad kõik tornid looklema ja värelema, otsekui veetaimed ja korallid meregrotis. Siis saabub õhtu: nad kahvatuvad ja kustuvad vilkudes; tõrvikud lähevad teise kambrisse ja teise unelmasse. Seal tuleb kamber kambri järel, Legolas; koda järgneb kojale, võlv võlvile, trepp trepile; ja ikka veel viivad käänulised rajad edasi mägede südamesse. Urud! Helmi Süviku Koopad! Õnnelik oli too juhus, mis mind siia saatis! Neist lahkumine toob mulle pisarad silma."

"Siis soovin ma sulle lohutuseks, Gimli," sõnas haldjas, "et sa võiksid sõjast eluga tagasi pääseda ja neid taas vaatama tulla. Aga ära räägi neist kogu oma rahvale! Sinu jutu järgi paistab neil siin üsna vähe teha olevat. Võib-olla talitavad siinsed inimesed targasti, kui nad vähe räägivad: üks kärme päkapikupere võiks oma vasara ja meisliga siin rohkem ära rikkuda, kui nemad ehitada suutsid."

"Ei, sa ei saa aru!" ütles Gimli. "Ühtki päkapikku ei jäta niisugune ime külmaks. Ükski Durini soost ei hakkaks neid koopaid kivide või maagi saamiseks üles kaevama, kui seal ka kulda ja teemante leiduks. Kas sina raiud maha kevadõites puudesalu, et küttepuid saada? Meie hoolitseksime nende õitsvate kivilaante eest, mitte ei hakkaks neid kaevandama. Teeksime tööd peene oskusega, kõks kõksu haaval - terve põneva päeva jooksul ehk üksainus tilluke kivilaast ja mitte enam - ning aastate möödudes avaksime uusi teid ja tooksime nähtavale kaugeid kambreid, mis on ikka veel pimedad ja paistavad praegu vaid tühikuina kaljupragude taga. Ja valgus, Legolas! Me valmistaksime selliseid lampe, millised särasid kunagi Khazad-dûmis; ja kui me tahaksime, siis ajaksime minema tolle öö, mis magab seal mägede loomisest saadik; ja kui me sooviksime puhata, siis laseksime ööl tagasi tulla."

"Su jutt on liigutav, Gimli," ohkas Legolas. "Ma ei ole sind kunagi enne niimoodi rääkimas kuulnud. Sa paned mind peaaegu kahetsema, et ma ei ole neid koopaid näinud. Kuule! Teeme õige niisuguse kauba - kui me mõlemad eesootavaist ohtudest tervelt tagasi tuleme, siis rändame veidi aega koos ringi. Sina tuled koos minuga Fangorni ning siis tulen mina koos sinuga Helmi Süvikut vaatama."

"See poleks just säärane tagasitee, mille mina valiksin," sõnas Gimli. "Aga ma kannatan välja Fangorni, kui sina lubad tulla tagasi koobastesse ja nende imet minuga jagada."

"Ma luban seda," ütles Legolas. "Aga paraku peame nii koopad kui metsa nüüd mõneks ajaks selja taha jätma. Vaata! Me hakkame puude vahelt läbi jõudma. Kui kaugele Raudlinn siit jääb, Gandalf?"

"Umbes kümme penikoormat, nagu Sarumani rongad seda mõõdavad," vastas Gandalf, "kolm Süvikuvao suudmest Koolmetele ja sealt veel seitse Raudlinna väravateni. Aga me ei sõida täna öösel mitte kogu teed ära."

"Ja kui me sinna jõuame, mida me siis näeme?" küsis Gimli. "Sina võid ju teada, aga mina ei oska arvata."

"Ma ei tea isegi kindlalt," vastas võlur. "Olin seal eile ööhakul, aga sellest ajast võib paljugi muutunud olla. Aga ma ei arva, et sa seda reisi hiljem asjatuks nimetad - kuigi Aglarondi Sädelevad Koopad sinust maha jäid."

Viimaks jõudis salk puude vahelt läbi ning leidis, et nad on Vao põhja välja jõudnud, kus Helmi Süvikust tulev tee kaheks hargnes, minnes üht haru pidi itta Edorasse ja teist pidi põhja Rauajõe Koolmetele. Kui nad viimaste okste alt läbi ratsutasid, peatus Legolas ja vaatas kahetsusega tagasi.

Korraga ta hüüatas.
"Seal on silmad!" hõikas ta. "Silmad vaatavad okste varjust välja! Ma pole kunagi varem niisuguseid silmi näinud."
Teised peatusid ja pöördusid tema hüüdest üllatatult ringi; kuid Legolas hakkas tagasi sõitma.
"Ei, ei!" hüüdis Gimli. "Sina võid oma hullu peaga teha, mida tahad, aga lase mind enne hobuse seljast maha! Mina ei taha mingeid silmi näha!"
"Seisa, Legolas Roheleht!" lausus Gandalf. "Ära mine metsa tagasi! Sinu aeg pole veel käes."
Samal ajal astusid puude vahelt välja kolm kummalist kogu. Nad olid pikad nagu trollid, kaksteist jalga või rohkemgi kõrged; nende tugevad kehad, toekad kui noortel puudel, paistsid olevat kaetud halli ja pruuni tihedasti istuva rüü või nahaga. Olevuste liikmed olid pikad ja nende kätel oli palju sõrmi; nende juuksed olid karmid ja parrad hallikasrohelised nagu sammal. Pilk nende silmis oli tõsine, kuid nad ei vaadanud ratsanike poole: nende silmad pöördusid põhja suunas. Äkki tõstsid nad oma pikad käed suu juurde ja tõid kuuldavale kõlavad hüüded, selged kui sarvehääled, kuid helisevamad ja varjundirikkamad. Hüüetele vastati; ning ringi pöördudes nägid ratsanikud teisi samasuguseid olendeid läbi rohu lähemale rühkimas. Nad tulid kärmesti Põhjast, sammudes kahlavate haigrute kõnnakul, kuid mitte sama aeglaselt, sest nende pikki asteid võtvad jalad liikusid nobedamini kui haigru tiivad. Ratsanikud hüüatasid hämmastunult ning mõned panid käe mõõgapidemele.
"Teil pole relvi tarvis," ütles Gandalf. "Need on ainult karjased. Nad ei ole vaenlased ning õigupoolest pole neil meiega üldse mingit pistmist."
Nõnda näis see olevat, sest tema sõnade ajal rühkisid pikakasvulised olendid metsa ja kadusid, ratsanikele ainsatki pilku heitmata.
"Karjased!" üllatus Théoden. "Kus nende kari on? Mis asjad need sellised on, Gandalf? Sest on selge, et vähemalt sinule ei ole nad mitte võõrad."
"Need on puude karjased," vastas Gandalf. "Kas sellest on siis nii palju aega möödas, kui sa tule ääres vanu lugusid kuulasid? Sinu maal on lapsi, kes võiksid tollest keerdus jutulõngast sinu küsimusele vastuse leida. Sa nägid ente, oo kuningas, ente Fangorni metsast, mida teie oma keeles Endilaaneks kutsute. Kas sa arvasid, et too nimi mõeldi lihtsalt niisama välja? Ei, Théoden, asi on vastupidi: nende jaoks olete teie vaid mööduv muinaslugu; kõik need aastad Eorl Noorest Théoden Vanani tähendavad nende jaoks üsna vähe ning kõik sinu koja suured teod on nende jaoks vaid tühiasi."
Kuningas oli vait. "Endid!" ütles ta viimaks. "Muinaslugude abil hakkan ehk pisut nende puude imet mõistma. Milliseid kummalisi päevi ma näha saan! Kaua oleme hoolt kandnud oma loomade ja oma väljade eest, ehitanud oma maju, valmistanud oma tööriistu või sõitnud appi Minas Tirithi sõdadesse. Ja seda nimetasime me inimeste eluks, maailma viisiks. Hoolisime vähe sellest, mis jäi meie maa piiride taha. Meil on laule, mis neist asjust jutustavad, aga me hakkame neid unustama ja õpetame neid vaid oma lastele, niisama, kombe pärast. Ja nüüd tulevad laulud meie hulka võõrastest paikadest ja kõnnivad nähtavana päikese all."
"Sa peaksid rõõmustama, Théoden Kuning," lausus Gandalf. "Sest mitte ainult inimeste lühike elu pole praegu ohus, vaid ka nende olendite elu, keda teie muinasloo aineks peate. Te pole liitlasteta, kuigi te neid ei tunne."
"Ometi peaksin ma ka kurvastama," sõnas Théoden. "Sest kuidas ka õnn või sõda ei pöörduks, kas ei lõpe see nõnda, et palju kaunist ja imelist läheb igaveseks Keskmaalt ära?"
"Võib-olla," nõustus Gandalf. "Sauroni kurja ei saa täielikult parandada ega teha nõnda, nagu poleks seda olnud. Aga sellised päevad on meile määratud. Läki nüüd selle reisiga edasi, mida me alustasime!"

Siis pöördus salk Vao ja metsa poolt ära ning läks edasi mööda Koolmetele viivat teed. Legolas järgnes vastutahtmist. päike oli loojunud ning juba maailma ääre taha vajunud; aga kui nad küngaste varjust välja ratsutasid ja läände Rohani Lõhe poole vaatasid, punas taevas ikka veel ning leegitsev valgus hiilgas ujuvate pilverünkade all. Selle taustal keerlesid ja lendasid tumedaina paljud mustatiivalised linnud. Mõned lauglesid süngelt kriisates rändurite pea kohal, pöördudes tagasi oma kodudesse kaljude vahel.
"Raisakullidel on lahinguväljal palju tööd olnud," ütles Éomer.
Nüüd kappasid nad edasi kergel sammul ning väljadele nende ümber laskus pimedus. Täis kasvav kuu tõusis aegamisi kõrgemale ning selle kulmas hõbedases valguses tõusid ja vajusid lainjad rohumaad, otsekui ääretu hall meri. Nad olid teeharult oma neli tundi edasi ratsutanud, kui hakkasid Koolmetele lähenema. Lauged nõlvad laskusid kiiresti alla orgu, kus jõgi kõrgete haljaste astangute vahel kivistel leetseljakutel laiali hargnes. Tuule tõukel kandus nendeni huntide ulumine. Nende südamed olid rasked, meenutades neid paljusid mehi, kes olid siin lahingus langenud.
Rada lõikus tõusvate murukallaste vahele ning uuristas teed läbi astangute jõe äärde, ja seal jälle teisest kaldast üles. Üle jõe viis kolm rida lamedaid astekive ning nende vahel olid hobuste jaoks koolmed, mis kulgesid kummaltki rannalt lagedale laiule jõe keskel. Ratsanikud vaatasid ülepääsu ning see paistis neile imelik, sest Koolmed olid alati olnud täis kivide vastu peksleva vee kohinat ja pladinat; aga nüüd valitses siin vaikus. Jõesäng oli peaaegu kuiv, kõle veerkivide ja halli liivaga kaetud jäätmaa.

"Sellest on saanud õudne paik," märkis Eomer. "Mis selle jõega küll juhtus? Saruman on hävitanud palju kauneid asju: kas ta laastas ka Rauajõe allikad?"

"Nõnda see näib," vastas Gandalf.

"Oh häda!" hüüatas Théoden. "Kas me peame minema seda teed, kus raisakotkad õgivad nii paljusid häid Margi Ratsanikke?"

"See on meie tee," ütles Gandalf. "Kurb on sinu meeste langemine, aga sa näed, et neid ei õgi vähemasti mitte hundid mägedest. Nemad peavad pidu koos oma sõprade orkidega: säärane on sõprus nende moodi. Tulge!"

Nad sõitsid alla jõe äärde ning nende lähenedes jätsid hundid ulgumise ja hiilisid minema. Hirm haaras neid, kui nad nägid kuupaistel Gandalfi ning tema ratsut Varivalget hõbedana hiilgamas. Ratsanikud sõitsid üle nõva laiule ning välkuvad silmad piidlesid neid kalbelt kalda varjust.

"Vaadake!" ütles Gandalf. "Sõbrad on siin tööd teinud."

Ja nad nägid, et saare keskele oli kuhjatud kääbas, mida piiras kiviring ja ehtisid paljud odad.

"Siin lamavad kõik Margi inimesed, kes läheduses langesid," lausus Gandalf.

"Siin las nad puhata!" ütles Éomer. "Ja kui nende odad ka kõdunevad ja roostetavad, siis seisku nende kalm veel kaua selles paigas ja valvaku Rauajõe Koolmeid!"

"Kas ka see on sinu töö, mu sõber Gandalf?" küsis Théoden. "Sa jõudsid palju korda saata ühe õhtu ja öö jooksul!"

"Varivalge ja teiste abiga," kostis Gandalf. "Sõitsin ruttu ja kaugele. Aga seda ma ütlen siin haua kõrval sinu trööstimiseks: paljud langesid Koolmete lahingus, kuid neid oli vähem kui kumu kõneles. Rohkem kihutati laiali kui tapeti; kogusin kokku kõik, keda leidsin. Mõned mehed saatsin koos Läänekurru Grimboldiga Erkenbrandile appi. Mõned panin seda kääbast kokku kandma. Need on nüüd ühinenud sinu väepealiku Elfhelmiga. Saatsin ta koos paljude Ratsanikega Edorasse. Teadsin, et Saruman on kogu oma peajõu teie vastu saatnud ning tema teenrid tulid tagasi kõigilt teistelt käikudelt ja suundusid Helmi Süvikusse: maa paistis vaenlastest tühi olevat, aga ometi ma kartsin, et hundiratsanikud ja rüüstajad võivad sellegipoolest Meduseldi sõita, kuni see kaitseta on. Aga nüüd pole sul sellega muret: kui sa tagasi pöördud, võtab su maja sind sama lahkelt vastu."

"Ja ma rõõmustan seda jälle nähes," lausus Théoden, "kuigi kahtlemata jääb minu viibimine seal nüüd väga lühikeseks."

Seepeale jättis salk laiu ja kalmuga hüvasti, läks üle jõe ning ronis vastas kaldast üles. Siis ratsutasid nad edasi, jättes kurblikud Koolmed rõõmuga selja taha. Nende lahkudes puhkes hundiulg uuesti.

Vana maantee jooksis Raudlinnast ülepääsule. Mõnda aega kulges tee jõega kõrvuti, suundudes koos nõvaga itta ja siis põhja, aga lõpuks pöördus rada kõrvale ja läks otse Raudlinna väravate poole; need asusid mäekalda all lõhe lääneküljel, orusuust kahekümne viie versta kaugusel. Nad järgisid maanteed, kuid ei sõitnud selle peal, sest maapind tee kõrval oli kõva ja tasane, kaetud mitme versta ulatuses lühikese vetruva muruga. Nüüd kappasid nad palju kiiremini ning keskööks jäid Koolmed peaaegu kolme penikoorma kaugusele. Siis tegid nad peatuse ning lõpetasid selleõhtuse teekonna, sest kuningas oli väsinud. Nad olid jõudnud Udumägede jalamile ning Nan Curuníri pikad haarmed sirutusid neile vastu. Nende ees mustas org, sest kuu oli Läände kaldunud ning künkad varjasid selle valgust. Aga oru sügavast varjust tõusis hiiglaslik auru ja suitsusammas; kerkides püüdis see loojuva kuu kiiri ning hajus helkivate hõbemustade joomedena üle tähise taeva.

"Mida sa sellest arvad, Gandalf?" küsis Aragorn. "Võiks arvata, et kogu Võluri Org põleb."

"Oru kohal hõljub viimasel ajal alati suits," ütles Éomer, "aga niisugust pole ma veel enne näinud. Seal on rohkem auru kui suitsu. Saruman pruulib meile tervituseks mingit kunsttükki. Võib-olla pani ta kogu Rauajõe vee keema ning sellepärast jõgi nüüd kuival ongi."

"Võib-olla tõesti," sõnas Gandalf. "Homme saame teada, mida ta teeb. Aga nüüd puhakem veidi."

Nad jäid laagrisse Rauajõe sängi kõrval; see oli endiselt vaikne ja tühi. Mõned mehed magasid natuke. Ent hilisööl tõstsid vahimehed häält ja kõik ärkasid. Kuu oli läinud. Tähed sirasid pea kohal, kuid üle maa hiilis pimedus, mis oli mustem kui öö. See rullus nende poole mõlemal jõekaldal, suundudes põhja.

"Jääge sinna, kus te olete!" hüüdis Gandalf. "Ärge tõmmake relva! Oodake, ja see läheb teist mööda!"

Udu tihenes nende ümber. Ülal vilkusid mõned ähmased tähed, aga kummalegi küljele kerkis läbitungimatu sombe sein; nad jäid kitsasse käiku liikuvate varjutornide vahel. Kuuldus hääli, sosinaid ja oigeid ja lõputut sahisevat ohkamist; maa põrus jalge all. Näis, et nad on juba väga kaua hirmunult paigal istunud, kuni lõpuks pimedus ja ümin möödus ning mäeharude vahele kadus.

Kaugel lõunas Sarvelinnas kuulsid mehed keset ööd suurt kära, nagu puhuks orus vali tuul, ning maapind vappus; ja kõik kartsid ega julgenud välja minna. Aga hommikul astusid nad välja ja üllatusid, sest tapetud orkid olid kadunud ning puud nõndasamuti. Kaugel Süviku orus oli rohi maha trambitud ja pruuniks tõmbunud, nagu oleksid hiigelkarjased seal suuri karju ajanud; aga verst maad Tammist allpool oli maasse kaevatud tohutu auk ning selle kohale oli kuhjatud kiviküngas. Inimesed arvasid, et sinna olid maetud tapetud orkid; aga kas need, kes metsa pagesid, ka nende hulgas olid, seda ei osanud keegi öelda, sest sellele künkale ei tõstnud ükski inimene eales oma jalga. Hiljem hakati seda

hüüdma Surmakinguks ning selle peal ei kasvanud üldse rohtu. Aga noid kummalisi puid ei nähtud Süvikuvaos enam kunagi; nad olid öösel tagasi pöördunud ja läinud ära kaugele Fangorni pimedaisse taarnadesse. Nii maksid nad orkidele kätte.

Kuningas ja tema salk ei saanud sel ööl enam und; aga nad ei näinud ega kuulnud ka mingeid kummalisi asju peale ühe: korraga ärkas nende kõrval jooksva jõe hääl. Kostis tormava vee kohinat kivide vahel ning kui see möödus, voolas ja vulas Rauajõgi jälle oma sängis nagu muistegi.

Koidu ajal sättisid nad end minekuvalmis. Taevasse tõusis hall ja kahvatu valgus, aga päikesetõusu polnud näha. Õhk pea kohal oli udust raske ning üle maa levis suitsune leitsak. Nad läksid aeglaselt edasi, sõites nüüd maanteel. See oli lai ja kõva ja hästi hoolitsetud. Läbi hämu seletasid nad ähmaselt vasakul pool kerkivat pikka mäeharu. Nad sisenesid Nan Curuníri, Võluri Orgu. See oli varjuline org, mis avanes ainult Lõunasse. Kunagi oli see kena ja haljas ning nõva põhjas voolas Rauajõgi, sügav ja veerohke juba enne tasandikele jõudmist, kuna jõge toitsid paljud allikad ja väiksemad ojad, mis voolasid alla vihmast uhutud küngastelt; ning ümber jõe oli laiunud meeldiv viljakas maa.

Praegu see nõnda ei olnud. Raudlinna müüride all harisid Sarumani orjad ikka veel oma põllulappe, aga enamus orust oli muutunud umbrohu ja okaspõõsastega kaetud kõrveks. Murakaväädid väänlesid mööda maad või ronisid üle puhmaste ja konarate, moodustades karuseid urge, kus pesitsesid väiksemad loomad. Siin ei kasvanud puid, aga vohava umbrohu keskel võis senini näha iidsete salude põletatud ja raiutud kände. See oli kurb maa, kus ei kostnud ühtki heli peale jõe vulina kividel. Mornid suitsu ja udupilved ajusid ringi ning luurasid lohkudes. Ratsanikud ei kõnelnud isekeskis. Paljud kahtlesid oma südames ning mõtlesid, millise õnnetu lõpuni nende rännak võiks viia.

Kui nad olid paar versta ratsutanud, muutus maantee laiaks tänavaks, mis oli oskuslikult sillutatud suurte nelinurksete kiviplaatidega; ühenduskohtades polnud näha ainsatki rohuliblet. Kummalgi pool teed jooksid veega täitunud sügavad rennid. Korraga ilmus udust nende ette kõrge sammas. Tulp oli must ning selle tippu oli seatud suur'kivi, nikerdatud ja värvitud pika Valge Käe kujuliseks. Selle sõrm osutas põhja. Nüüd teadsid nad, et Raudlinna väravad pole enam kaugel ning nende südamed muutusid raskeks; kuid rändajate pilk ei suutnud eespool udust läbi tungida.

Mäeharu all Võluri Orus oli lugematuid aastaid seisnud iidne linnus, mida inimesed kutsusid Raudlinnaks. Osalt oli see kujundatud mägede tegemise käigus, kuid vanal ajal tegid Läänesaare inimesed selle kallal palju tööd ning ka Saruman oli seal kaua elanud ja mitte laiselnud.

Niisugune nägi linn välja ajal, mil Saruman oli oma võimete tipul ning paljud pidasid teda Võlurite pealikuks. Suur kivist ringmüür ulatus kõrgete kaljude sarnaselt välja mäenõlva kaitsvast varjust, mille küljest ta algas ja mille küljes ka lõppes. Müüris oli ainult üks sissekäik, lõunapoolsesse valli kaevatud suur kaar. Sinna oli läbi musta kalju raiutud pikk tunnel, mida sulgesid mõlemas otsas võimsad rauduksed. Nad olid nõnda sepistatud ja tasakaalu pandud oma hiiglaslikel hingedel, milleks olid elavasse kivisse puuritud terassambad, et lahtistena võis neid kerge käesurve abil hääletult liigutada. Läbi kajava tunneli tulija nägi teise otsa jõudes enda ees tasandikku: suurt ringi, millel oli pisut nõgusa kausi kuju ja mis oli ühest servast teise poolteist versta lai. Kunagi oli see haljas ning täis puiesteid ja viljapuusalusid, mida niisutavad ojad mägedest alla järve voolasid. Aga Sarumani viimastel päevadel ei kasvanud seal ühtki rohelist taime. Teed olid sillutatud tumedate ja kõvade kiviplaatidega ning neid ääristasid puude asemel pikad sammaste read: mõned marmorist, mõned vasest ja rauast ning kõik raskete kettidega ühendatud.

Seal oli palju maju, kambreid, kodasid ja vahekäike, mis olid lõigatud ja uuristatud vallide sisekülge, nii et kogu avatud ringi jälgisid lugematud aknad ja tumedad uksed. Sinna mahtusid elama tuhanded töölised, teenrid, orjad ja sõjamehed suurte relvavarudega; sügavais urgudes majade all toideti ja hoiti hunte. Tasandik ise oli ka läbi puuritud ja kaevatud. Šahtid ulatusid sügavale maa alla; nende ülemisi otsi katsid madalad kivikuhilad ja -kuplid, nii et kuuvalguses nägi Raudlinna Ring välja nagu rahutute koolnute kalmuaed. Sest maapind ei püsinud vagusi. Sahtid jooksid paljude kallakute ja keerdtreppide kaudu sügavaisse koobastesse; seal asusid Sarumani aardekambrid, laoruumid, relvahoidlad, sepikojad ja suured ääsid. Raudrattad pöörlesid seal lõpmatult ning haamrid kolksusid. Öösiti tõusid õhuavadest aurupilved, mida valgustas altpoolt punane kuma, või sinine, või mürkroheline.

Kõik teed jooksid oma kettide vahel keskele kokku. Seal seisis imepärase kujuga torn. Selle ehitasid vana aja meistrid, kes silusid tasaseks Raudlinna Ringi, ning ometi ei paistnud torn inimeste kätetööna, vaid nagu mägede muistses piinas maa luude küljest lahti rebituna. See oli teravatipuline kaljusaar, must ja läikiv: neli võimsat paljutahulist kivisammast olid ühte sulatatud, aga ülemises otsas avanesid need irevil kihvadeks, teravatipulisteks kui odaotsad ja vahedaservalisteks kui noad. Nende vahel oli kitsas ruum ning selle lihvitud kivipõrandal, millele olid kirjutatud kummalised märgid, võis inimene seista viiesaja jala kõrgusel tasandiku kohal. See oli Orthanc, Sarumani kindlus, mille nimel oli (tahtlikult või juhuslikult) kaks tähendust: haldjakeeles tähendab *orthanc* Kihvamäge, aga Margi vanas keeles Riukameelt.

Raudlinn oli vägev ja imeline paik ning kaua aega ka ilus; seal olid elanud suured isandad, Gondori vardjad Läänes ning targad mehed, kes vaatlesid tähti. Aga Saruman oli selle aegamisi vastavalt oma

muutuvatele eesmärkidele ümber kujundanud ning enda arvates paremaks teinud, märkamata pettust - sest kõik need kunstid ja peened võtted, mille nimel ta oma endise tarkuse hülgas ja mida ta kergeusklikult enda omaks pidas, tulid tegelikult Mordorist. Nõnda polnudki tema looming muud kui ainult tühine järeleaimamine, lapse mäng või orja lipitsev jäljendus tollest hiiglaslikust kindlusest, relvistust, vanglast, tohutult võimsast ääsist, Barad-dûrist, Mustast Kantsist, mis ei kannatanud ühtki võistlejat ning naeris lipitsemise üle, oodates oma aega, olles kindel oma uhkuses ja mõõtmatus jõus.

Säärane oli Sarumani kindlus, nagu kuuldused rääkisid, sest oma elavate mälestuste jooksul polnud Rohani mehed selle väravaist sisse astunud, peale mõne üksiku, nagu Ussikeel, kes tulid saladuskatte all ega kõnelnud kellelegi sellest, mida nägid.

Nüüd ratsutas Gandalf Käe suure samba juurde ning möödus sellest; ja kui ta seda teinud oli, nägid Ratsanikud oma imestuseks, et Käsi polnudki enam valge. See oli otsekui kuivanud verega koos ning lähemalt vaadates nägid nad, et selle küüned on punased. Juhtunut märkamata ratsutas Gandalf edasi uttu ning nad järgnesid talle vastumeelselt. Justkui olnuks seal suur üleujutus, laiusid kõikjal nende ümber veesilmad, mis täitsid teeäärseid õõsi, ning kivide vahel vulasid väikesed nired.

Viimaks Gandalf peatus ja viipas neid; nad tulid lähemale ning nägid, et tema taga oli udu hajunud ning paistis kahkjas päevavalgus. Lõunatund oli möödas. Nad olid jõudnud Raudlinna väravaile.

Aga väravad lamasid kõveraks kolgituna maas. Ja kõikjal ümberringi lebas risakil hunnikute viisi pragunenud ja lugematuiks hambulisteks kildudeks purustatud kive. Suur kaar seisis veel üleval, kuid avanes nüüd katuseta kuristikuks: tunnel seisis lageda taeva all ning selle kummalegi kaljutaolisele seinale olid tõmmatud suured rebendid ja lõhed; väravatornid olid puruks pekstud. Kui Suur Meri oleks oma raevus tõusnud ja rajuhooga küngaste peale paiskunud, poleks ta saanud rohkem kahju teha.

Ring tunneli taga oli täis auravat vett: see sarnanes suurele pajale, milles ujusid ja hulpisid talade ja palkide, kirstude ja vaatide ning katkise varustuse riismed. Kõverad ja lääbakil sambad sirutasid oma pragunenud tüvesid tulvaveest välja, kuid kõik teed olid uppunud. Kauguses kumas keerleva pilveloori varjust üksik kalju. Orthanci torn seisis endiselt pika ja tumedana ega olnud tormist murdunud. Hele vesi laksus selle jalamil.

Kuningas ja kogu ta salk istus vaikselt oma hobustel, imestades ja aimates, et Sarumani võim on murtud; aga kuidas see juhtus, ei osanud nad arvata. Ja nüüd pöörasid nad oma pilgu kaare ja purustatud väravate poole. Päris ligidal silmasid nad suurt rusukuhja; ning äkki märkasid nad selle otsas pikutamas kaht väikest kogu, kes olid oma hallis rõivas kividel pea-aegu nähtamatud. Mehikeste kõrval seisid pudelid ja peekrid ja taldrikud, nagu oleksid nad just äsja kõva kõhutäie söönud ning nüüd raskest tööst puhkama heitnud. Üks paistis magavat; teine nõjatus ristijalu ja käed kukla taga katkise kivinuki vastu ning saatis suust välja pikkade keerdude ja väikeste rõngaste kaupa hõredat sinakat suitsu.

Hetke jõllitasid Théoden ja Éomer neid tummas hämmastuses. Raudlinna varemete vahel oli see nende silmade jaoks ülimalt kummaline pilt. Aga enne, kui kuningas midagi öelda jõudis, märkas väike suitsetav tegelane äkki neid udupiiril hobuste seljas istumas. Ta hüppas jalule. See paistis olevat noor mees, või justnagu noor mees, ehkki mitte rohkem kui poole mehe pikkune; tema pruunide kräsujuustega pea oli katmata, ent ta keha varjas samasuguse tooni ja moega päevinäinud reisimantel, nagu Gandalfi kaas lastel Edorasse jõudes seljas oli olnud. Ta kummardus väga madalale, pannes käe rinnale. Paistes mitte märkavat võlurit ja tema sõpru, pöördus ta siis Éomeri ja kuninga poole.

"Tere tulemast Raudlinna, mu isandad! " ütles ta. "Meie oleme uksehoidjad. Ilomac Saradoci poeg on mu nimi; ja mu kaaslane, kelle üle väsimus on paraku võimust võtnud," - ta tonksas teist jalaga - "on Peregrin Paladini poeg Tuki kojast. Meie kodu on kaugel Põhjas. Isand Saruman on kodus, aga praegusel silmapilgul on ta hõivatud ühe Ussikeelega, muidu tuleks ta kahtlemata nii auväärseid külalisi tervitama."

"Kahtlemata tuleks!" naeris Gandalf. "Ja kas see oli Saruman, kes käskis teil oma lõhutud uksi valvata ja külaliste tulekut oodata, kui te selleks taldriku ja pudeli kõrvalt mahti saate?"

"Ei, hea isand, see asi jäi tal kahe silma vahele," vastas Ilo tõsiselt. "Tal on väga palju tegemist. Meie saime käsu Puuparralt, kes on Raudlinna juhtimise üle võtnud. Ta käskis mul Rohani Isandat sobilike sõnadega tervitada. Ma tegin oma parima."

"Ja kuidas jääb teie kaaslastega? Kuidas jääb Legolase ja minuga?" hüüdis Gimli, suutmata ennast rohkem vaos hoida. "Te igavesed kaabakad, te karvajalgsed ja takupäised logardid! Või korraldasite meile õige vägeva jahi, mis? Sada kolmkümmend penikoormat, läbi metsa ja mülka, läbi surma ja lahingu, et teid päästa! Ja siin te nüüd pugite ja lasete luuslanki - ja suitsetate! Suitsetate! Kuskohas te küll rohule käpa taha panite, te kelminäod? Haamer ja tangid! Ma olen nii pingul raevu ja rõõmu vahel, et kui ma lõhki ei lähe, siis on see küll selge ime!"

"Sa räägid ka minu eest, Gimli," naeris Legolas. "Kuigi mina tahaksin pigem teada, kus nad veinile käpa taha panid."

"Ühte asja te oma jahikäigult ei leidnud, ja see on terasem aru," tähendas Punapõsk ühte silma lahti tehes. "Te leiate meid istumas otse võiduväljal, keset sõjavägede röövsaaki ja imestate, kuidas me panime käpa taha paarile napile ärateenitud mugavusele!"

"Ärateenitud?" turtsatas Gimli. "Seda ma ei usu!"

Ratsanikud naersid. "Pole kahtlust, et me oleme tunnistajaks kallite sõprade kohtumisele," sõnas Théoden. "Nii et need On sinu vennaskonna kadunud liikmed, Gandalf? Päevad lausa kubisevad imedest. Olen neid juba üksjagu näinud sestsaadik, kui kodust lahkusin; ja nüüd seisab mu silme ees veel üks rahvas muinaslugudest. Kas need ei ole mitte väikemehed, keda mõned meist kaevikiteks kutsuvad?"

"Kääbikuteks, kui tohib, aulik isand," parandas Punapõsk.

"Kääbikud?" üllatus Théoden. "Teie keel on kummaliselt muutunud, aga see nimi ei kõlagi niimoodi ebasobivalt. Kääbikud! Kõik sõnumid, mida olen kuulnud, jäävad tõele alla."

Ilo kummardus ning Punapõsk tõusis ja kummardus samuti sügavalt. "Sa oled armuline, isand; või ma loodan vähemalt, et sinu sõnu võib niimoodi mõista," ütles ta. "Ja siin on veel üks ime! Olen kodust lahkumisest saadik paljudel maadel rännanud, aga pole veel kordagi kohanud rahvast, kes kääbikutest midagi teaksid."

"Minu rahvas tuli siia kaua aega tagasi Põhjast," lausus Théoden. "Aga ma ei taha teid petta: me ei tea kääbikutest mingeid lugusid. Kõik, mida meil räägitakse, on see, et kaugel-kaugel, paljude mägede ja jõgede taga elab väike rahvas, kes pesitseb urgudes liivaluidete all. Aga nende tegudest pole mingeid legende, sest öeldakse, et nad teevad vähe ja hoiavad inimeste eest kõrvale, olles võimelised silmapilkselt kaduma; ja nad võivad muuta oma hääle lindude piiksumise sarnaseks. Aga näib, et teie kohta võiks rohkemgi öelda."

"Võiks küll, isand," kostis Ilo.

"Esiteks," sõnas Théoden, "ei ole ma kuulnud, et nad suust suitsu välja ajavad."

"See ei üllata mind," vastas Ilo, "sest see on kunst, mida me pole harrastanud kauem kui paar põlvkonda. See oli Tobold Sarvepuhuja Laialuhalt Lõunakihelkonnast, kes esimesena kasvatas oma aias piiburohtu, umbes aastal 1070 meie ajaarvamise järgi. Kuidas vana Tobi selle taime..."

"Sa ei tea, millises ohus sa oled, Théoden," sekkus Gandalf. "Nood kääbikud istuvad hukatuse äärel ja puhuvad juttu lauanaudingute üle, või võtavad läbi oma isade, vanaisade, vaarisade ja kaugemate nõbude tühised tegemised üheksanda põlveni välja, kui sa neid liigse kannatlikkusega julgustad. Mõni teine aeg oleks vast sobivam suitsetamise aja loo tundmaõppimiseks. Kus on Puupard, Ilo?"

"Seal põhja pool vist. Ta läks juua tooma - või puhast vett. Suurem jagu ente on temaga koos ja rabavad endistviisi tööd teha - seal kusagil." Ilo lehvitas käega aurava järve suunas ning kui nad sinnapoole vaatasid, kuulsid nad kauget mürinat ja kolinat, nagu langeks varing mäekülge mööda alla. Eemalt kostis *huum-humm*, nagu puhutaks seal võidumärgiks sarvi.

"Kas Orthanc on siis valveta jäetud?" küsis Gandalf.

"Seal ümber on vesi," kostis Ilo. "Aga Käbepuu ja paar teist enti valvavad seda. Mitte kõik postid ja piilarid selle välja peal ei ole Sarumani istutatud. Käbepuu on vist tolle kalju juures, trepijalami lähedal."

"Jah, seal seisab üks pikk hall ent," ütles Legolas, "aga tal on käed külje peal ja ta seisab vait nagu uksepiit."

"Lõuna on juba läbi," märkis Gandalf "ja vähemasti meie pole varahommikust saadik midagi söönud. Aga ma tahan võimalikult ruttu Puuparda näha. Kas ta ei jätnud mulle sõna, või on taldrik ja pudel teil selle meelest pühkinud?"

"Ta jättis sõna," ütles Ilo, "ja ma pidin just selleni jõudma, aga mind eksitati siin igasuguste muude küsimustega. Ma pidin ütlema, et kui Margi Isand ja Gandalf põhjamüüri juurde ratsutavad, leiavad nad sealt Puuparra ja ta võtab neid heal meelel vastu. Võin lisada, et nad leiavad sealt ka parimat toitu, mille avastasid ja valisid välja teie alandlikud teenrid." Ta kummardus.

Gandalf naeris. "See juba läheb!" ütles ta. "Hüva, Théoden, kas sa tuled minuga Puuparda otsima? Me peame ringi minema, aga see pole kaugel. Kui sa Puuparda näed, saad paljugi teada. Sest Puupard on Fangorn ning entide vanem ja pealik, ja kui sa temaga räägid, siis kuuled sa kõnelemas vanimat kõigist elusolendeist."

"Tulen sinuga," ütles Théoden. "Elage hästi, kääbikud! Soovin, et võiksime taas kohtuda minu kojas! Seal istuksite te minu kõrval ja räägiksite mulle kõigest, millest süda soovib: oma vaarisade tegudest, nii palju kui te neid mäletate; ja siis kõneleksime ka Tobold Vanast ja tema taimeteadusest. Elage hästi!"

Kääbikud kummardusid sügavalt. "Ah see on siis Rohani kuningas!"

ütles Punapõsk poolihääli. "Tore vanamees. Väga viisakas."

9. PEATÜKK
Ujuv risu

Gandalf ja kuninga kaaskond sõitsid minema, pöörates ida poole, et minna ringi ümber Raudlinna purustatud müüride. Kuid Aragorn, Gimli ja Legolas jäid kohale.Jättes Arodi ja Hasufeli omapäi haljast rohtu otsima, tulid nad kääbikute juurde ja istusid nende kõrvale maha.

"No nii! Jaht on läbi ja meie saime viimaks jälle kokku - seal, kuhu keegi meist ei arvanud jõudvat," lausus Aragorn.

"Ja nüüd, kus suured ninad on läinud tähtsaid asju arutama," lisas Legolas, "võivad jahimehed ehk oma väikestele mõistatustele vastuseid saada. Me jälitasime teid kuni metsani, aga on siiski veel palju asju, mille kohta ma tahaksin tõtt teada."

"Ja meie tahame teie kohta ka üsna palju teada," sõnas Ilo. "Kuulsime üht-teist Puuparralt, Vanalt Endilt, aga seda pole ju kaugeltki küllalt."

"Kõik omal ajal," ütles Legolas. "Meie olime kütid, ja esiteks peaksite teie meile oma tegemistest aru andma."

"Või teiseks," pistis Gimli vahele. "pärast sööki istuks jutt paremini. Mu pea valutab ja keskpäev on juba möödas. Teie, logardid, võiksite oma pättused heaks teha sellega, et toote meile portsu toda röövsaaki, millest te rääkisite. Söök ja jook kustutaks natuke seda võlga, mis teil minu ees on."

"Siis pead sa seda saama," kostis Punapõsk. "Kas tahad lõunastada siin või mõnes mugavamas kohas, nagu näiteks Sarumani vahimaja rusudes - seal kaare all? Meie olime sunnitud siin piknikku pidama, et teel silma peal hoida."

"Või silma peal!" mühatas Gimli. "Mina ei tõsta oma jalga ühtegi orki majja ega puuduta orkide liha või muud kraami, mille nad on ära lägastanud."

"Me ei palugi sul seda teha," ütles Ilo. "Meil endilgi on orkidest eluajaks kõrini. Aga Raudlinnas elas ka igasugu muud rahvast. Saruman oli küllalt tark, et mitte orke usaldada. Tema väravaid valvasid inimesed: küllap mõned tema kõige ustavamatest teenritest. Igatahes olid nad soosingus ja said hästi süüa."

"Ja tubakat?" küsis Gimli.

"Ei, seda mitte," naeris Ilo. "Aga see on omaette lugu, mis võib senikaua oodata, kuni lõuna läbi saab."

"Siis lähme lõunale!" ütles päkapikk.

Kääbikud juhatasid teed; nad siirdusid kaare alla ja jõudsid ukseni vasakul käel trepi kohal. See avanes suurde kambrisse, mille kaugemas seinas olid teised väiksemad uksed ning teises küljes kolle ja korsten. Kamber oli kivisse uuristatud ning pidi kunagi päris pime olema, sest selle aknad avanesid tunnelisse. Aga nüüd paistis siia läbi katkise katuse valgust. Koldes põlesid puud.

"Tegin tuld," seletas Punapõsk. "See tegi meil udus tuju pisut rõõmsamaks. Siin vedeles paar haokubu ning enamus puudest, mida me leidsime, olid märjad. Aga tolles korstnas on vägev tõmme: paistab, et see läheb läbi kalju otse üles ja pole õnneks sisse langenud. Tuli kulub marjaks ära. Röstin teile natuke saia. See on küll kolm-neli päeva vana, aga asja ajab ära."

Aragorn ja tema kaaslased võtsid istet pika laua ühes otsas ning kääbikud kadusid ühe sisemise ukse taha.

"Sahver on siin õnneks tulvaveest kõrgemal," märkis Punapõsk, kui nad taldrikute, kausside, peekrite, nugade ja igasugu toidumoonaga koormatult tagasi tulid.

"Ja sa ei pea mitte söögi peale nina kirtsutama, isand Gimli," ütles Ilo. "See ei ole orkide kraam, vaid inimesetoit, nagu Puupard seda nimetab. Kas soovid veini või õlut? Seal tagapool on üks vaat - täiesti tasemel. Ja soolaliha on esmajärguline. Aga ma võin ka lõigata paar viilu peekonit ja need ära praadida, kui soovid. Kahjuks ei ole siin üldse maitserohelist: viimasel paaril päeval on varustamine üsnagi soiku jäänud! Järelroaks ei saa ma sulle pakkuda muud, kui võid ja mett saia peale. Kas oled rahul?"

"Olen küll," kostis Gimli. "Võlg on tublisti kahanenud."

Kolm uustulnukat olid peagi oma söömaajaga ametis ning kaks kääbikut läksid häbenemata teisele ringile. "Peame oma külalistele seltskonda pakkuma," selgitasid nad.

"Te olete täna hommikul iseäranis lahked," naeris Legolas. "Aga kui me poleks tulnud, siis oleksite vist jälle teineteisele seltskonda pakkunud."

"Vist küll, ja miks mitte?" küsis Punapõsk. "Orkide juures anti meile roiskunud toitu ja enne seda polnud meil ka just pidulauda käes. Sellest on juba õige kaua aega möödas, millal me viimati isu täis saime süüa."

"Paistab, et see pole teile küll kahjuks tulnud," tähendas Aragorn. "Tegelikult paistate üsna õitsva tervise juures olevat."

"Oi jaa, seda te olete," möönis Gimli, silmitsedes kääbikuid üle oma peekriääre pealaest jalatallani. "Teie juuksed on sestsaadik kaks korda tihedamaks ja kräsusemaks muutunud, kui me lahku läksime; ja ma võin vanduda, et te mõlemad oleksite justkui kasvanud, kui see nii vanade kääbikute juures veel võimalik on. Too Puupard pole teid igal juhul nälga jätnud."

"Seda mitte," nõustus Ilo. "Aga endid ainult joovad, ja joogist igatahes kõhtu täis ei saa. Puuparra

sõõmud võivad küll värskendada, aga tahedat toitu on ka tarvis. Isegi *lembas* käib vahelduseks täitsa hästi."

"Te jõite entide allikaist, kas pole?" küsis Legolas. "Jaa, siis on tõenäoline, et Gimli silmad teda ei peta. Fangorni sõõmudest lauldakse veidraid laule."

"Sellest maast kõneldakse palju kummalisi lugusid," lausus Aragorn.

"Mina pole seal kunagi käinud. Jutustage sellest veel midagi, ja entidest ka!"

"Endid," alustas Punapõsk, "endid on - noh, endid on esiteks kõik isemoodi. Aga nende silmad, teate, need on väga imelikud." Ta proovis neid paari kohmaka sõnaga kirjeldada, aga need jooksid liiva. "Noh, jah," jätkas ta, "te olete mõnda juba eemalt näinud - vähemalt nemad nägid neid küll ja teatasid, et te olete tulekul - ja enne siit lahkumist saate küllap veel paljusid näha. Siis teate ise, mis te neist arvate."

"No kuule!" pahandas Gimli. "Me hakkame looga keskpaigast pihta. Mina tahaksin juttu ikka õiges järjekorras kuulata, alates sellest imelikust päevast, mil meie vennaskond lõhki läks."

"Küll sa kuuled, kui selleks aega jääb," kostis Ilo. "Esiteks - kui te olete söömise lõpetanud - toppige oma piibud ja pange põlema. Siis võime natuke aega ette kujutada, et oleme kõik kenasti Voorel tagasi, või Kaljulõhel."

Ta tõi välja väikese nahkpauna, mis oli tubakat täis. "Meil on seda virna viisi," märkis ta, "ja te võite endale nii palju kaasa pakkida, kui tahate, enne kui me minema hakkame. Tegime Punapõsega täna hommikul natuke päästetöid. Siin ujub igasugu asju ringi. See oli Punapõsk, kes need kaks väikest vaati leidis, mis olid vist mõnest keldrist või aidast pinnale tõusnud.

Kui me need lahti tegime, leidsime, et vaadid on seda ääreni täis: nii hüva piiburohtu, kui iganes soovite, ja peaaegu rikkumata."

Gimli võttis paar lehte, hõõrus neid pihkude vahel ja nuusutas. "Tundub hea ja lõhnab hea," lausus päkapikk.

"See *on* hea!" ütles Ilo. "Kallis Gimli, see on Laialuha Leht! Vaatide peal olid täitsa ehtsad Sarvepuhuja kaubamärgid. Kuidas see siia sattus, seda ma ei kujuta ette. Küllap Sarumani eralõbuks. Ma ei teadnud, et rohtu ka nii kaugel liigub. Aga kas ei kulu see praegu marjaks ära?"

"Küll ta kuluks," ohkas Gimli, "kui mul piip kaasas oleks. Paraku kaotasin ma enda oma Morias ära, või veel enne seda. Kas sinu saagi hulgas ei leidu mõnda piipu?"

"Ei, kardan, et mitte," tunnistas Ilo. "Me ei leidnud ühtegi, isegi mitte siin vahiruumides. Paistab, et Saruman hoidis seda maiuspala ainult enda jaoks. Ja pole vist mõtet Orthanci uksele koputada ja temalt piipu küsida! Peame piipu jagama, nagu headel sõpradel kitsikuses kombeks."

"Üks hetk!" pistis Punapõsk vahele. Kätt jakipõue pistes tõmbas ta nööripidi välja väikese pehme tasku. "Hoian oma ihu ligi paari väikest aaret, mis on minu jaoks sama kallid kui Sõrmus. Siin on üks: mu vana puutobi. Ja siin on teine: kasutamata piip. Olen seda kaua aega kaasas kandnud, kuigi ma ei tea, miks. Ma ei lootnud õieti kunagi tee peal piiburohtu kohata, kui mul oma otsa sai. Aga nüüd läheb seda lõpuks ikka tarvis." Ta võttis välja laia lapiku kahaga väikese piibu ning ulatas selle Gimlile. "Kas see ei tee arveid meie vahel klaariks?" küsis ta.

"Klaariks! " hüüatas Gimli. "Mu suuremeelne kääbik, see teeb mind igavesti sinu võlglaseks!"

"Noh, mina lähen nüüd igatahes tagasi värskesse õhku ja vaatan, mis tuul ja taevas teevad!" ütles Legolas.

"Me tuleme koos sinuga," sõnas Aragorn.

Nad läksid välja ja võtsid istet värava ees kivihunnikul. Nüüd nägid nad kaugele alla orgu, sest udu kerkis üles ja hõljus tuule tõukel minema.

"Noh, viskame nüüd natukeseks pikali!" ütles Aragorn. "Me istume hukatuse äärel ja puhume juttu, nagu Gandalfütleb, kuni temal mujal tegemist on. Ma olen harva nii väsinud olnud, kui praegu." Ta mähkis halli mantli endale ümber, kattes kinni oma soomussärgi, ning sirutas oma pikad jalad välja. Siis heitis ta selili ja saatis suust välja peene suitsujoa.

"Vaadake!" ütles Punapõsk. "Rajaleidja Rühkija on tagasi tulnud!"

"Ta pole kunagi ära olnudki," kostis Aragorn. "Ma olen nii Rühkija kui Dúnadan ning kuulun nii Gondorile kui Põhjamaale."

Nad tõmbasid veidi aega vaikides piipu ning päike soojendas neid, paistes orgu läbi valgete pilvede kõrgel läänetaevas. Legolas lebas maas, vaadates liikumatul pilgul üles taevasse ja päikesesse, ning laulis vaikselt enda ette. Viimaks tõusis ta istuli. "No kuulge!" ütles ta. "Aeg muudkui läheb ja tuul puhub udu minema - või puhuks, kui teiesugused imelikud ennast suitsu sisse ei mässiks. Kuidas looga jääb?"

"Noh, minu lugu hakkab sealt pihta, kus ma pimedas üles ärkasin ja leidsin ennast kinniseotuna orkide laagrist," algas Punapõsk. "Ootoot, mis kuupäev meil täna on?"

"Viies märts Maakonna ajaarvamise järgi," lausus Aragorn. Punapõsk pidas sõrmedel arvet. "Ainult üheksa päeva tagasi!" (Maakonna kalendris kestab iga kuu 30 päeva.) hüüatas ta. "Sellest oleks nagu terve aasta möödas, kui meid kinni võeti. Nojah, kuigi pool ajast oli nagu halb unenägu, arvan ma, et selle järel tuli veel kolm jube õudsat päeva. Ilo parandab mind, kui ma midagi olulist ära unustan: ma ei lasku üksikasjadesse, sest kõik need piitsad ja roojus ja hais ei tasu meelespidamist."

Sellega sukeldus ta aruandesse Boromiri viimsest võitlusest ja orkide rännakust Emyn Muililt

Metsani. Teised noogutasid, kui mõned kohad nende arvamisega kokku läksid.

"Siin on mõned aarded, mille te maha poetasite," ütles Aragorn. "Küllap te rõõmustate neid tagasi saades." Ta päästis mantli all vöö lahti ning võttis selle vahelt kaks tupes nuga.

"Oi!" kilkas Ilo. "Ma ei arvanud, et ma neid veel kunagi näha saan! Tegin paarile orkile sellega märgi peale, aga Uglúk võttis need meilt ära. Kuidas ta neid põrnitses! Algul arvasin, et ta tahab mind surnuks pussitada, aga ta viskas riistad minema, nagu põletaks need teda."

"Ja siin on sinu sõlg, Punapõsk," lausus Aragorn. "Hoidsin seda hoolega, sest see on väga kallis asi."

"Ma tean," ütles Punapõsk. "Mul oli valus seda ära visata, aga mida ma teha sain?"

"Ei midagi muud," vastas Aragorn. "Kes ei raatsi häda korral kallist asja ära visata, satub ahelaisse. Sa tegid õigesti."

"See, et sa käte ümbert köidikud läbi lõikasid, oli küll väga nutikas temp!" ütles Gimli. "Sul oli õnne, aga sa haarasid juhusest ka kahe käega kinni, nagu öeldakse."

"Ja andsid meile päris kena mõistatuse," märkis Legolas. "Ma mõtlesin juba, et teile on tiivad kasvanud!"

"Õnnetuseks mitte," sõnas Punapõsk. "Aga teie ei teadnud ju Grishnákhist midagi." Ta väristas õlgu ega öelnud rohkem midagi, jättes Ilo hooleks rääkida noist viimastest õudsatest hetkedest: kobavaist käppadest, kuumast hingeõhust ja Grishnákhi karvaste käsivarte hirmsast jõust.

"Kogu see jutt Barad-dûri või Lugbúrzi orkide kohta, nagu nad seda ise nimetavad, teeb mind rahutuks," ütles Aragorn. "Must Isand teadis juba siis liiga palju ja tema teenrid niisamuti; ja Grishnákh saatis ilmselt pärast tüli mingeid sõnumeid üle Jõe. Punane Silm vaatab Raudlinna poole. Aga Saruman on igal juhul omadega puntrasse jooksnud."

"Jah, kumb pool ka ei võidaks, tema väljavaade on ikka tume," ütles Ilo. "Asjad hakkasid tema jaoks viltu kiskuma sellest hetkest peale, kui tema orkid jala Rohanisse tõstsid."

"Me nägime korraks toda vana kaabakat, või nõnda Gandalf arvab," lausus Gimli. "Metsa serval."

"Millal see juhtus?" küsis Punapõsk.

"Viis ööd tagasi," vastas Aragorn.

"Oot-oot," pomises Ilo, "viis ööd tagasi - nüüd jõuame loo sellesse ossa, millest teie midagi ei tea. Kohtasime Puuparda järgmisel hommikul pärast lahingut; ja tolle öö veetsime Lättekojas, ühes tema endimajas. Tuleval hommikul läksime Endikogule: see on entide kogunemine ja kõige veidram asi, mida ma kunagi näinud olen. See kestis kogu päeva ja veel järgmisegi; ja me ööbisime koos ühe endiga, kelle nimi on Käbepuu. Ja siis, kolmanda päeva hilisel pärastlõunal nad järsku plahvatasid. See oli vapustav. Mets oli nii pingul, nagu koguks selle sees jõudu äikesetorm: ja siis käis järsku pauk. Sa oleks pidanud nende laulu kuulma, kui nad marssisid."

"Kui Saruman seda kuulnud oleks, siis oleks ta praegu juba saja versta kaugusel, isegi kui ta peaks omal jalal lippama," ütles Punapõsk.

"Kas raudne on su müür või torn, kas külm või mom kui mustim lein,
Ei Pea see meid sest meie teid eisule ükski kiviuks!

See polnud aga sugugi kõik. Suuremal jaol ei olnud üldse sõnu, laul kõlas nagu sarvede ja trummide muusika. See oli väga põnev Ma arvasin algul, et see polegi muud kui marsilaul, lihtsalt üks viis - kuni ma siia jõudsin. Nüüd ma tean paremini."

"pärast öö tulekut jõudsime üle viimase seljandiku Nan Curuníri," jätkas Ilo. "Siis ma tundsingi esimest korda, et Mets ise liigub meie taga. Arvasin, et näen mingisugust endiunenägu, kuid Punapõsk märkas sedasama. Olime mõlemad hirmul, aga kuni viimase ajani ei saanud me rohkem midagi teada.

Need olid torved, nagu endid neid "lühikeses keeles" kutsuvad. Puupard ei taha nende kohta palju rääkida, aga ma arvan, et need on endid, kes on muutunud peaaegu puude sarnaseks, vähemalt väljanägemise poolest. Nad seisavad vaikselt siinseal metsa sees või servas ja vaatavad lõputult üle puude; aga ma arvan, et sügaval kõige pimedamates orgudes on neid veel sadade kaupa.

Neis on suur jõud ja nad on ilmselt võimelised ennast varju sisse peitma: pole just kerge neid liikumas näha. Aga nad liiguvad. Nad võivad väga kiiresti liikuda, kui nad vihased on. Sa seisad ühe koha peal paigal, vaatad ilma või kuulad lehtede sahinat tuule käes, ja siis järsku leiad sa ennast keset metsa ning igal pool sinu ümber on ainult suured kobavad puud. Neil on ikka veel hääled ja nad saavad entidega rääkida - Puupard ütleb, et seepärast neid torvedeks hüütaksegi - aga nad on muutunud imelikuks ja metsikuks. Ohtlikuks. Ma päris pelgaksin nendega kohtuda, kui ligiduses poleks tõelisi ente nende järele vaatamas.

Nojah, varasel öötunnil hiilisime entidega mööda pikka kuristikku alla Võluri Oru ülemisse otsa, kõik nende torved sabas sahisemas. Me muidugi ei näinud neid, aga kogu ilm oli käginat täis. Öö oli pime ja pilvine. Nad liikusid pärast küngastelt allatulemist väga kiiresti edasi ja tegid samasugust häält kui tuulevuhin. Kuu ei paistnud läbi pilvede ja natuke aega pärast südaööd seisis kõrge mets põhjakaares ümber Raudlinna. Vaenlastest ega rünnakust polnud mingit märki. Kõrgest aknast tornitipus kumas valgust ja see oli kõik.

Puupard ja veel paar enti hiilisid edasi, ümber linna väravate ligidale. Punapõsk ja mina olime

nendega kaasas. Me istusime Puuparra õlgade peal ja ma tundsin, kuidas ta pinevusest värises. Aga isegi siis, kui nad ärkavad, oskavad endid olla väga ettevaatlikud ja kannatlikud. Nad seisid paigal nagu nikerdatud kivid, hingates ja kuulates.

Siis läks äkki lahti tohutu liikumine. Pasunad puhusid ja Raudlinna seinad kaikusid. Ma arvasin, et meid on avastatud ja nüüd läheb lahing lahti.

Aga mitte midagi niisugust! Kõik Sarumani mehed marssisid minema. Ma ei tea kuigi palju sellest sõjast või Rohani ratsameestest, aga Saruman tahtis vist küll ühe pauguga kuningale ja tema meestele lõpu peale teha. Ta tegi Raudlinna täitsa tühjaks. Ma nägin vaenlase minekut: orkid marssisid otsatutes rivides ja ratsutasid huntide seljas. Ja seal olid ka suured inimeste väed. Paljud neist kandsid tõrvikuid ja tulekumas nägin ma meeste nägusid. Enamus neist olid harilikud inimesed, üsna pikad ja mustajuukselised ja mornid, aga mitte eriliselt õela väljanägemisega. Kuid oli ka päris jubedaid: inimesepikkused, aga paharettide nägu, kaamed, kõõritavad, viltusilmsed. Kas tead, nad meenutasid mulle toda lõunamaalast Voorelt; aga tema polnud nii silmatorkavalt orki nägu nagu enamik nendest."

"Ka mina mõtlesin tema peale," kostis Aragorn. "Helmi Süvikus oli meil tegemist paljude taoliste poolorkidega. Nüüd on selge, et too lõunamaalane oli Sarumani luuraja; aga kas ta tegi koostööd Mustade Ratsanikega või ainult Sarumaniga, seda ma ei tea. Selle kurja rahva puhul on raske aru saada, millal nad kokku hoiavad ja millal üksteisel nahka üle kõrvade tõmbavad."

"Noh, kõiki neid kokku pidi vähemalt kümme tuhat olema," ütles Ilo. "Väravast väljasaamine võttis neil terve tunni. Mõned läksid maanteed mööda Koolmete poole, teised pöörasid ära itta. Sinna ligi versta kaugusele on ehitatud sild, kus jõgi voolab väga sügavas sängis. Sa võiksid seda praegu näha, kui püsti tõuseksid. Nad jõurasid kõik rämedate häältega laulda ja irvitasid ja tegid üldse koledat lärmi. Arvasin, et Rohani jaoks on asjad õigehalvad. Aga Puupard ei liigutanud. Ta ütles: "Minul on täna asja Raudlinnaga, kalju ja kiviga."

Aga kuigi ma ei näinud, mis pimeduses juhtus, usun ma, et torved hakkasid lõuna poole liikuma, niipea kui väravad jälle suletud olid. Nendel oli vist asja orkidega. Hommikul olid nad kaugel all orus; või vähemasti liikus seal vari, millest ma läbi ei näinud.

Niipea, kui Saruman oli kogu oma väe minema saatnud, tuli meie kord. Puupard pani meid maha, läks väravate juurde ning hakkas uksele prõmmima ja Sarumani hüüdma. Talle ei tulnud mingit vastust, peale noolte ja müüri pealt visatud kivide. Kuid nooltest pole entide vastu mingit abi. Need teevad neile muidugi haiget ja ajavad nad raevu: nagu hammustavad kärbsed. Kuid ent võib olla orkinooli nii tihedasti täis kui nõelapadi, ilma et talle sellest suuremat häda sünniks. Neid ei saa ka mürgitada; ning nende nahk paistab olevat väga paks ja kõvem kui puukoor. Kirvehoop peab olema õite tugev, et neid tõsiselt haavata. Neile ei meeldi kirved. Aga ühe endi jaoks läheb tarvis kohutavalt palju raiujaid: mees, kes endi pihta ühe matsu virutab, ei saa kunagi võimalust teist korda lüüa. Endi rusikahoop taob raua kortsu nagu õhukese tinalehe.

Kui Puupard oli endale paar noolt külge saanud, hakkas ta üles soojenema ja tõeliselt "tormakaks" minema, nagu ta ütleb. Ta tegi valju häälega *huum-humm* ja veel tosin enti rühkisid meie juurde. Vihane ent on jube vaatepilt. Nende sõrmed ja varbad justkui tarduvad kalju külge ning nad tirivad selle puruks nagu leivakoorukese. See nägi välja nagu suurte puujuurte saja aasta töö, mis oli mõneks silmapilguks kokku surutud. Nad tirisid, tõmbasid, tõukasid, tagusid ja raputasid; ja killkoll, riks-raks, viie minutiga lamasid nood tohutu suured väravad risakil maas; ja mõned endid hakkasid ennast kohe seina sisse kaevama, nagu küülikud liivaurgu. Ma ei tea, mida Saruman kõigest sellest arvas, igatahes ei osanud ta meiega midagi peale hakata. Tema nõiakunst võis muidugi viimasel ajal alla käia; kuigi minu arust polnud ta üldse iseäranis julge mees, mitte eriti vapper üksi pigisse jäädes, ilma kõigi oma orjade ja masinate ja muu kraamita, saate aru. Hoopiski mitte niisugune, nagu vana Gandalf. Ma mõtlen, et Sarumani kuulsus tekkiski vist ainult tänu tema taibukusele ennast Raudlinnas sisse seada."

"Ei," lausus Aragorn. "Kunagi oli ta tõepoolest nii suur, kui ta kuulsus käis. Tema tarkus oli sügav ja ta mõte peen ning ta käed imepäraselt osavad; ja tal oli võimu teiste mõtete üle. Tarku suutis ta veenda ja vähemat rahvast kohutada. See võim on tal kindlasti veel alles. Keskmaal ei leidu just palju neid, kes võiksid minu arvates temaga ohutult nelja silma all kõnelda, isegi nüüd, kus ta kaotust kannab. Võib-olla ainult Gandalf, Elrond ja Galadriel, kellele ta salakavalus nüüd selgelt näha on, aga väga vähesed teised."

"Endid on väljaspool ohtu," sõnas Punapõsk. "Ükskord ta vist tüssas neid, aga mitte rohkem. Ja pealegi ei saanud ta neist aru, ning tegi suure vea neid oma arvestustest välja jättes. Entide jaoks polnud tal mingit tegevuskava ja kui nood olid juba tööle hakanud, siis ei jätkunud tal aega enam midagi välja mõelda. Niipea kui meie rünnak algas, hakkasid vähesed Raudlinna jäänud rotid sealt iga entide tehtud mulgu kaudu välja putkama. Endid lasid inimestel minna, kui olid neid küsitlenud - siinpool küljes oli neid ainult kaks-kolm tosinat. Ma ei usu, et eriti palju orke põgenema pääses, suurusele vaatamata. Torvede käest igatahes mitte: neid oli selle aja peale Raudlinna ümber terve metsatäis ning lisaks veel need, kes läksid alla orgu.

Kui endid olid suurema osa lõunamüüridest pulbriks teinud ning tema ülejäänud sulased olid jalga lasknud ja ta maha jätnud, pistis Saruman suure ähmiga punuma. Ta oli vist väravate juures, kui meie kohale jõudsime: küllap tuli vaatama oma suurepärase sõjaväe väljamarssimist. Kui endid sisse

murdsid, jooksis ta suure kiiruga minema. Nad ei pannud teda algul tähele. Aga öö oli selginenud ja tähed sirasid heledasti, nii et entidele sellest nägemiseks piisas, ja äkki hüüdis Käbepuu: "Puutapja, puutapja!" Käbepuu on tasase loomuga olevus, kuid seda metsikumalt ta Sarumani vihkab: tema pere sai orkikirveste läbi julmalt kannatada. Ta jooksis sisemisest väravast välja lagedale rajale, ja tema võib väga kiiresti liikuda, kui ta ärganud on. Üks hele kuju pages läbi sammaste varjude eemale ja oli juba peaaegu tornitrepil väljas. Aga see oli ka kõik. Käbepuu küttis talle nii kähku järele, et ta jõudis uksest sisse lipsata ainult paar sammu enne kinnipüüdmist ja ärakägistamist.

Kui Saruman kenasti Orthancis tagasi oli, siis pani ta üsna pea oma kallid masinad tööle. Selleks ajaks olid paljud endid Raudlinnas sees: mõned tulid Käbepuu kannul ning teised murdsid sisse põhjast ja idast; nad kondasid ringi ja tegid suurt lammutustööd. Äkki hakkasid šahtid ja lõõrid üle kogu tasandiku tuld ja suitsu välja purskama. Paljud endid kõrvetasid ennast villi. Üks neist, keda hüUti vist Pöögiluuks, väga pikk ja kena ent, võttis mingist põlevast vedelikust tuld ja süttis nagu tõrvik: see oli jube pilt.

See ajas nad pööraseks. Ma arvasin, et nad olid juba ennegi täitsa ärkvel, aga ma eksisin. Nüüd sain viimaks näha, mismoodi asjad tegelikult käivad. Pilt oli vapustav. Nad möirgasid ja üürgasid ja pasundasid, kuni kivid hakkasid paljalt nende kärast pragunema ja varisema. Ilo ja mina lamasime maas ja toppisime oma kuued kõrva. Endid tammusid aina ringi ja ringi ümber Orthanci kalju ning märatsesid nagu ulguv torm, lõhkusid sambaid, virutasid kivikamakaid alla šahtidesse ja pildusid tohutuid kiviplaate õhku nagu lehti. Torn seisis keset keeristormi. Nägin, kuidas raudpostid ja kivitahukad sadade jalgade kõrgusele lendavad ja Orthanci aknaid purustavad. Aga Puupard hoidis oma pea selge. Tema polnud õnneks põletada saanud. Ta ei tahtnud, et tema rahvas endale raevuhoos viga teeks, ega tahtnud, et Saruman möllu käigus mõne augu kaudu põgenema pääseks. Paljud endid paiskusid ise Orthanci kalju vastu, aga see pettis neid. Kalju on väga sile ja kõva. Võib-olla on selles mingi nõidus, mis on vanem ja tugevam kui Sarumani oma. Igatahes ei saanud nad kuskilt kinni hakata või kivisse pragusid lüüa ning nad tagusid ja muljusid end kalju vastu katki.

Seepärast läks Puupard lagedale tagasi ja üürgas. Tema võimas hääl kostis kogu kärast üle. Äkki saabus surmavaikus, ja me kuulsime kõrgest torniaknast kiledat naeru. See avaldas entidele kummalist mõju. Nad olid üle keemas, kuid nüüd muutusid nad külmaks, kalgiks nagu jää, ning vaikseks. Nad tulid tasandikult ära ja kogunesid Puuparra ümber, seistes üsna vagusi paigal. Ta rääkis neile veidi aega omas keeles; küllap jutustas plaanist, mille oli oma vanas peas ammu aega tagasi valmis teinud. Siis nad lihtsalt hajusid tasakesi hallis valguses laiali. päev hakkas parajasti koitma.

Ma arvan, et nad panid torni ümber valve, aga vahid peitsid ennast nii osavasti varjudesse ja seisid nii vaikselt, et mina neid ei näinud. Teised läksid ära põhja. Neil oli kogu päeva mujal tegemist. Enamuse ajast olime meie üksi. See oli surmigav päev ja me hulkusime natuke ringi, kuigi hoidsime Orthanci akende vaateväljast võimalikult kaugele: need jõllitasid meid nii ähvardavalt. Suure hulga aega kulutasime toidu otsimisele. Samuti istusime maas ja ajasime juttu, mõeldes, mis seal lõuna pool Rohanis võiks praegu juhtuda ja mis ülejäänud Vennaskonnast on saanud. Vahetevahel kuulsime eemal raginat ja kivide varisemist ja mägedes kajavaid mürtsatusi.

Pärast lõunat tegime ringi ümber mUüri ja läksime vaatama, mis toimub. Oru otsas oli torvede suur varjuline mets, ja teine samasugune põhjamüüri ümber. Me ei julgenud sinna sisse minna. Endid ja torved kaevasid sügavaid auke ja kraave ning ehitasid suuri tiike ja tamme, et koguda kokku Rauajõe ning kõigi teiste allikate ja ojade veed, mida nad leidsid. Jätsime nad sinna tegutsema.

Videvikus tuli Puupard värava juurde tagasi. Ta ümises ja kõmises enda ette ning paistis üsna rahul olema. Ta seisis ja ringutas oma vägevaid käsi ja jalgu ning tõmbas sügavalt hinge. Ma küsisin, kas ta on väsinud.

"Väsinud?" küsis tema vastu. "Väsinud? Ei, ei, väsinud just mitte, aga kange küll. Tahaks Endiuhtmest hea janu juua. Sai kõvasti tööd rügatud; täna oli meil rohkem kivilõhkumist ja maakaevamist kui mitme eelmise aasta jooksul kokku. Aga see on peaaegu valmis. Öö tulekul ei tohi te enam siin värava lähedal või vanas tunnelis viibida! Siia tuleb vesi - ja mõneks ajaks on see vesi väga räpane, kuni kogu Sarumani kõnts on minema uhutud. Siis saab Rauajõgi jälle puhtalt voolata." Ta hakkas oma lõbuks veel pisut müüri maha tõmbama.

Pidasime just aru, kus oleks ohutu pikali visata ja natuke tukastada, kui juhtus kõige imelikum asi. Oli kuulda, kuidas üks ratsanik kiiresti teed mööda lähemale kappab. Ilo ja mina lamasime vaikselt ja Puupard peitis ennast kaare varju. Akki tormas meie poole suur hobune, nagu hõbedane välk. Oli juba päris pime, aga ma nägin selgesti ratsaniku nägu: see justkui hiilgas ja kõik ta riided olid valged. Tõusin istukile ja vahtisin teda ammuli sui. Tahtsin hüüda, aga ei saanud.

Kuid seda polnud vajagi. Ta pidas just meie juures kinni ja vaatas alla meie poole. "Gandalf!" ütlesin viimaks, aga mu kurgust tuli ainult sosinat. Kas ta ütles: "Tere, Punapõsk! On alles meeldiv üllatus!"? Ei, kus sa sellega! Ta ütles: "Maast lahti, sa tuhajuhan Tukk! Kus, imede nimel, on selle kaose keskel Puupard? Mul on teda vaja. Kähku!"

Puupard kuulis ta häält ja tuli kohe varjust välja; ning see oli veider kohtumine. Ma olin üllatunud, sest nemad kumbki ei paistnud üllatunud olevat. Gandalf ilmselt lootis Puuparda siin kohata ning Puupard võis samahästi ka teda oodates väravate lähedal ringi kolada. Ometi rääkisime me vanale endile Moria kohta kõik ära. Aga siis tuli mulle meelde too iseäralik pilk, millega ta meid tol korral

vaatas. Võin ainult arvata, et ta oli Gandalfi näinud või temast uudiseid kuulnud, kuid ei tahtnud meile enneaegu midagi öelda. "Ära torma!" on tema lipukiri; ent mitte keegi, isegi mitte haldjad ei räägi palju Gandalfi tegemiste kohta, kui teda kohal ei ole.

"Humm! Gandalf!" ütles Puupard. "Olen rõõmus, et sa tulid. Puust ja veest, kivist ja kännust saan ma jagu; aga siin tuleb Võluriga asju ajada."

"Puupard," ütles Gandalf "mul on su abi tarvis. Sa oled palju teinud, kuid ma vajan veel rohkem. Mul tuleb kümne tuhande orkiga asju ajada."

Siis läksid need kaks minema ja pidasid kuskil nurgas salanõu. See pidi Puuparrale küll väga tormakas tunduma, sest Gandalfil oli kohutavalt kiire ja ta rääkis juba siis suure rutuga, kui nad veel kuuldekauguses viibisid. Nad olid ära ainult mõned minutid, võibolla veerand tundi. Seejärel tuli Gandalf meie juurde tagasi ja paistis kergendatud, peaaegu lõbus. Siis ta ütles, et tal on rõõm meid näha.

"Aga Gandalf!" hüüdsin mina, "kus sa oled olnud? Ja kas sa oled teisi näinud?"

"Olin, kus ma olin, nüüd olen ma igatahes tagasi," vastas tema, täpselt Gandalfi moodi. "Jah, ma nägin mõnda teistest. Aga uudised peavad ootama. See on ohtlik öö ja ma pean kiiresti sõitma. Kuid koit võib tulla selgem; ja kui see nõnda on, siis kohtume jälle. Hoidke ennast, ja püsige Orthancist kaugemal! Head aega!"

Puupard jäi pärast Gandalfi lahkumist sügavalt mõttesse. Ta oli ilmselt lühikese aja jooksul palju teada saanud ja seedis nüüd kuuldud uudiseid. Ta vaatas meid ja ütles: "Hmm-mnjah, te polegi nii torm rahvas, kui ma arvasin. Te ütlesite vähem, kui oleksite võinud, ja mitte rohkem, kui pidite. Hm, on need vast uudised! Noh, nüüd tuleb Puuparral jälle tegemist."

Enne minekut saime temalt üht-teist kuulda ja see ei teinud meie tuju põrmugi paremaks. Aga sel hetkel mõtlesime me rohkem teie kolme peale, kui Frodost ja Jussist või vaesest Boromirist. Sest me saime teada, et suur lahing on käimas või hakkab varsti käima, ja teie olete seal sees ega tule võib-olla enam kunagi välja.

"Torved aitavad," ütles Puupard. Siis ta läks minema ja me ei näinud teda kuni tänase hommikuni.

Oli sügav öö. Lamasime kivihunniku otsas ega näinud sellest törtsugi kaugemale. Udu või pimedus varjas kõik ära, nagu oleks meie ümber mässitud suur tekk. Õhk oli kuum ja raske ning täis sahinaid, naginaid ja mööduvate häälte pominat. Küllap läksid veel sajad torved lahingusse appi. Hiljem kostis lõuna poolt vägevat kõuekõminat ja välgud sähvisid kaugel Rohani taga. Aeg-ajalt nägime palju versti eemal mäetippe äkki välja lahvatamas, musta ja valgena, ja siis kadumas. Ja meie taga kostsid küngastelt kõuesarnased hääled, aga siiski teistsugused. Mõnikord kajas kogu org.

Südaöö pidi möödas olema, kui endid lõhkusid tammid ja lasksid kokku kogutud veed läbi mulgu põhjapoolses müüris alla Raudlinna peale. Torve pimedus oli möödunud ja äike minema veerenud. Kuu loojus läänes mägede taha.

Raudlinn hakkas täituma mustade hiilivate ojade ja loikudega. Need sillerdasid viimases kuuvalguses, kui nad üle tasandiku voogasid. Siin-seal leidis vesi tee mõnda šahti või õhuauku. Sealt tõusis susinal paksu valget auru ja suitsupilvi. Kostsid paugud ja tulelahvatused. Üks suur aurujoom keris ennast ümber Orthanci, kuni too nägi välja nagu pikk pilvesammas, alt lõõmav ja pealt kuuvalge. Ja vett tuli ikka rohkem ja rohkem, kuni lõpuks nägi Raudlinn välja nagu hiiglaslik lame supikauss, mis üleni auras ja mulises."

"Nägime eile õhtul lõunast Nan Curuníri suudmesse jõudes auru ja suitsupilve," märkis Aragorn. "Kartsime, et Saruman keedab meie jaoks mingit uut nõiakunsti."

"Tema küll mitte!" ütles Punapõsk. "Tema tõenäoliselt läkastas, selle asemel, et naerda. Eilse hommiku jooksul langes vesi alla kõikidesse aukudesse ja igal pool oli tihe udu. Me püsisime varjul tolles vahiruumis ja meil oli üsna suur hirm. Järv hakkas üle voolama ja läbi vana tunneli välja jooksma ning vesi tõusis astmeid mööda muudkui kõrgemale. Arvasime, et jääme samamoodi lõksu nagu orkid, aga siis leidsime sahvri tagant keerdtrepi, mis viis üles kaare peale. pääsesime üsna napilt välja, sest üleval olid vahekäigud pragunenud ja poolenisti varisenud kive täis. Seal me siis istusime kõrgel tulvavee kohal ja vaatasime Raudlinna uppumist. Endid lasksid järjest vett juurde, kuni kõik tuled olid kustunud ja kõik koopad täis. Udu kogunes aegamisi kokku ja tõusis üles nagu hiiglaslik pilvesirm: see pidi vähemalt versta kõrgune olema. Õhtul paistis idapoolsete küngaste kohal suur vikerkaar ja päikeseloojangut varjas tihe pihuvihm mäekülgedel. Kõik jäi täitsa vaikseks. Mõned hundid ulusid kurvalt kuskil kaugel. Öösel panid endid sissevoolu kinni ja saatsid Rauajõe oma vanasse sängi tagasi. Sellega oli lugu lõppenud.

Sestsaadik on veetase jälle langenud. Ma arvan, et koobastes peab all mingi väljapääs olema. Kui Saruman oma aknast välja kiikab, siis näeb ta ilmatu suurt räpast laga. Me tundsime ennast siin väga üksildasena. Näha polnud ühtegi enti, kellega selle segadiku keskel juttu vesta, ja uudiseid ka ei olnud. Veetsime öö seal üleval kaare peal, ja meil oli külm ja märg ja me ei saanud üldse magada. Meil oli niisugune tunne, et kohekohe võib midagi juhtuda. Saruman on ikka oma tornis. Öösel kostis niisugust häält, nagu puhuks tuul orgu pidi üles. KUllap need olid endid ja torved, kes oma käikudelt tagasi tulid; aga kuhu nad nüüd läinud on, seda ma ei tea. Oli niiske udune hommik, kui me alla ronisime ja jälle ringi vaatasime, ja mitte kedagi polnud näha. Ja see ongi kõik, mis selle kohta öelda

on. Pärast kogu toda möllu näib siin kõik peaaegu rahulik. Ja justkui ohutum ka, nüüd, kus Gandalf tagasi tuli. Ma tahaks magada!"

Kõik jäid veidiks ajaks vait. Gimli toppis oma piibu uuesti täis. "Üks asi paneb mind selle juures imestama," ütles ta tulekivi ja taelaga oma tobi süüdates. "Ussikeel. Sa ütlesid Théodenile, et ta on koos Sarumaniga. Kuidas ta sinna sai?"

"Oi jah, tema ma unustasin ära," ütles Punapõsk. "Tema ei jõudnud sinna enne tänast hommikut. Olime just natuke tuld teinud ja sõime hommikust, kui Puupard jälle välja ilmus. Kuulsime teda väljas ümisemas ja meid hüüdmas.

"Tulin vaatama, kuidas teil läheb, poisid," ütles ta, "ja teile uudiseid tooma. Torved on tagasi tulnud. Kõik on korras, kohe ütlemata korras!" naeris ta ja laksas vastu reisi. "Raudlinnas pole enam orke ega kirveid! Ja lõunast tuleb enne õhtut siia hulk inimesi; mõnda neist on teil küllap rõõm näha."

Vaevalt oli ta seda öelnud, kui me kuulsime teel kabjaplaginat. Jooksime kiiruga väravate ette ja ma seisin ja vahtisin, peaaegu lootes näha Rühkijat ja Gandalfi suure sõjaväe eesotsas siia sõitmas. Aga udust kappas välja üks ainuke mees vanal väsinud setukal, ja ta nägi ise ka üsna imelik ja väärakas välja. Kedagi teist ei tulnud. Kui ta udust välja ilmus ja nägi enda ees kogu seda rusu ja hukatust, siis jäi ta õhku ahmides paigale ning tema nägu läks peaaegu roheliseks. Ta oli nii jahmunud, et ei pannud meid alguses tähelegi. Kui ta meid lõpuks märkas, siis ta karjatas, pööras hobuse ringi ja kihutas minema. Aga Puupard astus kolm sammu, sirutas oma pika käe välja ja tõstis ta sadulast maha. Mehe hobune jooksis kabuhirmus oma teed ja tema ise jäi maha vingerdama. Ta ütles, et on Gríma, kuninga sõber ja nõuandja, ning Théoden saatis ta tähtsate sõnumitega Sarumani juurde.

"Keegi teine ei julgenud ratsutada üle lageda maa, mis kubiseb räpastest orkidest," seletas ta, "ja seepärast saadeti mind. Mul on selja taga ohtlik retk, ma olen näljane ja väsinud. Pidin oma teelt kaugele põhja põgenema, kuna hundid ajasid mind taga."

Märkasin kõõrdpilke, mida ta Puuparrale saatis, ja ütlesin endale: "Valetaja!" Puupard vaatas teda oma pikaldasel moel mitu minutit, kuna too meheäbarik maas nihverdas. Siis ütles ta lõpuks: "Haa, hmm, ma ootasin sind, isand Ussikeel." Mees võpatas seda nime kuuldes. "Gandalf jõudis siia esimesena. Seepärast tean ma sinust nõndapalju kui tarvis ning tean, mida sinuga teha. Pane kõik rotid ühte lõksu, ütles Gandalf; ja seda ma teen. Mina olen nüüd Raudlinna isand, kuna Saruman on oma tornis luku taga; ja sina võid sinna minna ja talle üle anda kõik sõnumid, mis sulle pähe tulevad."

"Lase mul minna, lase mul minna!" kiunus Ussikeel. "Ma tunnen teed."

"Kahtlemata sa tundsid seda," tähendas Puupard. "Aga asjad on siin vahepeal natukene muutunud. Mine ja vaata!"

Ta lasi Ussikeelel minna ning too liipas kaare alt läbi, meie tihedasti tema kannul, kuni jõudis ringi sisse ja nägi kogu seda veevälja, mis tema ja Orthanci vahel lainetas. Siis pöördus ta meie poole.

"Laske mul ära minna!" vingus ta. "Laske mul ära minna! Mu sõnumid on nüüd asjatud."

"On jah," kostis Puupard. "Aga sul on ainult kaks võimalust: kas jääda minuga siia, kuni Gandalf ja sinu isand kohale jõuavad; või minna üle vee. Kumma sa valid?"

Mees hakkas oma isanda mainimise peale vabisema ja pistis varba vette, kuid tõmbas selle kohe tagasi. "Ma ei oska ujuda," ütles ta.

"Vesi pole sügav," lausus Puupard. "Räpane küll, aga see sulle häda ei tee, isand Ussikeel. Käi sisse!"

Seepeale sumas too kelm vette. See tõusis talle peaaegu kaelani, enne kui ta minu vaateulatusest välja jõudis. Viimati nägin ma teda mingi vana vaadi või puutüki külge klammerdumas. Puupard kahlas talle järele ja valvas ta minekut.

"Noh, nüüd on ta sees," ütles ent tagasi tulles. "Nägin, kuidas ta trepist üles looberdas, märg nagu kalts. Keegi on ikka veel tornis: üks käsi tuli välja ja tõmbas ta sisse. Nii et seal ta on, ja ma loodan, et vastuvõtt on talle meeltmööda. Nüüd pean minema ja ennast limast puhtaks pesema. Olen üleval põhjaküljes, kui keegi mind näha tahab. Siin all pole nii puhast vett, mis endile joogiks või kümbluseks sobiks. Seepärast palun ma teil, kahel noormehel, siin väraval vahti pidada ja neid oodata, kes tulemas on. Pange tähele, nende hulgas on Rohani Väljade Isand! Peate teda nii hästi tervitama, kui oskate: tema mehed pidasid orkidega suure võitluse maha. Võib-olla teate teie paremini kui endid, kuidas inimeste kombel nii suure isanda vastuvõtuks sõnu seada. Minu ajal on rohelistel väljadel olnud palju isandaid ning ma pole kunagi tundma õppinud nende keelt või nimesid. Nad tahavad saada inimesetoitu, ja teie peaksite selle kohta vist kõike teadma. Nii et kui saate, siis otsige midagi, mida sobib kuningale söögiks pakkuda." Ja ongi kogu lugu. Kuigi ma tahaksin teada, kes too Ussikeel on. Oli ta tõesti kuninga nõuandja?"

"Oli küll," kostis Aragorn, "ning samuti Sarumani piilur ja teener Rohanis. Saatus pole talle lahkem olnud, kui ta ära on teeninud. Vaatepilt kogu selle hävingust, mida ta pidas nii tugevaks ja imeliseks, pidi juba iseenesest karistus olema. Aga ma kardan, et halvem seisab tal veel ees."

"Jah, ega Puupard teda vist suurest lahkusest Orthanci saatnud," sõnas Ilo. "Vana ent paistis sellest üsna sünget rõõmu tundvat ja muheles oma ette, kui oma joogi ja kümbluse järele läks. Meil oli pärast seda vesiaju läbipuistamisega ja ringituhlamisega palju tegemist. Leidsime siin lähedal erinevates kohtades paarkolm ladu, ülalpool veepiiri. Puupard saatis mõned endid siia ja nood kandsid

suurema jao kraamist minema.

"Meil on vaja inimesetoitu kahekümne viie mehe jaoks," ütlesid endid, millest on näha, et teie salk loeti juba enne siiajõudmist hoolega üle. Teie kolm pidite ilmselt suurte inimestega kaasa minema. Aga paremini süüa poleks te seal saanud. Hoidsime endale sama hea kraami, kui sinna saatsime, selles võite kindlad olla. Paremagi veel, sest juua me ei saatnud.

"Kuidas jääb joogiga?" küsisin entide käest.

"Meil on Rauajõe vesi," kostsid nemad, "ja see on entide ja inimeste jaoks hea küllalt." Kuid ma loodan, et entidel oli vahepeal mahti mõnes mägiojas omaenda jooke pruulida, ja me näeme Gandalfi habet kähardumas, kui ta tagasi tuleb. pärast entide lahkumist tundsime end väsinud ja näljastena.

Aga me ei kurtnud - meie vaev sai hästi tasutud. See juhtus inimesetoidu otsimise ajal, kui Punapõsk leidis tolle kõige väärtuslikuma kraami, need Sarvepuhuja vaadid. "Piiburohi on parem pärast sööki," ütles Punapõsk, ja nõnda see asi juhtuski."

"Me saame nüüd kõigest suurepäraselt aru," ütles Gimli.

"Kõigest peale ühe," lisas Aragorn. "Lõuna-kihelkonna leht Raudlinnas. Mida rohkem ma selle üle mõtlen, seda imelikum see mulle tundub. Ma pole kunagi Raudlinnas käinud, aga olen siinkandis ringi rännanud ning tunnen hästi neid tühje maid, mis jäävad Rohani ja Maakonna vahele. Ei kaup ega inimesed ole pikki aastaid sel teel liikunud, vähemalt mitte avalikult. Ma arvan, et Saruman pidas kellegagi Maakonnas salasidemeid. Ussikeeli leidub ka mujal peale kuningas Théodeni koja. Kas vaatide peal oli ka kuupäev?"

"Jah," kostis Punapõsk. "See oli 1417. aasta saak, see tähendab mullune; ei, nüüd muidugi juba tunamullune: hea aastakäik."

"Ah, olgu, loodame, et see liikvelolnud kuri on nüüd lõppenud; või muidu on ta praegu meie käeulatusest väljas," ütles Aragorn. "Aga ma arvan, et mainin seda siiski Gandalfile, olgugi see tema suurte tööde hulgas väga väike asi."

"Ei tea, mida ta seal teeb?" lausus Ilo. "Õhtupoolik hakkab juba kätte jõudma. Lähme vaatame ringi! Nüüd võid sa igatahes Raudlinna sisse astuda, Rühkija, kui tahad. Aga see ei ole kuigi lõbus vaatepilt."

10. PEATÜKK
Sarumani hääl

Nad läksid läbi varemeis tunneli ning jäid seisma kivihunnikul, silmitsedes Orthanci musta kaljut ja selle paljusid aknaid, mis vaatasid ikka veel ähvardavalt all valitsevat kaost. Vesi oli nüüd peaaegu täielikult ära valgunud. Siin-seal läikisid veel saasta ja risuga kaetud tumedad loigud, aga enamik laiast ringist oli jälle lage kõrb, täis löga ja purunenud kive, musti auke ning poste ja sambaid, mis justkui purjuspäi sinnatänna vaarusid. Purustatud vaagna äärtes seisid hiiglaslikud künkad ja nõlvad, otsekui kivirähk, mida torm on üles peksnud, ning nende taga jooksis haljas veetaimedega kaetud org kokku pikaks kuristikuks kahe mäeharu vahel. Üle jäätmaa nägid nad ratsanikke teed otsimas; nad tulid põhja poolt ja jõudsid juba Orthanci lähedale.

"Seal on Gandalf ning Théoden ja tema mehed!" hõikas Legolas. "Lähme neile vastu!"

"Valige hoolega, kuhu astute!" hoiatas Ilo. "Siin on lahtisi kivilahmakaid, mis võivad viltu vajuda ja teid auku kukutada, kui te ette ei vaata."

Nad läksid mööda teed, mis oli viinud värava juurest Orthanci, liikudes aeglaselt, sest kiviplaadid olid pragunenud ja mudased. Ratsanikud nägid tulijaid ning peatusid kalju varjus, jäädes neid ootama. Gandalf sõitis neile vastu.

"Noh, mul oli Puuparraga üsna huvitav jutuajamine ja me tegime ka mõned plaanid," ütles ta, "ja me kõik saime pisut hädavajalikku puhkust. Nüüd peame jälle edasi minema. Loodan, et teie olete ka kõik puhanud ja ennast turgutanud?"

"Oleme küll," kostis Ilo. "Aga meie jutuajamised algasid ja lõppesid suitsuga. Sellegipoolest oleme Sarumani vastu vähem pahatahtlikud kui enne."

"Tõesti?" üllatus Gandalf. "Noh, mina ei ole. Mul on nüüd veel viimane töö teha, enne kui ma lähen: pean minema ja Sarumaniga hüvasti jätma. See on ohtlik ja tõenäoliselt kasutu, aga tuleb ära teha. Kes tahab, võib minuga kaasa tulla - kuid vaadake ette! Ja ärge vigurdage! Praegu pole selle jaoks õige aeg."

"Mina tulen," ütles Gimli. "Tahan teda näha ja teada saada, kas ta on ikka tõesti sinu nägu."

"Ja kuidas sa seda teada saad, isand päkapikk?" küsis Gandalf. "Saruman võib sinu silmis minu moodi paista, kui tal on kavas end sulle nõndamoodi ilmutada. Ja kas sa oled küllalt tark, et kõigist tema võltsinguist aru saada? Aga küllap saame näha. Ta võibolla ei taha end paljude erinevate silmade ees korraga näidata. Ma käskisin kõigil entidel varju tõmbuda, nii et ehk saame teda sel kombel välja meelitada."

"Miks see ohtlik on?" küsis Punapõsk. "Kas ta laseb meie pihta ja kallab akendest tuld välja, või saab ta juba kaugelt meie peale loitsu panna?"

"Viimane on kõige tõenäolisem, kui sa kerge südamega tema uksele ratsutad," vastas Gandalf. "Aga me ei tea, mida ta teha suudab või proovida otsustab. Nurkaaetud metsloomale pole ohutu läheneda. Ja Sarumanil on võimeid, mida sina aimatagi ei oska. Hoia end tema hääle eest!"

Nüüd jõudsid nad Orthanci jalamile. Kalju oli musta värvi ning läikis, nagu oleks see märg. Paljutahulise kivi servad olid teravad, nagu tulnuks need just äsja meisli alt. Üksikud kriimud ja tillukesed laastutaolised kivikillud aluse lähedal olid ainsad märgid, mida entide raev torni peale jättis.

Idaküljes, kahe samba vahelises nurgas oli kõrgel maapinna kohal suur uks, ning sellest ülalpool paistis luukidega kaetud aken, mis avanes raudvarbadega ääristatud rõdule. Ukselävele viis kahekümne seitsme laia astmega trepp, mis oli tahutud mingi tundmatu kunstiga tollestsamast mustast kivist. See oli torni ainus sissekäik, aga tõusvatesse seintesse oli lõigatud palju kõrgeid sügavaid aknaid: need piidlesid kaugusse nagu väikesed silmad kaljude järsul palgel.

Trepi jalamil tulid Gandalf ja kuningas sadulast maha. "Mina lähen üles," ütles Gandalf. "Ma olen Orthancis viibinud ja tean, milline oht mind ähvardab."

"Ja mina lähen samuti üles," lausus kuningas. "Ma olen vana ega karda enam ühtki ohtu. Tahan rääkida vaenlasega, kes on mulle nii palju halba teinud. Éomer tuleb koos minuga ja vaatab, et mu eakad jalad ei eksiks."

"Kuidas soovid," sõnas Gandalf. "Aragorn tuleb koos minuga. Las teised ootavad meid trepijalamil. Nad näevad ja kuulevad küllalt, kui siin on midagi näha või kuulda."

"Ei!" tõrkus Gimli. "Legolas ja mina tahame lähemalt vaadata. Me oleme oma hõimude ainsad esindajad. Meie tuleme ka teie järel."

"Tulge siis!" ütles Gandalf ning sammus trepist üles, ja Théoden kõndis tema kõrval.

Rohani Ratsanikud istusid murelikult oma hobustel kummalgi pool treppi ning põrnitsesid suurt torni, mõeldes hirmuga, mis nende isandaga võiks seal juhtuda. Ilo ja Punapõsk istusid kõige alumisele astmele, tundes end niihästi tähtsusetute kui kaitsetutena.

"Pool närust versta siit väravani!" porises Punapõsk. "Ma tahaks siit märkamatult tagasi vahiruumi kaduda! Misjaoks me üldse siia tulime? Meid pole tarvis."

Gandalf seisis Orthanci ukse ees ja lõi selle pihta oma sauaga. Uks kõmises õõnsalt. "Saruman, Saruman!" hüüdis ta valjul käskival häälel. "Saruman, tule välja!"

Mõnda aega ei tulnud mingit vastust. Viimaks avati ukse kohal asuva akna luugid, kuid selle

tumedas avauses ei paistnud kellegi kogu.

"Kes seal on?" küsis hääl. "Mida te tahate?"

Théoden võpatas. "Ma tunnen seda häält," ütles ta, "ja nean päeva, mil ma seda esmakordselt kuulda võtsin."

"Mine ja kutsu Saruman, kui sa juba kord tema kannupoiss oled, Gríma Ussikeel!" lausus Gandalf. "Ja ära raiska meie aega!"

Aken sulgus. Nad ootasid. Äkki hakkas kõnelema teine hääl, madal ja meloodiline - ainuüksi selle kõla oli lummav. Need, kes seda häält ette vaatamatult kuulama jäid, suutsid harva edasi anda sõnu, mida kuulsid; ja kui suutsidki, siis pani see neid imestama, sest sõnadesse jäi väga vähe jõudu järele. Enamasti mäletasid nad ainult, et oli selge nauding toda häält kõnelemas kuulda, ja kõik, mis öeldi, tundus tark ja mõistlik, ning neis ärkas kiire tahtmine ka ise tark paista. Teiste jutt tundus selle kõrval kare ja tahumatu ning kui nad häälele vastu vaidlesid, süttis lummuses olijate südameis viha. Mõne jaoks kestis lumm vaid senikaua, kuni hääl nendega kõneles, ja kui see teiste poole pöördus, naeratasid nad, nagu too, kes näeb läbi silmamoondaja triki, mille peale teised ahhetavad. Paljudele piisas vaid hääle kõlast, et neid kütkeis hoida; aga vallutatu jaoks kestis lumm edasi ka siis, kui ta juba kaugel olid, ning ta kuulis alati seda õrna häält sosistamas ja neid õhutamas. Mõjutamata ei jäänud sellest keegi; keegi ei suutnud vastu panna selle hääle palvetele ja käskudele ilma mõtte ja tahte pingutamiseta, kuni hääle peremees seda oma võimuses hoidis.

"Noh?" lausus hääl nüüd leebel küsival toonil. "Miks segate te mu puhkust? Kas te ei anna mulle enam ööl ega päeval rahu?" See kõlas nagu hella südame ohe, keda on teenimatu ülekohtuga kurvastatud.

Nad vaatasid hämmastunult üles, sest polnud kuulnud tema tulekut, ning nägid rõduäärel seismas kogu, kes alla nende poole vaatas: see oli vana mees, mähitud halli mantlisse, mille värvi oli raske kindlaks teha, sest see muutus, kui nad oma silmi pöörasid või mees liigutas. Ta nägu oli pikk, kõrge laubaga, tal olid sügavad tumedad silmad, mida oli raske mõõta, kuigi pilk neis oli nüüd tõsine ja heasoovlik ning pisut väsinud. Ta juuksed ja habe olid valged, kuid ta huulte ja kõrvade ümber leidus veel musti niite.

"Sarnane, ja ometi erinev," pomises Gimli.

"Aga olgu," sõnas mahe hääl. "Vähemalt kaht teist tean ma nimepidi. Gandalfi tunnen ma liiga hästi lootmaks, et ta otsib siit nõu või abi. Aga sind, Théoden, Rohani Margi Isand, tunnen ma su suursugustest lipukirjadest ja enamgi veel Eorli Koja kaunist palgest. Oo kolm korda austatud Thengeli väärikas poeg! Miks pole sa varem siia tulnud kui sõber? Olen väga tahtnud näha sind, läänemaade võimsaimat kuningat, ning iseäranis veel viimastel aastatel, et päästa sind rumalaist ja kurjadest nõuannetest, mis sind ähvardavad! Kas on juba liiga hilja? Hoolimata kahjust, mis on minule tehtud ja milles Rohani mehed paraku teatavat osa mängisid, tahaksin ma ikkagi sind päästa ning ära tõmmata hukatuse käest, mis vältimatult läheneb, kui sa jätkad sellel teel, mille oled valinud. Tõepoolest, vaid mina üksi saan sind veel aidata."

Théoden avas suu, nagu tahaks vastata, kuid ei öelnud midagi. Ta vaatas üles Sarumani näkku, kelle tõsised tumedad silmad alla kuninga poole piidlesid, kiikas siis Gandalfi enda kõrval, ning paistis kõhklevat. Gandalf ei liigutanud, vaid seisis paigal kui kivikuju, otsekui oodates mõnd kutset, mis ei ole veel tulnud. Ratsanikud nihelesid algul, pomisedes Sarumani sõnade kiituseks, ning jäid siis samuti vait, nagu nõiutud. Neile näis, et Gandalf pole iialgi nende isandaga nii kaunilt ja sobilikult rääkinud. Jämedad ja ülbed näisid nüüd kõik ta asjaajamised Théodeniga. Ja nende südamete kohale hiilis vari, hirm suure ohu ees: Margi hukk pimeduses, millesse Gandalf neid kihutas, kuna Saruman seisis päästva ukse kõrval, hoides seda pooleldi avatult, nii et valguskiir praost läbi paistis. Maad võttis raske vaikus.

See oli päkapikk Gimli, kes järsku sekkus. "Selle võluri sõnad seisavad pea peal," urises ta oma kirvevart pigistades. "Orthanci keeles tähendab abi hävingut ja päästmine tapmist, see on selge. Aga me ei tule siia paluma."

"Rahu!" ütles Saruman, ning hetkeks oli tema hääl vähem malbe ja tuli välgatas ta silmis, et samas kaduda. "Ma ei kõnele veel sinuga, Gimli Glóini poeg," ütles ta. "Kaugel on sinu kodu ning vähe asja on sinul selle maa muredega. Aga nendesse sekkumine polnud mitte sinu enese nõu ning seepärast ei pane ma sulle süüks seda osa, mida oled siin mänginud - ja kahtlemata vaprat. Kuid ma palun sind, lase mul enne rääkida Rohani kuningaga, kes on mu naaber ja oli kunagi mu sõber.

Mida on sul öelda, Théoden Kuning? Kas teed minuga rahu ja võtad vastu abi, mida mu pikkade aastatega kogunenud teadmised võivad sulle pakkuda? Kas heidame koos nõusse kurjade aegade vastu ning parandame oma haavad nii heas tahtes, et meie valdused saavad veel õitsvamaks kui kunagi varem?"

Théoden ei vastanud ikka veel. Võitles ta viha või kahtlustega, seda ei osanud keegi öelda. Lõpuks sekkus Éomer.

"Isand, kuula mind!" lausus ta. "Nüüd tunneme ohtu, mille eest meid hoiatati. Kas me kappasime võidule ainult sellepärast, et seista lõpuks hämmeldunult vana valetaja ees, kel on mesi kaheharulise keele peal? Nõnda räägiks lõksupüütud hunt koertega, kui saaks. Mis abi saab ta sulle anda? Kõik, mida ta soovib, on kimbatusest pääsemine. Aga kas tahad sina läbi rääkida tolle reetmise- ja mõrvakaupmehega? Tuleta meelde Théodredi Koolmetel ning Háma hauda Helmi Süvikus!"

"Kui me räägime kihvtistest keeltest, mida me siis sinu oma kohta ütleme, noor madu?" küsis Saruman, ning tema vihasähvatus oli nüüd selgesti näha. "Aga oota, Éomer Éomundi poeg!" jätkas ta taas oma maheda häälega. "Igaühele tema jagu. Sinu osaks on relvade vaprus ning sa võidad sedakaudu suurt au. Tapa need, keda sinu isand vaenlasteks nimetab, ning ole rahul. Ära sekku riigitarkusse, mida sa ei mõista. Kui sa kuningaks saad, siis leiad ehk, et too peab hoolega oma sõpru valima. Sarumani sõprust ja Orthanci võimu ei saa kergesti kõrvale heita, olgu selle taga mistahes hädad, tõelised või väljamõeldud. Sa võitsid lahingu, aga mitte sõja - ja sedagi abiga, mille peale sa ei või teist korda loota. Järgmisena võid sa leida Metsa Varju omaenda ukselt: see on isepäine ja rumal ega armasta inimesi.

Aga mu Rohani isand, kas saab mind selle eest mõrtsukaks nimetada, et vaprad mehed on lahingus langenud? Kui sa lähed sõtta (asjatult, sest mina ei tahtnud seda), siis saavad inimesed hukka. Ent kui mina olen selle arvestuse järgi mõrtsukas, siis on kogu Eorli Koda mõrvaga määritud; sest nemad on sõdinud mitmeid sõdu ning tunginud kallale paljudele, kes neile ei alistunud. Ja mõnega on nad pärast seda rahu teinud, mis pole riigitarkuse tõttu mitte halvem. Ma ütlen, Théoden Kuning: kas teeme isekeskis rahu ja sõpruse? See on meie otsustada."

"Me teeme rahu," sõnas Théoden viimaks tuhmilt ning pingutusega. Paljud Ratsanikud hõiskasid rõõmust. Théoden tõstis käe. "Jah, me teeme rahu," lausus ta nüüd selgel häälel, "me teeme rahu, kui sina ja kõik su teod on kadunud - ja sinu musta valitseja teod, kelle kätte sa meid anda tahtsid. Sa oled valetaja, Saruman, ja inimeste südamete rikkuja. Sa sirutad mulle käe ja mina näen enda ees ainult üht sõrme Mordori käpast. Julma ja külma! Isegi kui su sõda minu vastu olnuks aus - mida see mitte ei olnud, sest kui sa ka kümme korda nii tark oleksid, poleks sul mingit õigust valitseda mind ja mu rahvast oma huvides, nagu sa tahtsid - siis mida on sul öelda oma tõrvikute kohta Läänekurrus ja laste kohta, kes seal surnult maas lamavad? Ja nad raiusid Háma keha tükkideks Sarvelinna väravate ees, pärast seda, kui ta surnud oli. Kui sa ripud akna küljes võllas omaenese kaarnate lõbuks, alles siis teen ma rahu sinu ja Orthanciga. Nõnda palju siis Eorli Kojast. Olen suurte esiisade noorem poeg, kuid mul pole vaja sinu sõrmi lakkuda. Pöördu mujale! Kuid ma kardan, et sinu hääl on kaotanud oma võlu."

Ratsanikud vaatasid üles Théodeni poole, nagu oleks neid unest üles raputatud. Valitseja hääl kõlas pärast Sarumani muusikat nende kõrvus käre kui vana ronga kraaksumine. Aga Saruman läks korraks vihaga endast välja. Ta kummardus üle rinnatise, nagu tahaks kuningat oma sauaga lüüa.

Mõnele tundus äkitselt, et nad näevad madu, kes rünnakuvalmilt rõngasse keerdub.

"Võllad ja kaarnad!" sisistas ta ning võigas muutus pani mehed vabisema. "Vana tudi! Mis on Eorli koda muud, kui üks heinaküün, kus teeröövlid suitsu sees lakuvad ja nende jõmmkärakad koerte seltsis maas püherdavad? Liiga kauaks on nad ise võlla eest pakku jäänud. Aga silmus tõmbub kokku, algul aeglaselt, lõpus kõvasti ja tihkelt. Ripu ise, kui tahad!" Seejärel ta hääl muutus, kui mees end tasapisi talitseda suutis. "Ma ei tea, kuidas mul on jätkunud kannatust sinuga rääkida. Sest mul ei ole tarvis ei sind ega su pisikest neljasõitjate kampa, kes on sama kiired põgenema kui lähenema, Théoden Hobuseisand. Kunagi ammu pakkusin sulle kohta, mis käib üle su teenetest ja tarkusest. Nüüd pakkusin seda jälle, et need, keda sa eksitusse juhid, näeksid selgelt vahet kahe tee vahel. Sina vastad mulle ärplemise ja sõimuga. Olgu nii. Mine tagasi oma onni! Aga sina, Gandalf! Sinu pärast olen ma vähemalt kurb, tundes kaasa su häbile. Kuidas võid sa niisugust seltskonda taluda? Sest sina oled uhke, Gandalf - ja mitte ilma põhjuseta, kuna su meel on üllas ja silmad näevad niihästi sügavale kui kaugele. Kas sa isegi nüüd ei taha mu nõu kuulda võtta?"

Gandalf võpatas ja vaatas üles. "On's sul öelda midagi niisugust, mis sul meie viimasel kohtumisel ütlemata jäi?" küsis ta. "Või tahad midagi öeldust tagasi võtta?"

Saruman vakatas. "Tagasi võtta?" pomises ta segaduses. "Tagasi võtta? Ma püüdsin sulle nõu anda sinu enese hea pärast, aga sa vaevalt kuulasid. Sa oled uhke ega armasta nõuandeid, kuna sul on omagi tarkust küllaga varuks. Ent tol korral sa minu arvates eksisid, mõistes mu kavatsusi tahtlikult valesti. Kardan, et oma agaruses sind veenda kaotasin kannatuse. Ja ma kahetsen seda tõepoolest. Sest ma ei kandnud sinu vastu vimma ega kanna seda praegugi, kuigi sa naased minu juurde vägivaldsete ja rumalate seltskonnas. Kuidas ma võiksingi? Kas ei ole me mõlemad kõrge ja iidse ordu liikmed, mis on oivalisim Keskmaal? Meie sõprus annaks meile mõlemale kasu. Võiksime koos veel palju korda saata, et maailma haigusi parandada. Mõistkem teineteist ja heitkem oma mõtteist välja too alam rahvas! Laskem neid oodata oma otsuseid! Sest ühise hüvangu nimel olen ma valmis minevikku heaks tegema ja sind vastu võtma. Kas sa ei taha minuga aru pidada? Kas sa ei tule üles?"

Nii suur oli jõud, mille Saruman pani oma viimasesse pingutusse, et mitte keegi kuuldekaugusel viibijaist ei jäänud sellest liigutamata. Aga nüüd oli lumm hoopis teistsugune. Nad kuulsid lahke kuninga leebet tõrelust eksiva, kuid armastatud ministriga. Ent neid jäeti välja, kuulama ukse tagant sõnu, mis ei olnud neile määratud: nagu halbade kommetega lapsed või rumalad teenrid kuulavad pealt oma vanemate tabamatut vestlust ning püüavad aimata, kuidas see võiks nende saatust mõjutada. Nood kaks olid tehtud paremast puust: auväärsed ja targad. Oli vältimatu, et nad sõlmivad omavahel liidu. Gandalf tõuseb torni, et arutada Orthanci kõrgeis kambreis asju, millest nemad midagi ei taipa. Uks suletakse ning neid jäetakse välja, ootama tööd või karistust, mis neile osaks saab. Isegi Théodeni meeles võttis kuju mõte, nagu kahtlusevari: "Ta reedab meid; ta läheb - me oleme kadunud."

Siis pahvatas Gandalf naerma. Kujutelm haihtus nagu suitsupilv.

"Saruman, Saruman!" ütles Gandalf ikka veel naerdes. "Saruman, sa läksid oma eluga vale rada pidi. Sa oleksid pidanud hakkama kuninga narriks ning teenima oma leiba, ja vorpe samuti, tema nõuandjaid ahvides. Oh mind!" ta pidas vahet, et oma rõõmu täiel määral nautida. "Mõistkem teineteist? Ma kardan, et sinu aru ei küüni mind mõistma. Aga sind, Saruman, mõistan ma nüüd liigagi hästi. Mäletan su väiteid ja tegusid selgemini, kui sa arvatagi oskad. Kui ma sind viimati külastasin, siis olid sa Mordori vangivaht ning sinna pidid sa mu saatma. Ei - külaline, kes on katuselt põgenema pääsenud, mõtleb enne kaks korda järele, kui uksest jälle sisse astub. Ei, ma ei tule üles. Aga kuula mind, Saruman, viimast korda! Kas sina ei taha alla tulla? Raudlinn on osutunud nõrgemaks, kui su lootus ja kujutlus arvasid. Samuti võib minna ka teiste asjadega, millesse oled siiani uskunud. Kas ei oleks õige need mõneks ajaks maha jätta? Pöörduda ehk uutele radadele? Mõtle hästi järele, Saruman! Kas sa ei tule alla?"

Vari libises üle Sarumani näo; siis muutus see kooljakaameks. Enne, kui ta seda varjata jõudis, nägid nad läbi maski kahtleva meele ängistust, vastumeelt jääda ja hirmu oma pelgupaigast lahkuda. Ühe silmapilgu vältel ta kahtles, ja keegi ei hinganud. Siis hakkas ta rääkima ning ta hääl oli kale ja külm. Uhkus ja viha said temast võitu.

"Kas ma tulen alla?" osatas ta. "Kas tuleb relvastamata mees alla rääkima ukse taga seisvate röövlitega? Kuulen sind siit küllalt hästi. Ma pole loll ega usalda sind, Gandalf. Nad ei seisa avalikult minu trepil, aga ma tean, kus nood pöörased metsavaimud sinu käsul redutavad."

"Reetlikud on alati umbusklikud," vastas Gandalf väsinult. "Aga sa ei pea oma naha pärast värisema. Ma ei taha sind tappa ega haavata, nagu sa peaksid teadma, kui sa mind tõeliselt mõistaksid. Ja mul on võimu sind kaitsta. Annan sulle viimase võimaluse. Sa võid Orthancist lahkuda, vabana - kui soovid."

"Kõlab hästi," irvitas Saruman. "Täitsa Gandalf Halli moodi: nii armuline ja nii ütlemata lahke. Ma ei kahtle, et Orthanc tundub sulle mõnusalt ruumikas ja minu lahkumine sobiv. Aga miks ma peaksin tahtma ära minna? Ja mida sa mõtled, öeldes "vabana"? Siin on arvatavasti oma tingimused?"

"Lahkumise põhjusi näed sa oma akendest," kostis Gandalf. "Teised tulevad sulle niisama pähe. Sinu teenrid on purustatud ja laiali pillatud; oma naabritest oled sa endale vaenlased teinud; ja oma uut isandat oled sa alt tõmmanud, või pUüdnud tõmmata. Kui tema silm siiapoole pöördub, siis saab sellest vihapunane silm. Aga kui ma ütlen "vabana", siis ma mõtlen "vabana": vabana orjusest, köidikuist või käsu alt; vabana minema sinna, kuhu tahad, isegi Mordorisse, Saruman, kui soovid. Kuid kõigepealt annad sa mulle Orthanci Võtme ning oma saua. Need on sinu hea käitumise pandid, mille sa hiljem tagasi saad, kui oled need ära teeninud."

Sarumani nägu muutus tinahalliks ja kõverdus raevust ning verev leek süttis ta silmis. Ta naeris meeletult. "Hiljem!" hüüdis ta ning ta hääl paisus kriiskeks. "Hiljem! Jah, küllap siis, kui sul on ka Barad-dûri enese võtmed ja seitsme kuninga kroonid ja Viie Võluri sauad ning sa oled ostnud endale palju suuremad saapad kui need, mida sa praegu kannad. Tagasihoidlik plaan. Vaevalt selline, mille juures minu abi tarvis läheb! Mul on muudki teha. Ära ole loll! Kui sa tahad minuga aru pidada, kuni sul selleks võimalus on, siis mine minema ja tule tagasi siis, kui kaineks saad! Ja jäta maha need kõrilõikajad ja pisikesed pambud, kes sul sabas tilpnevad! Head päeva!" Ta pöördus ringi ja läks rõdult minema.

"Tule tagasi, Saruman!" lausus Gandalf käskival häälel. Teiste hämmastuseks keeraski Saruman otsa ringi ning tuli aegamisi raudpiirde juurde tagasi, otsekui vastutahtmist tirituna, ja nõjatus raskelt hingates rinnatisele. Ta nägu oli kortsus ja aukuvajunud. Ta käsi pigistas rasket musta saua nagu käpp.

"Ma ei lubanud sul minna," sõnas Gandalf karmilt. "Ma pole lõpetanud. Sinust on saanud lollpea, Saruman, ja ometi oled sa haletsusväärne. Sa oleksid võinud nüüdki veel rumalusest ja kurjusest ära pöörduda ning sinust oleks kasu olnud. Aga sina otsustasid jääda ja oma vanade suppide pärasid helpida. Jää siis! Kuid ma hoiatan sind, et hõlpsasti sa siit enam välja ei pääse. Mitte enne, kui Ida mustad käed sinu järele sirutuvad. Saruman!" hüüdis ta, ning ta hääl paisus võimsaks ja mõjusaks. "Vaata, ma ei ole Gandalf Hall, keda sa reetsid. Ma olen Gandalf Valge, kes on surmast tagasi pöördunud. Sinul ei ole enam värvi ning ma heidan su ordust ja Nõukogust välja!"

Ta tõstis käe ja lausus aeglaselt selgel külmal häälel: "Saruman, su sau on murtud." Kostis raksatus ning sau murdus Sarumani käes pooleks ja selle pea kukkus alla Gandalfi jalge ette. "Mine!" käskis Gandalf. Karjatades vaarus Saruman tagasi ja roomas minema. Sel hetkel lendas vuhinal ülalt alla raske läikiv ese. See põrkus tagasi raudpiirdelt, mille äärest Saruman oli hetk tagasi lahkunud, lendas Gandalfi peast napilt mööda ning prantsatas astmele, millel võlur seisis. Rinnatis raksatas kõlinal katki. Aste purunes helkivaiks kildudeks. Aga pall jäi terveks: lõõmava tulisüdamega tume kristallkera veeres astmeid pidi alla. Kui see eemale loigu poole suundus, jooksis Punapõsk sellele järele ja tõstis üles.

"Mõrtsukate kamp!" karjus Éomer. Aga Gandalfi see ei liigutanud. "Ei, seda ei visanud Saruman," lausus ta. "Ma arvan, et ta isegi ei käskinud seda teha. See tuli palju kõrgemast aknast. Küllap oli see isand Ussikeele lahkumislask, aga halvasti sihitud."

"Võib-olla sihtis ta halvasti seepärast, et ei suutnud otsustada, kumba ta rohkem vihkab, kas sind või Sarumani," märkis Aragorn.

"Võib-olla," nõustus Gandalf. "Need kaks leiavad teineteise seltskonnast vähe lohutust: nad

purevad üksteist sõnadega. Aga karistus on õiglane. Kui Ussikeel kunagi elusana Orthancist välja tuleb, siis on see rohkem, kui ta on ära teeninud.

Hei, poiss, anna see siia! Ma ei palunud sul seda käperdada!" hüüdis ta, pöördudes järsult ringi ning nähes Punapõske trepist aeglaselt üles tulemas, nagu tassiks too suurt raskust. Võlur läks talle vastu ning võttis tumeda kera kähku kääbiku käest ära, mähkides selle oma mantli voltide vahele. "Ma kannan ise selle eest hoolt," sõnas ta. "See pole arvatavasti asi, mida Saruman oleks tahtnud ära visata."

"Aga ta võib viskamiseks teisigi asju leida," ütles Gimli. "Kui vaidlus on nüüd lõppenud, siis läheme siit ära vähemalt kiviviske kaugusele!"

"See on lõppenud," lausus Gandalf. "Lähme!"

Nad keerasid Orthanci uksele selja ning laskusid trepist alla. Ratsanikud tervitasid kuningat rõõmuga ning andsid Gandalfile au. Sarumani lumm oli purustatud: nad nägid teda käsu peale kohale tulemas ning vabaks lastuna minema roomamas.

"Noh, see on nüüd tehtud," ütles Gandalf. "Nüüd pean ma Puuparra üles otsima ja talle rääkima, kuidas asjad edenesid."

"Ta kindlasti aimas seda, eks ole?" küsis Ilo. "Kas miski võiski üldse teistmoodi minna?"

"Mitte eriti," kostis Gandalf, "kuigi vahepeal kõikus asi küll noatera peal. Aga mul oli proovimiseks põhjuseid; mõned lahkemad, mõned mitte nii väga. Algul näitas Saruman, et ta hääle jõud kahaneb. Ta ei saa olla korraga hirmuvalitseja ja nõuandja. Kui vandenõu on küps, ei saa see enam saladusse jääda. Ometi langes ta lõksu ning püüdis oma ohvritega ühekaupa tegelda, kuna teised kuulasid. Siis andsin ma talle viimase ja ilusa võimaluse: loobuda nii Mordorist kui oma erasepitsustest ning meid aidates asja parandada. Keegi ei tunne meie häda temast paremini. Ta oleks võinud suurt abi pakkuda. Aga ta otsustas seda mitte anda ning Orthanci võimu oma käes pidada. Tema ei teeni, vaid ainult valitseb. Nüüd elab ta hirmus Mordori varju ees ning unistab ometi tormi juhtimisest. Õnnetu loll! Ta hävitatakse, kui Ida võim oma käe Raudlinna poole sirutab. Me ei saa Orthanci väljaspoolt hävitada, kuid Sauron - kes teab, mida tema suudab?"

"Ja mis siis, kui Sauron ei võida? Mida sa temaga teed?" küsis Punapõsk.

"Mina? Mitte midagi!" vastas Gandalf. "Ma ei tee temaga midagi. Mina ei ihka ülemvõimu. Mis temast saab? Ma ei oska öelda. Kurb, et see, mis kunagi nii hea oli, nüüd tornis mädaneb. Aga meie jaoks pole asjad siiski halvasti läinud. Saatuse pöörded on imelikud! Sageli teeb viha iseenesele haiget! Arvan, et kui me ka oleksime sisse läinud, poleks me leidnud Orthancist kallimaid aardeid, kui see, mille Ussikeel meie pihta virutas."

Korraga kostis kõrgest aknast kile karje, mis järsku lõppes.

"Saruman arvab vist sedasama," sõnas Gandalf. "Jätame nad siiapaika!"

Nad pöördusid värava varemete juurde tagasi. Vaevalt olid nad kaare alt läbi saanud, kui nendesamade kivikuhjade varjust, millel nad seisnud olid, sammusid välja Puupard ja tosin teist enti. Aragorn, Gimli ja Legolas vaatasid neid jahmunult.

"Siin on kolm minu kaaslastest, Puupard," lausus Gandalf. "Rääkisin sulle neist, aga sa pole neid veel näinud." Ta nimetas igaüht nimepidi.

Vana Ent silmitses neid pikalt ja uurivalt ning pöördus siis ise nende poole. Viimasena kõnetas ta Legolast. "Nii et sa tuled kogu selle pika tee Sünklaanest siia, mu hea haldjas? See oli kunagi väga suur mets!"

"Ja on veel praegugi," sõnas Legolas. "Aga mitte nii suur, et meie, kes me seal elame, kunagi uute puude nägemisest tüdineksime. Tahaksin väga Fangorni Laanes rännata. Pääsesin vaevu selle servast kaugemale ja mul polnud himu tagasi pöörduda."

Puuparra silmad hõõgusid rahulolust. "Loodan, et su soov läheb täide, enne kui künkad palju vanemaks saavad," ütles ta.

"Ma tulen, kui see õnnestub," lubas Legolas. "Tegin oma sõbraga kaupa, et kui kõik hästi läheb, siis külastame koos Fangorni - sinu lahkel loal."

"Iga haldjas, kes saabub koos sinuga, on teretulnud," ütles Puupard.

"Sõber, kellest ma räägin, ei ole haldjas," lausus Legolas. "Ma pean silmas Gimlit, Glóini poega, kes siin seisab." Gimli kummardus sügavalt ning kirves libises ta vöö vahelt välja ning kukkus kolinal maha.

"Humm, hm! Ah nii," pomises Puupard teda tumedalt piieldes. "Päkapikk ja kirvekandja! Humm! Haldjatele tulen ma meeleldi vastu, aga sa küsid liiga palju. See on kummaline sõprus!"

"Kummaline võib see paista," kostis Legolas, "aga kuni Gimli elab, ei tule ma Fangorni üksi. Tema kirves ei raiu mitte puid, vaid orkikaelu, oo Fangorn, Fangorni Laane Isand. Nelikümmend kaks lõi ta lahingus maha."

"Huu! Hmm-jaa!" sõnas Puupard. "See on juba parem lugu! Noh, jah, asjad lähevad, nagu nad lähevad; ja pole põhjust neile vastu rutata. Aga nüüd peame veidiks ajaks lahku minema. Päev läheneb lõpule, ja Gandalf ütleb, et te peate enne ööd teele asuma ning Margi Isand tahab oma koju jõuda."

"Jah, me peame minema, ja kohe," ütles Gandalf. "Kardan, et pean su väravavahid sinult ära

võtma. Aga sa saad nendetagi hästi hakkama."

"Ehk saangi," lausus Puupard. "Kuid ma hakkan nende järele puudust tundma. Me saime nii lühikese ajaga sõpradeks, et ma hakkan vist tormakaks muutuma - lähen võib-olla nooreks tagasi. Kuid nad on esimene uus asi kuu või päikese all, mida ma olen mitme pika, pika päeva jooksul näinud. Ma ei unusta neid. Panin nende nimed Pikka Nimekirja. Endid peavad seda meeles.

Maastsündinud Endid, vanad kui mäed,
rännumehed vetejoojad;
ja küti-isuga Kääbikulapsed
naerusuine väike rahvas,

need jäävad sõpradeks niikaua, kuni tulevad uued lehed. Jääge hüvasti! Kui te kuulete uudiseid oma meeldival maal seal Maakonnas, siis saatke mulle sõna! Teate küll, mida ma mõtlen: sõna või pilku endinaistest. Tulge ise, kui saate!"

"Küll me tuleme!" hüüdsid Ilo ja Punapõsk ühest suust ning keerasid kähku minema. Puupard vaatas neid ning oli veidi aega vait, raputades mõtlikult pead. Siis pöördus ta Gandalfi poole.

"Nii et Saruman ei lahku?" küsis ta. "Seda ma arvasingi. Tema süda on niisama mäda kui mustal torvel. Ja ikkagi, kui mind ka võidetaks ja kõik mu puud hukka saaks, ei tuleks ma välja seni, kuni mul on kasvõi üks must auk järel, kuhu peitu pugeda."

"Ei," sõnas Gandalf. "Aga sina ei kavatsenud katta kogu maailma oma puudega ja kõik teised elusolendid ära lämmatada. Kuid nii see on, et Saruman jääb siia oma viha põetama ja jälle sääraseid võrke kuduma, nagu ta saab. Tal on Orthanci Võti. Aga tal ei tohi lasta põgeneda."

"Seda kindlasti! Endid hoolitsevad selle eest," lubas Puupard. "Saruman ei tõsta ilma minu loata jalgagi kaljust välja. Endid valvavad teda."

"Väga hea!" ütles Gandalf. "Seda ma lootsin. Nüüd võin ma minna ja teisi asju ajada, üks mure vähem kaelas. Aga sa pead hoolega ette vaatama. Vesi on alanenud. Ma kardan, et sellest ei jätku, kui torni ümber vahimehed panna. Kahtlemata on Orthanci alla kaevatud sügavad käigud ning Saruman loodab sealt peagi märkamatult välja pääseda. Kui sa selle töö enda peale võtad, siis palun ma sul jälle vesi sisse lasta ning teha seda senikaua, kuni Raudlinn muutub seisvaks järveks või teie olete väljapääsud avastanud. Kui kõik maaalused kambrid on uppunud ja väljapääsud suletud, siis peab Saruman torni jääma ja aknast välja vahtima."

"Jäta see entide mureks!" ütles Puupard. "Otsime oru otsast otsani läbi ning piilume iga kivi alla. Puud tulevad jälle siia elama, vanad puud, metsikud puud. Hakkame seda hüüdma Vahimetsaks. Ükski orav ei saa siin liikuda, ilma et mina seda teaks. Jäta see entide mureks! Kuni seitse korda need aastad on mööda läinud, mille jooksul ta meid piinas, ei väsi meie teda valvamast."

11. PEATÜKK
Palantír

Päike loojus pika läänepoolse mäeharu taha, kui Gandalf ja tema kaaslased ning kuningas ühes Ratsanikega Raudlinnast teele asusid. Gandalf võttis Ilo enda selja taha ning Aragorn võttis Punapõse. Kaks kuninga meest ratsutasid kiiresti ees ning kadusid peagi orupõhjas silmist. Teised järgnesid neile kergel sammul.

Endid seisid pühalikus rivis väravate juures, otsekui kujud, pikad käsi varred üles tõstetud, ega teinud ainsatki häält. Ilo ja Punapõsk vaatasid tagasi, kui olid veidi maad käänulist teed mööda allapoole laskunud. Päeva valgus kumas ikka veel taevas, kuid pikad varjud sirutusid üle Raudlinna hallide pimedusse vajuvate varemete. Puupard seisis nüüd üksinda seal, paistes eemalt vana puutüvena: kääbikud mõtlesid nende esimesele kohtumisele päikeselisel eendil kaugel Fangorni piiril.

Nad jõudsid Valge Käe sambani. Sammas seisis ikka veel püsti, aga tahutud käsi oli maha tõugatud ja pisikesteks tükkideks purunenud. Keset teed lebas nimetissõrm ja valendas videvikus, punane küüs mustaks tumenemas.

"Endid ei jäta ainsatki üksikasja kahe silma vahele!" ütles Gandalf. Nad ratsutasid edasi ning orus süvenes õhtu.

"Kas me sõidame täna veel kaugele, Gandalf?" küsis Ilo veidi aja pärast. "Ma ei tea, kuidas sulle meeldib, kui pisikesed pambud sul sabas tilpnevad; aga üks pamp on väsinud ning lõpetaks hea meelega tilpnemise ära ja heidaks magama."

"Nii et sa kuulsid seda?" lausus Gandalf. "Ära võta südamesse! Ole tänulik, et sinu pihta rohkem sõnu ei sihitud. Ta hoidis sul silma peal. Kui see sinu uhkust kuidagi trööstib, siis võin ma öelda, et praegusel hetkel olete sina ja Punapõsk rohkem tema mõttes kui meie kõik. Kes te olete, kuidas te siia sattusite ja milleks, mida te teate, kas teid võeti vangi ning kui võeti, siis kuidas te pääsesite, kui kõik orkid hukka said - nende pisikeste mõistatustega on Sarumani suur meel praegu ametis. Pilge temalt, Ilomac, on meelitus, kui tema tähelepanu sulle au teeb."

"Tänan väga!" ütles Ilo. "Aga suurem au on sinu sabas tilpneda, Gandalf. Selles positsioonis on vähemalt võimalik sama küsimust teist korda esitada. Kas me sõidame täna veel kaugele?"

Gandalf naeris. "Sa oled kõige vaigistamatum kääbik maailmas! Kõigil Võluritel peaks hoole all olema paar kääbikut, kes õpetaksid neile sõna tähendust ja neid parandaksid. Palun vabandust! Aga ma olen isegi nende lihtsate asjade peale mõelnud. Ratsutame paar tundi tasakesi edasi, kuni jõuame oru lõppu. Homme peame kiiremini liikuma.

Kui me siia tulime, siis kavatsesime minna Raudlinnast otse üle väljade tagasi kuningakotta Edorases, kuhu on vaid mõne päeva tee. Aga me oleme aru pidanud ja plaani muutnud. Käskjalad läksid ees Helmi Süvikusse hoiatama, et kuningas tuleb homme tagasi. Ta sõidab siit koos paljude meestega mööda mägiradu Haraliina. Nüüdsest peale ei tohi me ei öisel ega päevasel ajal rohkem kui kahekolmekaupa üle lageda maa liikuda."

"See on nii sinu moodi, aidata topelt või üldse mitte!" ütles Ilo. "Mina ei mõelnud küll kaugemale, kui tänaõhtuse sängi peale. Kus ja mis on Helmi Süvik ja ülejäänu, mis sa rääkisid? Ma ei tea sellest maast mitte midagi."

"Siis on sul targem oma teadmisi täiendada, kui sa tahad aru saada, mis toimub. Kuid mitte praegu ja mitte minu abiga: mul on liiga palju hädalisi asju läbi mõelda."

"Hea küll, ma võtan laagrilõkke ääres Rühkija käsile: tema ei ole nii turtsakas. Aga milleks kogu see salatsemine? Ma arvasin, et meie võitsime lahingu!"

"Jah, võitsime, aga see on meil alles esimene võit ning see teeb juba iseenesest meie olukorra ohtlikumaks. Raudlinna ja Mordori vahel oli mingi side, mida ma ei ole veel mõistnud. Kuidas nad uudiseid vahetasid, ma ei tea; aga seda nad tegid. Baraddûri Silm vaatab arvatavasti kannatamatult Võluri Oru ja Rohani poole. Mida vähem see näeb, seda parem."

Tee kulus aeglaselt, kääneldes orgu mööda alla. Kord lähemal, kord kaugemal voolas Rauajõgi oma kivises sängis. Öö laskus mägedelt alla. Kogu udu oli kadunud. Puhus jahe tuul. Täiskuu täitis idataeva kalbe külma säraga. Mäeharud nende paremal käel kahanesid paljasteks küngasteks. Nende ees avanesid laiad hallid väljad.

Viimaks nad peatusid. Siis keerasid nad kõrvale, lahkudes maanteelt ja hoides jälle pehme kõrgmaa muru peale. Versta jagu maad lääne poole minnes jõudsid nad nõvani. See avanes lõunasse, nõjatudes tagapool ümara Dol Barani nõlvale, mis oli viimane küngas põhjapoolsetes ahelikes, rohelise jalami ja kanarbikuse tipuga. Oru külgi katsid mullused sõnajalapuhmad, mille keskel tungisid läbi 1õhnava mulla tihkelt kokkurullunud kevadised lehehakatised. Okaspõõsad kasvasid tihedasti laugetel kallastel ning nende all jäidki nad laagrisse, umbes kaks tundi enne keskööd. Nad süütasid tule ühes õõnsuses suure viirpuu juurte vahel, mis oli küll vanadusest väändu nud, aga okste poolest kõbus. Iga rao otsas tärkasid pungad.

Vahid pandi paika, kaks iga valvekorra jaoks. Ülejäänud mähkisid end pärast õhtusööki mantlitesse ja tekkidesse ning jäid magama. Kääbikud lamasid omaette nurgas vanade sõnajalgade kuhjal. Ilo oli unine, kuid Punapõsk seevastu veidralt rahutu. Sõnajalad krabisesid ja sahisesid, kui ta ühelt küljelt

teisele vähkres.

"Mis on?" küsis Ilo viimaks. "Kas sa lesid sipelgapesas?"

"Ei," kostis Punapõsk, "aga mul on siin ebamugav. Ei tea, kui kaua sellest juba möödas on, kui ma viimati voodis magasin?"

Ilo haigutas. "Arva sõrmedel kokku!" ütles ta. "Aga sa pead teadma, kui kaua aega tagasi me Lórienist lahkusime."

"Ah sealt!" ohkas Punapõsk. "Ma pidasin silmas tõelist voodit magamistoas."

"No siis Kaljulõhelt," torises Ilo. "Mina võiksin täna öösel küll igal pool magada."

"Sinul oli õnne, Ilo," sõnas Punapõsk pärast pikka vaikust tasa. "Sina sõitsid koos Gandalfiga."

"No ja siis?"

"Kas sa said temalt mingeid uudiseid või teateid kuulda?"

"Jah, üsna palju. Rohkem kui harilikult. Sa ju kuulsid kõike või enamatjagu; sa olid sealsamas lähedal ja me ei rääkinud salajuttu. Aga sa võid homme ise temaga ratsutada, kui arvad, et sina temalt rohkem kuulda saad - ja kui ta su enda juurde võtab."

"Tõsi või? Tore! Aga ta on sõnakehv, eks ju? Üldse mitte muutunud."

"On ikka küll!" ütles Ilo pisut virgudes ja endalt küsides, mis tema kaaslast õieti vaevab. "Ta on kuidagi kasvanud. Ma arvan, et ta võib olla lahkem ja karmim, lõbusam ja tõsisem kui enne. Ta on muutunud; aga meil pole olnud veel võimalust näha, kui palju. Sa mõtle selle Sarumani jama viimase otsa peale! Mäletad, Saruman oli kunagi Gandalfi ülem: Nõukogu pea, või mida see nüüd täpselt tähendabki. Tema oli Saruman Valge. Nüüd on Gandalf Valge. Saruman tuli käsu peale välja ja tema kepp võeti ära; ja siis tal lihtsalt kästi ära minna ja ta läkski!"

"Noh, kui Gandalf on ülepea muutunud, siis on ta nüüd veel kinnisem kui enne, ja kõik!" vaidles Punapõsk. "Võta või see klaaskuul. Talle paistis see hirmsasti meeldivat. Ta teab või arvab selle kohta midagi. Aga kas ta ütleb meile, mida? Ei, mitte sõnagi. Ometi ma korjasin selle üles ja päästsin selle loiku veeremast. *Hei, poiss, anna see siia!* - ja kõik. Huvitav, mis asi see on? Tundus kole raske." Punapõse hääl alanes väga madalaks, nagu räägiks ta iseendaga.

"Tere hommikust!" ütles Ilo. "Ah see sind siis näribki? Kuule, Punapõsk, ära unusta Gildori ütlust - seda, mida Juss ikka korrata armastas: *ära sekku Võlurite asjadesse, sest nende hing on tundlik ja viha järsk."*

"Aga kogu meie elu on juba kuude kaupa üksainus Võlurite asjadesse sekkumine," väitis Punapõsk. "Mulle meeldiksid teadmised sama palju kui oht. Tahaksin seda palli vaadata."

"Mine magama!" ütles Ilo. "Varem või hiljem saad sa nagunii küllalt palju teada. Kallis Punapõsk, ükski Tukk pole iial Kangepukist uudishimu poolest üle olnud; aga kas praegu on õige aeg, küsin ma sinult?"

"Hea küll! Ma siis ütlen sulle, mida ma tahan: kivile korraks pilku heita. Ma tean, et ei saa seda, kuna vana Gandalf istub sel otsas nagu kana muna peal. Aga sellest pole just palju abi, kui sa ütled mulle ainult *sa-ei-saa-seda nii-etmine-magama!*"

"No mida muud ma sulle öelda saan?" küsis Ilo. "Anna andeks, Punapõsk, aga sa pead tõesti hommikuni ootama. pärast linnupetet olen ma nii uudishimulik, kui sa iganes soovid, ja aitan sind võlurikeelitamise juures nii, kuidas suudan. Aga ma ei jõua kauem ärkvel olla. Kui ma veel kord haigutan, siis lähen kõrvade juurest pooleks. Head ööd!"

Punapõsk ei lausunud enam sõnagi. Nüüd lamas ta vaikselt, aga uni ei tulnud kuidagi; ning seda ei meelitanud lähemale ka Ilo tasane hingamine, mis hakkas kostma vaevalt paar minutit pärast headöödsoovimist. Mõte tumedast kerast näis sedamööda aina tugevamaks paisuvat, kuidas kõik vaikseks jäi. Punapõsk tundis jälle kätes selle raskust ning nägi taas salapäraseid punaseid sügavikke, kuhu ta hetkeks vaadanud oli. Ta viskles ja pöörles ja püüdis millelegi muule mõelda.

Viimaks ei suutnud ta seda enam välja kannatada. Ta tõusis ja vaatas ringi. Oli jahe ning ta mähkis mantli endale ümber. Kuu paistis külmalt ja valgelt alla nõkku ning põõsaste varjud mustasid. Kõikjal ümberringi lamasid uinuvad kogud. Kaht valvurit polnud näha: võib-olla olid nad üleval künkal või sõnajalgade vahel peidus. Mingist mõistetamatust ajest kihutatuna läks Punapõsk sinna, kus lebas Gandalf. Ta vaatas alla võluri peale. Too näis magavat, kuid ta laud polnud täiesti suletud: silmad läikisid mehe pikkade ripsmete vahelt. Punapõsk astus kähku tagasi. Aga Gandalfei liigutanud; ning taas pooleldi vastutahtmist hiilis kääbik jälle võluri kukla taha. Too oli end teki sisse rullinud ning mantli kõige peale laotanud; ja tema lähedal, parema külje ja kõverdatud käsivarre vahel oli tumedasse riidesse mässitud pundar, mingi ümar kogu; võluri käsi näis olevat just äsja selle pealt maha libisenud.

Vaevu hingates hiilis Punapõsk sammhaaval lähemale. Viimaks põlvitas ta maha. Siis sirutas ta vargsi käed välja ja tõstis kompsu üles: see ei tundunud päris nii raske, kui ta oli oodanud. "Võib-olla ongi ainult mingi imelik träni," mõtles ta kummalise kergendustundega; kuid ta ei pannud pundart enam maha. Ta seisis hetke, kompsu vastu rinda surudes. Siis tuli talle üks mõte pähe. Ta tippis kikivarvul minema, leidis ühe suure kivi ja tuli tagasi.

Seejärel tõmbas ta kiiresti riide ära, mähkis selle kivi ümber ning asetas pusara taas võluri käe kõrvale. Siis vaatas ta lõpuks eset, mille oli paljastanud. Siin ta oli: sile kristallkuul, praegu pime ja surnud, lebades katmatult ta jalge ees. Punapõsk tõstis selle Ules, peitis kera kähku oma mantli sisse ning pöördus tagasi oma aseme poole. Sel hetkel liigahtas Gandalf unes ning pomises mingeid sõnu:

need näisid olevat võõras keeles; ta käsi kobas ringi ja krabas puntras peituva kivi pihku; siis ta ohkas ega liigutanud enam.

"Sa igavene lollpea!" pomises Punapõsk endale. "Sa mässid ennast hirmsa pahanduse sisse. Pane see kohe tagasi!" Aga nüüd leidis ta, et tema põlved naksuvad, ja ta ei julgenud enam nii võluri lähedale minna, et pambuni ulatuda. "Nüüd ei saa ma seda enam kuidagi tagasi panna, ilma et ma teda ärataks," mõtles kääbik, "mitte enne, kui olen pisut rahunenud. Nii et ma võin sama hästi kõigepealt pallile pilgu peale visata. Ainult mitte siinsamas!" Ta hiilis minema ning võttis istet rohelisel kingul oma aseme lähedal. Kuu piilus üle nõva serva.

Punapõsk istus, põlved krõnksus ja pall nende vahel. Ta kummardus alla selle kohale, nähes välja nagu ahne laps, kes omaette nurgas toidukausi kohal küürutab. Ta tõmbas mantli kõrvale ja vaatas kuuli. Õhk tundus tema ümber vaikne ja pinev. Algul oli kera tume, süsimust, ja kuuvalgus läikles selle pinnal. Siis ilmus selle südamesse nõrk kuma ja võbelus, mis hoidis ta silmi kinni, nii et ta ei saanud mujale vaadata. Varsti lõõmas kogu kera sisemus tules; pall keerles või käisid tulukesed selle sees ringi. Äkki valgus kustus. Ta ahmis õhku ja hakkas rabelema, ent jäi ikkagi küüru, pigistades kuuli käte vahel. Ta kummardus aina lähemale ja lähemale ning jäigastus; ta huuled liikusid veidi aega hääletult. Siis langes ta lämbuva karjega tagasi ning jäi liikumatult lebama.

Karje oli läbilõikav. Valvurid hüppasid kallastelt alla. Kogu laager oli peagi jalul.

"Ah vaat kes on varas!" ütles Gandalf. Ta heitis oma mantli kähku üle maaslamava kera. "Sina, Punapõsk! Säärane pööre on õige kurb!" Ta põlvitas Punapõse keha kohale: kääbik lamas kangestunult selili, vahtides mitte midaginägevate silmadega taevasse. "On alles temp! Mis õnnetuse ta nüüd kaasa tõi - endale ja meile kõigile?" Võluri nägu oli moondunud ja metsik.

Ta võttis Punapõse käe ja kummardus ta näo kohale, kuulates kääbiku hingamist; siis pani ta oma käed teise laubale. Kääbik võpatas. Ta silmad sulgusid. Ta karjatas ning tõusis istuli, jõllitades jahmunult teda ümbritsevaid nägusid, mis kuuvalgel kahvatult kumasid.

"See pole sinu jaoks, Saruman!" kriiskas ta kiledal ja elutul häälel, põrkudes Gandalfist tagasi. "Saadan kohe sellele järele. Kas saad aru? Ütle!" Siis püüdis ta jalule rabelda ja põgeneda, ent Gandalf hoidis teda õrnalt ja kindlalt kinni.

"Peregrin Tukk!" ütles ta. "Tule tagasi!"

Kääbik lõtvus ja langes tagasi, klammerdudes võluri käe külge. "Gandalf!" hüüdis ta. "Gandalf! Anna andeks!"

"Anna andeks?" küsis võlur. "Ütle mulle kõigepealt, mida sa teinud oled!"

"Ma... ma võtsin palli ja vaatasin seda," kogeles Punapõsk, "ja nägin asju, mis mulle hirmu nahka ajasid. Ja ma tahtsin ära minna, aga ei saanud. Ja siis ta tuli ja küsis minu käest, ja ta vaatas mind, ja, ja see on kõik, mida ma mäletan."

"Sellest ei aita," lausus Gandalf karmilt. "Mida sa nägid ja mida ütlesid?"

Punapõsk sulges silmad ja värises, kuid ei öelnud midagi. Nad kõik vahtisid teda vaikides, peale Ilo, kes kõrvale pöördus. Aga Gandalfi nägu oli ikka veel kalk. "Räägi!" käskis ta.

Aeglasel kahtleval häälel alustas Punapõsk uuesti ning tasapisi muutusid ta sõnad selgemaks ja tugevamaks. "Nägin musta taevast ja kõrgeid müürisakke," ütles ta. "Ja tillukesi tähti. See paistis olevat väga kaugel ja ammu, aga ometi karm ja selge. Siis hakkasid tähed kustuma ja süttima - neid lõikasid ära tiivulised kogud. Väga suured. Ma mõtlen, tõeliselt suured; aga klaasis nägid nad välja nagu torni ümber tiirlevad nahkhiired. Ma arvan, et neid oli üheksa. Uks hakkas otse minu poole lendama ja kasvas aina suuremaks ja suuremaks. Sel oli jube - ei, ei! Ma ei saa seda öelda.

Püüdsin ära minna, sest arvasin, et ta lendab välja; aga kui ta kogu kera kinni kattis, siis ta kadus. Siis tuli *tema*. Ta ei rääkinud nii, et ma oleksin sõnu kuulnud. Ta lihtsalt vaatas, ja ma sain aru.

"Nii et oled tagasi tulnud? Miks sa aruandmise nii kauaks unarusse jätsid?"

Ma ei vastanud. Ta küsis: "Kes sa oled?" Ma ei vastanud ikka, aga see tegi mulle hirmsasti haiget; ja ta sundis mind, nii et ma ütlesin: "Kääbik."

Siis äkki ta justkui nägi mind ja naeris. See oli julm. Mul oli tunne, nagu pussitataks mind nugadega. Ma rabelesin. Aga tema ütles: "Oota üks hetk! Me saame varsti jälle kokku. Ütle Sarumanile, et see maiuspala pole tema jaoks. Saadan kohe sellele järele. Kas saad aru? Ütle!"

Siis ta vahtis mind. Tundsin, et lagunen tükkideks. Ei, ei! Ma ei saa rohkem öelda. Ma ei mäleta rohkem midagi."

"Vaata mulle otsa!" lausus Gandalf.

Punapõsk vaatas otse talle silma. Võlur hoidis ta pilku hetke vaikides. Siis muutus vanamehe nägu hellemaks ning nähtavale ilmus naeratusevari. Ta pani käe pehmelt Punapõse pealaele.

"Kõik on korras!" sõnas ta. "Sul pole tarvis rohkem öelda! Sa ei ole kahju saanud. Sinu silmis ei ole valet, nagu ma kartsin. Kuid ta ei rääkinud sinuga pikalt. Lolliks sa jääd, aga ausaks lolliks, Peregrin Tukk. Targemad oleksid sellises olukorras rohkem halba teinud. Aga pane tähele! Sina pääsesid, ja kõik su sõbrad samuti, ainult hea õnne pärast, nagu seda nimetatakse. Sa ei saa teist korda sellele loota. Kui ta oleks sind kohe küsitlema hakanud, siis oleksid sa peaaegu kindlasti rääkinud kõik, mida sa tead, meie kõigi hävinguks. Aga ta oli liiga ahne. Ta ei tahtnud ainult teadmisi: ta tahtis *sind* ja kiiresti, et ta võiks sinuga Mustas Kantsis edasi tegelda, ja aeglaselt. Ära värise! Kui sa sekkud Võlurite asjadesse, siis pead sellisteks juhtumusteks valmis olema. Kuid olgu! Ma annan sulle andeks.

Ära muretse! Asjad ei kukkunud päris nii halvasti välja, kui oleksid võinud."

Ta tõstis Punapõse õrnalt üles ning viis ta tagasi asemele. Ilo järgnes neile ja istus tema kõrvale maha. "Leba siin ja puhka, kui saad, Punapõsk!" ütles Gandalf. "Usalda mind. Kui sul jälle näpud sügelema hakkavad, siis ütle mulle! Niisuguseid asju võib ravida. Aga igal juhul, mu kallis kääbik, ära pane enam kivikamakat minu küünarnuki alla! Nii, nüüd jätan ma teid veidiks ajaks kahekesi."

Sellega läks Gandalf teiste juurde tagasi, kes ikka veel murelikult Orthanci kivi ümber seisid. "Oht tuleb öö varjul siis, kui seda kõige vähem ootad," lausus ta. "Pääsesime üle noatera!"

"Kuidas on kääbikuga, Punapõsega?" küsis Aragorn.

"Arvan, et nüüd läheb kõik hästi," vastas Gandalf. "Teda ei hoitud kaua kinni ning kääbikutel on hämmastav taastumisvõime. Mälestus, või selle õudus, tuhmub tõenäoliselt kiiresti. Võib-olla liigagi kiiresti. Kas sina, Aragorn, võiksid võtta Orthanci kivi ja seda valvata? See on ohtlik ülesanne."

"Ohtlik tõesti, kuid mitte kõigile," sõnas Aragorn. "On ainult üks, kes võib seda õigusega endale nõuda. Sest see on kahtlemata Orthanci *palantír* Elendili aarete hulgast, mille panid sinna Gondori kuningad. Nüüd on mu tund lähedal. Ma võtan selle."

Gandalf vaatas Aragorni, tõstis siis teiste üllatuseks kaetud Kivi üles ning kummardus seda üle andes.

"Võta see, isand!" ütles ta, "teiste asjade pandiks, mis saavad tagasi antud. Aga kui ma võin sulle nõu anda selle kasutamise osas, siis ära kasuta seda - veel mitte! Vaata ette!"

"Millal olen mina olnud rutakas või ettevaatamatu, kes ma nii pikki aastaid ootasin ja ette valmistusin?" küsis Aragorn.

"Ei kunagi. Ära siis tee lõpul komista," vastas Gandalf. "Aga vähemalt pea seda asja saladuses. Sina, ja teie kõik, kes te siin seisate! Kääbik Peregrin tohib kõige vähem teada, kus see asub. Kuri sööst võib talle taas peale tulla. Sest paraku on ta seda käes hoidnud ja sellesse vaadanud, mida poleks kunagi tohtinud juhtuda. Ta poleks tohtinud Raudlinnas seda puutuda, ja seal oleksin ma pidanud rutem vahele astuma. Aga mu mõtted olid seotud Sarumaniga ja ma ei mõistnud kohe Kivi loomust. Siis olin ma väsinud ning kui ma selle üle aru pidasin, sai uni minust võitu. Nüüd ma tean!"

"Jah, siin ei saa mingit kahtlust olla," lausus Aragorn. "Viimaks me teame, mis side oli Raudlinna ja Mordori vahel ning kuidas see toimis. Palju saab selgeks."

"Meie vaenlastel on kummalisi jõude ja kummalisi nõrkusi!" ütles Theóden. "Aga vanasõna ütleb: *kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub.*"

"Seda on mõnigi kord nähtud," sõnas Gandalf. "Sel korral oli meil imelikult palju õnne. Võib-olla päästis too kääbik mind suurest eksisammust. Kaalusin enne, kas peaksin Kivi ise proovima või mitte, et selle otstarvet teada saada. Kui ma oleksin seda teinud, siis oleksin talle iseenda paljastanud. Niisuguse katse jaoks ei ole ma valmis, kui ma kunagi üldse selleks valmis saan olema. Aga isegi siis, kui mul jätkuks jõud!u ennast lahti rebida, oleks sel praegu kohutavad tagajärjed, kui ta mind näeks - kuni tuleb tund, mil salajasolemine enam ei aita."

"Arvan, et see tund on nüüd tulnud," lausus Aragorn.

"Veel mitte," sõnas Gandalf. "Jääb järele lühike kahtluseaeg, mida peame ära kasutama. On selge, et Vaenlane arvas Kivi veel Orthancis asuvat - miks ta polekski pidanud seda arvama? Ja järelikult oli kääbik seal vangis ning Saruman sundis teda piinamise eesmärgil klaasi vaatama. See tume meel on nüüd täis kääbiku häält ja nägu ning ootust: võib minna aega, enne kui ta oma vea avastab. Meie peame sellest ajast kinni hakkama. Oleme liiga laisad olnud. Peame edasi liikuma. Raudlinna ümbrus pole nüüd enam sobiv paik logelemiseks. Mina sõidan kohe koos Peregrin Tukiga ees. See on tema jaoks parem, kui lamada pimeduses, kuni teised magavad."

"Mina jätan endaga Éomeri ja kümme Ratsanikku," ütles kuningas. "Nad asuvad koos minuga teele varahommikul. Ülejäänud võivad minna ühes Aragorniga ja ratsutada nii kiiresti, kui tahavad."

"Kuidas soovid," sõnas Gandalf. "Aga rutta nii kähku kui suudad mägede kaitse alla, Helmi Süvikusse!"

Sel hetkel langes nende peale vari. Hele kuuvalgus lõigati nagu noaga läbi. Mitmed Ratsanikud karjatasid ning vajusid kägarasse, hoides käsi pea kohal, nagu tahaksid ülevalt tulevat hoopi tõrjuda: neid tabasid pime hirm ja tappev külm. Areldi piilusid nad üles. Ilmatu suur tiivuline kogu libises üle kuu nagu must pilv. Ta tegi kaare ja suundus põhja, lennates kiiremini kui ükski tuul Keskmaal. Tähed tuhmusid tema teel. Ta oli läinud. Nad tõusid püsti, tuimad kui kivid. Gandalf vahtis üles, seistes jäigalt, käsivarred allapoole välja sirutatud, käed rusikasse pigistatud.

"Nazgûl!" hüüdis ta. "Mordori saadik. Torm tõuseb. Nazgûlid on üle Jõe tulnud! Sõitke, sõitke! Ärge jääge koitu ootama! Ärgu oodaku kiire aeglase järele! Sõitke!"

Ta sööstis paigalt, hüüdes jooksu pealt Varivalget. Aragorn järgnes talle. Punapõse juurde jõudes võttis Gandalf ta kätele. "Seekord tuled sa minuga," ütles ta. "Varivalge näitab sulle, mida ta suudab." Siis jooksis ta paika, kus oli maganud. Varivalge seisis juba seal. Visates õlale väikese koti, mis oli ta ainus reisikraam, hüppas võlur hobuse selga. Aragorn tõstis mantlisse ja tekki mähitud Punapõse üles ja pani Gandalfi sülle.

"Head teed! Tulge ruttu järele!" hüüdis Gandalf "Edasi, Varivalge!"

Võimas ratsu lõi pea selga. Ta voogav saba välgatas kuuvalgel. Siis tõukas ta end maast lahti ja

sööstis edasi ning oligi läinud, otsekui mägedest puhuv põhjatuul.

"Ilus, rahulik öö!" ütles Ilo Aragornile. "Mõnel mehel on hirmsasti õnne. Ta ei tahtnud magada ja tahtis sõita koos Gandalfiga - ja seal ta läheb! Selle asemel, et ise kiviks muudetuna igaveseks hoiatuseks siin seista."

"Kui sina oleksid olnud esimene, kes Orthanci kivi üles tõstis, ja mitte tema, siis kes teab, kuidas asjad nüüd seisaksid?" kostis Aragorn. "Sul oleks võinud halvemini minna. Kes seda öelda oskab? Aga ma kardan, et sinu õnn on nüüd kUll minuga tulla.Ja kohe. Mine ja pane end valmis, ning too siia kõik, mis Punapõsk maha jättis. Tee kähku!"

Varivalge lendas üle väljade, vajamata kannustust ega juhtimist. Vähem kui tund oli möödas ning nemad olid jõudnud Rauajõe Koolmetele ja need ületanud. Ratsanike Kääbas ja selle odad kumasid hallilt nende selja taga.

Punapõsk hakkas toibuma. Tal oli soe, kuid tuul ta näo vastas tundus karge ja värskendav Ta oli koos Gandalfiga. Kivi ja üle kuu libiseva võika varju õudus hakkas taanduma ning jäi temast maha, otsekui mägede uttu või mööduvasse unenäkku. Ta tõmbas sügavalt hinge.

"Ma ei teadnud, et sa ratsutad palja hobuse turjal, Gandalf" ütles ta. "Sul pole sadulat ega ohje!"

"Ma ei ratsuta haldjate moodi, muidu kui ainult Varivalgel," selgitas Gandalf. "Aga Varivalge ei kannata rakmeid. Sina ei ratsuta Varivalgel, ta kas tahab sind kanda - või mitte. Kui ta tahab, siis on sellest küllalt. Siis on tema asi vaadata, et sa tal turjal püsiksid, kui sa just üles õhku ei hüppa."

"Kui kiiresti ta sõidab?" küsis Punapõsk. "Kiiresti kui tuul, aga väga ühtlaselt. Ja kui kerge on ta samm!"

"Ta jookseb praegu sama ruttu kui kiireim hobune nelja kihutab," vastas Gandalf, "aga tema jaoks pole see kiire. Maa tõuseb siin natuke ning on konarlikum kui jõe taga. Sa vaata, kuidas Valged Mäed tähtede all lähenevad! Seal on Kolmissarve tipud, nagu mustad odad. Ei lähe enam kaua, kui jõuame teeharule ning sealt Süvikuvakku, kus kaks ööd tagasi lahingut peeti."

Punapõsk jäi veidiks ajaks vait. Ta kuulis, kuidas Gandalf vaikselt enda ette laulab, pomisedes pisikesi värsijuppe paljudes keeltes, kui verstad nende all mööda lendasid. Viimaks jõudis võlur lauluni, mille sõnadest kääbik aru sai; mõned read kostsid läbi tuulevihina selgelt tema kõrvu:

Kuningate laevu tõukas
Üle vete tuul.
Mida tõid nad maalt, mis ammu
Merre vajunud?
Seitse tähte, seitse kivi,
Ühe valge puu.

"Mida sa laulad, Gandalf?" küsis Punapõsk.

"Ma kordasin lihtsalt mõttes üle mõned Tarkusesalmid," vastas võlur. "Kääbikud on need ilmselt unustanud, kui nad neid üldse teadsid."

"Ei, mitte kõiki," ütles Punapõsk. "Ja meil on palju enda omi, mis sind ilmselt ei huvita. Aga seda pole ma kunagi kuulnud. Millest see räägib - seitse tähte ja seitse kivi?"

"Vanade Kuningate *palantíridest*," kostis Gandalf.

"Ja mis need on?"

"Nende nimi tähendas *see, mis vaatab kaugele*. Orthanci kivi oli üks neist."

"Siis seda ei valmistanud, ei valmistanud" - Punapõsk kõhkles - "Vaenlane?"

"Ei," vastas Gandalf. "Ega Saruman. Selleni tema kunst ei küüni, ja Sauroni oma ka mitte. *Palantírid* tulid Läänesaare tagant Eldamarist. Neid valmistasid noldorid. Võib-olla sepistas need Fëanor ise nii ammustel päevadel, et seda aega ei saagi aastatega mõõta. Aga pole mitte midagi, mida Sauron ei saaks kurjal eesmärgil kasutada. Õnnetu Saruman! See oli tema langus, nagu ma nüüd mõistan. Meile kõigile on ohtlikud sügavamad kunstid, kui me ise valdame. Aga tema peab oma süüd kandma. Loll oli, et seda saladuses pidas, ainult enese kasuks. Ühtki sõna ei poetanud ta sellest Nõukogu liikmetele. Me polnud veel mõelnud Gondori *palantíride* saatusele riigi hävitavais sõdades. Inimesed olid need ammu unustanud. Isegi Gondoris teadsid nende saladust väga vähesed; Arnoris mäletati neid ainult ühes duunedainide tarkusesalmis."

"Mille jaoks vana aja inimesed neid kasutasid?" päris Punapõsk, olles vaimustatud ja hämmeldunud nii paljudele küsimustele vastuste saamisest ning mõeldes endamisi, kui kaua see kesta võib.

"Et kaugele näha ja teineteisega mõttes vestelda," kostis Gandalf. "Sel kombel valvasid nad kaua Gondorit ja hoidsid seda koos. Nad panid üles Kivid Minas Anoris ja Minas Ithilis ning Orthancis Raudlinna ringis. Nende pealik ja valitseja asus enne linna hävimist Osgiliathis Tähtede Kupli all. Teised kolm olid kaugel Põhjas. Elrondi kojas kõneldakse, et need asusid Annúminases ja Amon Sûlil ning Elendili Kivi asus Tornimägedel, mis vaatavad Mithlondi poole Luuni lahe ääres, kus seisavad hallid laevad.

Kõik *palantírid* vastasid kõigile, aga Gondori omad olid alati Osgiliathi pilgule valla. Nüüd selgub, et

kuna Orthanci kalju pidas vastu aja tormidele, siis jäi ka sealse kantsi *palantír* alles. Aga üksinda ei suutnud see muud, kui näidata pisikesi pilte kaugetest asjadest ja ammustest päevadest. Sarumanile oli see muidugi väga kasulik; ometi näib, et ta polnud rahul. Ta vaatas aina kaugemale ja kaugemale üle ilma, kuni lõpuks jäi ta pilk pidama Barad-dûril. Siis sattus ta lõksu!

Kes teab, kus asuvad nüüd Arnori ja Gondori kivid, kas mulla all või sügaval merepõhjas? Aga vähemalt ühe on omandanud Sauron ning oma tahtele allutanud. Küllap oli see Ithili kivi, sest ta võttis Minas Ithili kaua aega tagasi ning muutis selle kurjaks paigaks: sellest on saanud Minas Morgul.

Nüüd on kerge arvata, kui ruttu Sarumani uitav silm kinni püüti ja vangi jäeti; ning kuidas teda on sestsaadik kauge maa tagant veendud ja hirmutatud, kui veenmine ei aita. Petis omaenese püünises, kull kotka jalge all, ämblik terasvõrgus! Huvitav, kui kaua on teda sunnitud ülekuulamise ja juhendamise tarvis tihtilugu oma klaasi juurde tulema ning Orthanci kivi nõnda Barad-dûri poole väänatud, et kui sellesse vaatajal pole just teemandist tahet, siis kannab kivi tema mõtte ja pilgu kiiresti sinna? Ja kuidas ta sind enese poole tõmbab! Kas pole mina seda tundnud? Isegi nüüd ihkab mu süda selle peal oma tahet proovida, et näha, kas ma ei suuda seda tema käest ära kiskuda ja pöörata sinna, kuhu mina tahan - et vaadata üle vee ja aja kaugete merede Tirion Kauni poole ning jälgida Fëanori kujuteldamatut kätt ja mõtet nende töö juures, mil nii Valge kui Kuldne Puu olid täies õies!" Ta ohkas ja jäi vait.

"Ma soovin, et oleksin kõike seda enne teadnud," sõnas Punapõsk. "Mul polnud aimugi, mida ma teen."

"Oli ikka küll!" lausus Gandalf. "Sa teadsid, et käitud valesti ja rumalalt, ning ütlesid seda endale, kuigi ei võtnud oma sõnu kuulda. Ma ei rääkinud sulle kõike seda enne, sest alles siinsamas sõidu peal juhtunu üle mõtteid mõlgutades olen ma asjast aru saanud. Aga kui ma oleksingi varem rääkinud, poleks see sinu iha vähendanud ega teinud kergemaks sellele vastu seista. Vastupidi! Ei, põletatud käsi on kõige parem õpetus. pärast seda läheb soovitus tule kohta otse südamesse."

"Läheb jah," nentis Punapõsk. "Kui kõik seitse kivi nüüd mulle ette pandaks, siis pigistaks ma silmad kinni ja pistaks käed tasku."

"Väga hea!" ütles Gandalf. "Seda ma lootsin."

"Aga ma tahaksin teada..." alustas Punapõsk.

"Halastust!" oigas Gandalf. "Kui teadmiste jagamine on ainus ravi sinu uudishimu vastu, siis veedan ma kogu ülejäänud elu sinu küsimustele vastates. Mida sa veel teada tahad?"

"Kõikide tähtede ja elusolendite nimesid ning kogu Keskmaa ja Taevalae ja Igavikumere ajalugu," naeris Punapõsk. "Loomulikult! Ei midagi vähemat! Aga täna õhtul pole mul kiiret. Praegu mõtlesin ma lihtsalt selle musta varju peale. Kuulsin, kuidas sa karjusid: "Mordori saadik!" Mis see oli? Mida võis see Raudlinnast tahta?"

"See oli Must Ratsanik tiibadel, Nazgûl," kostis Gandalf. "Ta oleks võinud su ära Musta Kantsi viia."

"Aga see ei tulnud ju minu järele?" kogeles Punapõsk. "Ma mõtlen, et ma ju ei teadnud, et ma..."

"Muidugi mitte," ütles Gandalf. "Barad-dûrist Orthanci on otsejoones sada kolmkümmend penikoormat või rohkemgi, ning isegi Nazgûlil võtab sealt siia lendamine paar tundi aega. Aga Saruman vaatas pärast orkide röövretke kindlasti Kivisse ning kahtlemata loeti teisel pool rohkem tema salamõtteid, kui talle meeldinuks. Saadik saadeti siia kindlaks tegema, mis asju ta siin ajab. Ja pärast seda, mis täna õhtul juhtus, tuleb arvatavasti teinegi, ja kähku. Nii et Saruman jõuab viimse vindini nende pihtide vahel, millesse ta oma käe on torganud. Tal ei ole vangi, mida ära saata. Tal ei ole Kivi, millega näha, ning ta ei saa kutsele vastata. Sauron usub ainult, et ta hoiab vangi peidus ja keeldub Kivi kasutamast. Sarumanil pole sellest abi, kui ta saadikule tõtt räägib. Raudlinn võib küll hävinud olla, aga tema on ikka veel ohutult Orthancis. Nii et tahestahtmata paistab ta nüüd mässaja moodi välja. Ometi põlgas ta ära meid, et samast saatusest hoiduda! Mida ta sellises kitsikuses peale hakkab, ei oska ma arvata. Küllap on tal Orthancis püsides veel jõudu Üheksale Ratsanikule vastu hakata. Ta võib seda proovida. Ta võib püüda Nazgûli kinni võtta või vähemalt tappa seda, kelle seljas ta nüüd õhus ratsutab. Sel juhul peab Rohan oma hobuste järele valvama!

Aga ma ei oska öelda, kuidas see välja kukub, kas meie õnneks või kahjuks. Võib juhtuda, et Vaenlase plaanid lähevad segi või venivad tema viha tõttu Sarumani vastu. Võib-olla saab ta teada, et mina olin seal ning seisin Orthanci trepil - ja kääbikud minu sabas. Ehk seda, et Elendili pärija elab ja seisis mu kõrval. Kui Rohani turvistik Ussikeelt segadusse ei ajanud, siis mäletab ta Aragorni ja tiitlit, mida too endale nõudis. Seda ma kardan. Ja seepärast me põgeneme - mitte ohu eest, vaid veel suuremasse ohtu. Iga Varivalge samm kannab sind Varju Maale lähemale, Peregrin Tukk."

Punapõsk ei vastanud, vaid tiris oma mantlit koomale, nagu oleks tal äkki külm hakanud. Hall maa lendas nende all mööda.

"Vaata!" ütles Gandalf. "Läänekurru orud avanevad meie ees. Siin jõuame tagasi idateele. Too must vari seal on Süvikuvao suu. Sinnapoole jäävad Aglarond ja Sädelevad Koopad. Ära küsi minult nende kohta. Küsi Gimlilt, kui te jälle kohtute, ning esimest korda võid sa saada pikema vastuse, kui soovid. Ise sa neid koopaid ei näe, mitte sellel reisil. Varsti jäävad need kaugele selja taha."

"Ma arvasin, et sa pead Helmi Süvikus kinni!" ütles Punapõsk. "Kuhu sa siis lähed?"

"Minas Tirithisse, enne kui meri või sõda selle ümber piirab."

"Oi! Ja kui kaugel see on?"

"Palju, palju penikoormaid," vastas Gandalf. "Kolm korda nii kaugel kui kuningas Théodeni elupaik,

ja see jääb siit rohkem kui sada viiskümmend versta ida poole, Mordori saadikute lennult. Varivalge peab jooksma pikema tee. Ei tea, kumb kiirem on?

Me ratsutame praegu kuni päevatõusuni ning sinna on veel mõni tund aega. Siis peab isegi Varivalge puhkama, mõnes lohus küngaste vahel: loodetavasti Edorases. Maga, kui saad! Sa pead nägema koidukiirte esimest kullendust Eorli koja kuldsel katusel. Ja kaks päeva hiljem näed sa Mindolluini mäe purpurset varju ning Denethori kantsi müüre hommikupäikeses valendamas.

Edasi nüüd, Varivalge! Jookse, suur süda, jookse nii, nagu sa veel eal pole jooksnud! Nüüd jõuame maale, kus sa sündisid ning kus sa iga kivi tunned. Jookse nüüd! Meie lootus on kiiruses!"

Varivalge heitis pea selga ja hirnus valjult, nagu oleks pasun teda lahingusse kutsunud. Siis viskus ta edasi. Tuli lendas ta jalge alt; öö kihutas ta ümber mööda.

Aegamisi unne vajudes oli Punapõsel kummaline tunne: tema ja Gandalf olid paigale kivistunud, istudes jooksva hobuse kuju turjal, kuna maailm tema jalge all valjul tuulevihinal mööda veeres.